

ธรรมบรรณาการ

ในงานฌาปนกิจศพ

นางเตชกำแหง

(ชะอู๊ย อินทูลักษณ์)

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันพุธที่ ๘ เมษายน ๒๕๑๓

ธรรมบรรณาการ

ในงานฌาปนกิจศพ

นางเดชกำแหง

(ชะอื๊ย อินทุลักษณ์)

ณ เมรุวัดมกุฎกษัตริยาราม

วันพุธที่ ๘ เมษายน ๒๕๑๓

เจ้าภาพ

ขอขอบพระคุณอย่างสูง, แด่ท่านที่เคารพทุกท่าน ที่ได้กรุณามาเป็นเกียรติ, ในพิธีบำเพ็ญกุศลสวดพระอภิธรรม และ ฌาปนกิจศพนางเดชกำแหง (ชะอุ๊ย อินทุลักษณ์) ไว้ ณ โอกาสนี้, หากมีสิ่งใดบกพร่อง, ขอได้โปรดประทานอภัยด้วย

คำไว้อาลัย

นางเดชกำแหง (ชะอุ๊ย อินทุลักษณ์) ภรรยาคู่ทุกข์คู่ยากของข้าพเจ้า ได้จากไปแล้วอย่างไม่มีวันจะกลับมา เหลือไว้แต่คุณความดีที่เธอได้สร้างให้แก่พระพุทธศาสนา บุตรธิดา สามี ญาติมิตรและบุคคลทั่วไป

ตลอดชีวิตของเธอ สรุปได้ว่า กิจวัตรที่เธอปฏิบัติอยู่เป็นประจำ ก็คือ ทำงานและทำบุญ เธอทำงานในหน้าที่ของภรรยาที่ดีของข้าพเจ้า ด้วยความจงรักภักดีไม่เสื่อมคลาย ทำงานเลี้ยงลูกอบรมสั่งสอนลูกให้ประพฤติดี ขยันหมั่นเพียรในการศึกษาเล่าเรียน และทำงานเพื่อสร้างฐานะหลักฐานให้มั่นคง เธอทำบุญเป็นนิจสิน มากบ้างน้อยบ้าง ตามกำลังทรัพย์และโอกาสจะพึงทำได้ เธอเป็นผู้มีจิตศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า ได้สร้างถาวรวัตถุอันเป็นประโยชน์แก่พระบวรพุทธศาสนามากมายหลายแห่ง

นางเดชกำแหง เป็นคนขยันขันแข็ง และอดทน ไม่เหน็ดเหนื่อยและย่อท้อต่อความทุกข์ยากและความลำบากตรากตรำ ไม่ว่าข้าพเจ้าจะไปรับราชการที่ใด เธอก็ไปอยู่ด้วย เพื่อปรนนิบัติข้าพเจ้ามิให้อนาทรร้อนใจ ข้าพเจ้ามีความสุขในชีวิตสมรส ตลอดมาทั้งขณะเมื่ออยู่ในราชการและออกจากราชการ

ระหว่างที่ข้าพเจ้ารับราชการอยู่ เธอจะต้องจากข้าพเจ้าและบุตรประมาณ ๓ เดือน คือตั้งแต่เดือนธันวาคมถึงเดือนกุมภาพันธ์ เพื่อไปเก็บผลประโยชน์รายได้ ที่หว่านไว้ในท้องถิ่นบ้านเกิดเดิมที่จังหวัดฉะเชิงเทรา ด้วยความยากลำบากและเหน็ดเหนื่อยทุกปี

เมื่อข้าพเจ้าพ้นจากราชการแล้ว ก็ได้ช่วยกันทำกินดังเคยกระทำมา จนกระทั่งมีที่ดินอยู่ในพระนครและต่างจังหวัด เป็นที่อยู่อาศัยมีความสุขสบายตามสมควร และได้ช่วยกันเลี้ยงดูและอบรมสั่งสอนบุตรธิดา จนสำเร็จการศึกษามีหลักฐานมั่นคงทั่วทุกคน ตราบเท่าทุกวันนี้ นับว่าเธอเป็นภรรยาที่ประเสริฐ เป็นคู่ทุกข์คู่ยากมาด้วยกันอย่างแท้จริง

บัดนี้ เธอได้จากไปเสียแล้ว ไม่มีวันจะได้กลับมาพบกันอีก เราจะตามไปพบกันหรือไม่นั้น แล้วแต่บุญกุศลได้สร้างสมไว้ มรณะกรรมของเธอในครั้งนี้ อายุได้ ๗๖ ปี นับว่าเธอได้อยู่บำเพ็ญกุศลนานาประการ ตลอดทั้งดูแลบุตรและธิดาให้ได้รับการศึกษา มีเหย้าเรือนเป็นความสุขทั่วหน้ากัน ไม่มีความห่วงใยใดๆ อีก คงจะไปสู่คติสุขอย่างแน่นอน

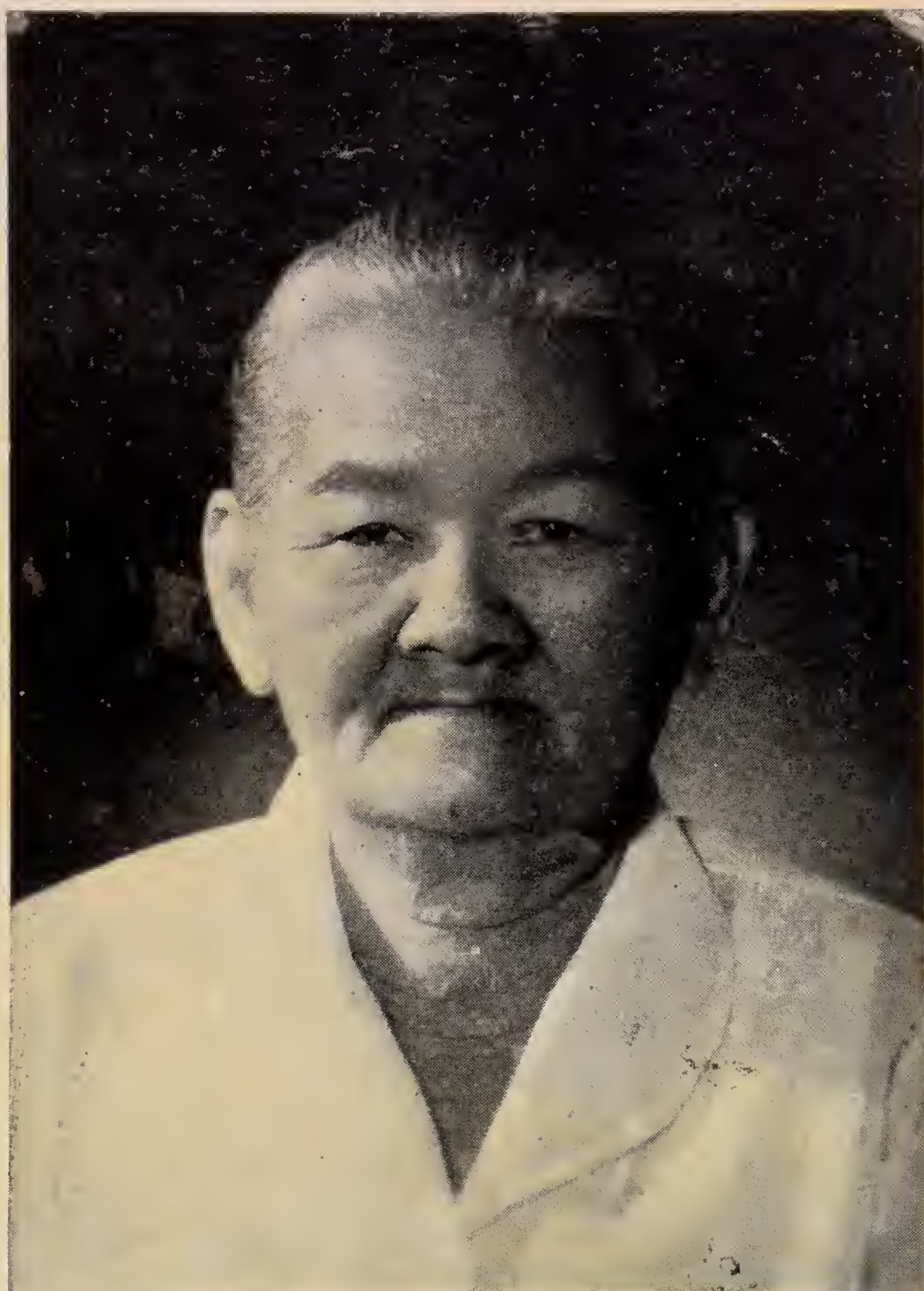
ในการเจ็บป่วยของเธอครั้งนี้ เป็นการป่วยโดยปัจจุบันทันด่วน ไม่มีโอกาสได้ทันพยาบาลกันสมความปรารถนา จึงทำให้ความโศกเศร้ามีเป็นอันมาก เมื่อถึงวาระของเธอแล้ว ใครๆ ก็ไม่สามารถเหนี่ยวรั้งหยุดยึดเอาไว้ได้ ย่อมมีด้วยกันทั่วทุกตัวคน ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติ ใครจะหนีเรื่องเกิด แก่ เจ็บ ตายไปได้ไม่

เมื่อนึกถึงหลักความจริงดังกล่าวข้างต้น ประกอบกับข้าพเจ้าก็มีอายุมากแล้ว ความรู้สึกเสียอกเสียใจและเศร้าโศกก็คลายลง จึงระลึกถึงแต่ความดีงามที่ได้ทำไว้ และตั้งหน้าบำเพ็ญกุศลส่งไปให้ ตามความสามารถที่จะกระทำได้ จนตลอดชีวิตของข้าพเจ้าผู้เป็นสามี เมื่อมานึกถึงเธอแล้ว ก็มาปลงสังขารของข้าพเจ้า ซึ่งก็มีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน จะต้องจากโลกนี้ตามเธอไปสู่ปรโลกหน้าเช่นเดียวกัน ซึ่งขณะนี้ข้าพเจ้าก็อยู่ในวัยชราแล้ว

ขอให้เราทั้งสองไปพบกันในชาติหน้าเถิด ถ้าสามารถจะพบกันได้

ร.อ. หลวงเดชกำแหง

(ร.อ. หลวงเดชกำแหง)

นางเดชกำแหง (ชะอุ๊ย อินทุลักษณ์)

ชาตะ ๗ กุมภาพันธ์ ๒๔๓๖

มรณะ ๔ ธันวาคม ๒๕๑๒

คณะเจ้าภาพตั้งศพบำเพ็ญกุศลที่วัดหัวลำโพง

ประวัติย่อนางเดชกำแหง

นางเดชกำแหง (ชะอุ๊ย อินทุลักษณ์) เกิดเมื่อวันจันทร์ที่ ๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๖ ที่บ้านปากคลองแสนภูดาษ ตำบลลาดขวาง อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นบุตรีคนที่ ๒ ของนายดี๋ และนางเย็น มีพี่น้องร่วมอุทรเพียงคนเดียวคือ นางชะอุ่ม อินทรพิชัย ซึ่งเป็นพี่สาว และได้ถึงแก่กรรมไปแล้ว ได้ทำการสมรสกับ ร.ต. ทอง อินทุลักษณ์ ผู้ซึ่งต่อมาได้รับพระราชทานยศและบรรดาศักดิ์เป็น ร.อ. หลวงเดชกำแหง มีบุตรและธิดารวม ๗ คน ยังมีชีวิตอยู่ทุกคนจนปัจจุบันนี้ คือ.–

๑.	พ.อ. พิเศษ สุวรรณ	อินทุลักษณ์ สมรสกับนางประยูร ต้นมณี
๒.	นายแพทย์ทรวง	อินทุลักษณ์ สมรสกับนางสมประสงค์ วาสิกสิริ
๓.	นางจิตรา	บุญรอดพาณิชย์ สมรสกับนายวินัย บุญรอดพานิชย์
๔.	นายแพทย์ธงไชย	อินทุลักษณ์ สมรสกับนางโอปอล์ สมวงษ์อินทร์
๕.	ร.ต.อ. ธวัช	เดชกำแหง สมรสกับนางสุรภี ศรีคัมโพธิ
๖.	นางสุรางค์	ผดุงรัตน์ สมรสกับนายทวี ผดุงรัตน์
๗.	นางอารีย์	วงศ์โกมลเชษฐ์ สมรสกับนายเดชชาติ วงศ์โกมลเชษฐ์

นางเดชกำแหง เป็นผู้มีความขยันขันแข็งและมัธยัสถ์ อดทนยิ่ง มีความเมตตากรุณา และโอบอ้อมอารีแก่บุตรหลานตลอดจนญาติมิตรทั่วไป เป็นผู้มีจิตศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า ได้ไปรักษาศีลฟังธรรมและวิปัสนาอยู่เป็นประจำ ได้สละทรัพย์ส่วนตัวจำนวนมากในการสร้างถาวรวัตถุอันมีประโยชน์แก่พระบวรพุทธศาสนา รวมทั้งได้ทำบุญตักบาตร ทอดกฐิน ผ้าป่า และอุปสมบทพระอยู่เป็นเนืองนิจ

นอกจากมีจิตศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาดังกล่าวข้างต้นแล้ว นางเดชกำแหง ยังบำเพ็ญทานการกุศล บริจาคเงินสร้างถาวรวัตถุไว้ในศาสนามากมายหลายแห่ง กล่าวคือ

วัดแสนภูดาษ อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา

ร่วมสร้างศาลาการเปรียญ	๒๐,๐๐๐.๐๐	บาท
สร้างเครื่องทำไฟฟ้า	๑๐,๘๐๐.๐๐	บาท
สร้างธรรมมาสน์มุกด์	๑๐,๐๐๐.๐๐	บาท
ร่วมสร้างถนนรอบโบสถ์	๑,๐๐๐.๐๐	บาท
สร้างส้วมพระ	๑,๕๐๐.๐๐	บาท
ร่วมซื้อที่ดินถวายวัด	๔,๐๐๐.๐๐	บาท
สร้างสะพานโป๊ะท่าน้ำ	๔,๗๐๐.๐๐	บาท
สร้างถังน้ำฝนคอนกรีต	๒,๕๐๐.๐๐	บาท
อื่น ๆ อีกหลายรายการรวม	๖,๔๐๐.๐๐	บาท
รวม	๖๘,๑๐๐.๐๐	บาท
วัดพิพิธประสาทสุนทร (วัดลาดขวาง)		
ร่วมสร้างอุโบสถ	๑,๐๐๐.๐๐	บาท
วัดชนะสงคราม (วัดติก) พระนคร		
ร่วมสร้างกุฏีและโบสถ์	๑๐,๐๐๐.๐๐	บาท
วัดเขาพระครู ศรีราชา ชลบุรี		
สร้างอาศรมสำหรับผู้จำศีลปฏิบัติสมถวิปัสนา	๔๐,๐๐๐.๐๐	บาท
ร่วมสร้างมณฑป	๕๐๐.๐๐	บาท
วัดมหาธาตุ พระนคร		
ร่วมมูลนิธิส่งธรรมทูตไปเผยแพร่ศาสนา	๑,๐๐๐.๐๐	บาท
วัดโสธรวราราม ฉะเชิงเทรา		
ร่วมสร้างตึกอาพาธสงฆ์และเตียง	๒,๐๐๐.๐๐	บาท
โรงพยาบาลคนตาบอด สี่แยกตึกชัย		
อุทิศเงินบำรุงโรงพยาบาล	๑,๐๐๐.๐๐	บาท

นอกจากนี้ ได้ร่วมบริจาคเงินสร้างและทำบุญตามวัดอื่น ๆ แห่งละเล็กละน้อย ทั้งในพระนครและต่างจังหวัดอีกหลายแห่ง ซึ่งมิอาจรวบรวมได้ทั้งหมดทุกแห่งทุกรายการ

ครั้นเมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๒ เวลาประมาณ ๐๒.๐๐ น. ได้เกิดเพลิงไหม้บริเวณหลังวัดหัวลำโพง ซึ่งอยู่ไม่ห่างจากบ้านพักที่ถนนสุริวงศ์เท่าใดนัก ด้วยความตกใจอย่างที่สุด ได้วิ่งสะดุดหกล้มลงอย่างแรง เป็นเหตุให้หัวเข่าและกล้ามเนื้อที่ขาขวาอักเสบอย่างสาหัส ไม่สามารถเดินได้ ต้องรักษาตัวอยู่กับบ้านเป็นเวลาหลายวันต่อมา เช้าวันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ ปรากฏว่าอาการป่วยทุเลามาก จนสามารถเดินพยุงตัวลงมาจากบ้านตักบาตรพระได้ แต่แล้วในตอนสายวันนั้น เวลาประมาณ ๑๑.๐๐ น. โดยไม่มีใครคาดฝัน ได้เป็นลมหมดสติโดยปัจจุบันทันด่วน นายแพทย์และพยาบาล โรงพยาบาลเลิศสิน ได้ช่วยเหลือทำการรักษาพยาบาลอย่างสุดความสามารถ แต่ก็เหลือวิสัยที่จะช่วยไว้ได้ ท่านได้จากไปด้วยความสงบ ท่ามกลางบรรดาลูก ๆ และญาติสนิท เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ เวลา ๒๐.๔๕ น. ศิริรวมอายุได้ ๗๖ ปี.

แม่ สุดบูชาของลูก

นับเป็นความเศร้าโศกครั้งยิ่งใหญ่ที่สุดครั้งแรกในชีวิตของลูก ที่แม่สุดที่รักสุดบูชาได้จากไปอย่างไม่มีวันจะกลับมา ไม่มีใครคิดว่า แม่จะจากไปกระทันหันรวดเร็วถึงปานนั้น โดยที่แม่มิได้สั่งเสียอะไรเลยแม้สักคำเดียว ต่อแต่นี้ไปใครเล่าจะเป็นร่มโพธิ์ร่มไทร ให้ความอบอุ่น ให้ความรักความปราณีอันบริสุทธิ์แก่ลูกเหมือนแม่อีกแล้ว

ระหว่างที่แม่มีชีวิตอยู่ แม่ได้ปฏิบัติหน้าที่ของแม่สมบูรณ์แล้วทุกประการ แม่เป็นภรรยาที่ดีของพ่อ เป็นแม่อันประเสริฐสุดของลูก และเป็นผู้มีจิตศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า

แม่เป็นภรรยาที่ดีของพ่อ ก็เพราะว่า แม่เป็นคนขยันขันแข็ง และประหยัดอย่างหาผู้เปรียบได้ยาก เคารพรักและจงรักภักดีต่อพ่ออย่างที่สุด เยี่ยงภรรยาที่ดีจะพึงปฏิบัติได้ เมื่อลูกยังเล็กอยู่ ลูกจำได้ว่า แม่ได้ติดตามพ่อไปรับราชการต่างจังหวัดด้วย ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับพ่อทุกหนทุกแห่ง ไม่ว่าพ่อจะไปอยู่ในที่ทุรกันดารสักเพียงใด

ชีวิตทหารที่แท้จริงไม่ใช่ชีวิตที่ร่ำรวย สมัยนั้นเงินเดือนกว่าจะขึ้นปีละ ๕ บาทก็แสนยาก ฐานะของนายทหารชั้นผู้น้อยจึงอยู่ข้างจะฝืดเคือง แต่ก็นับว่าเป็นกุศลอย่างยิ่งสำหรับพ่อและลูก ๆ ทั้งหลาย ที่ได้แม่เป็นแม่บ้าน แม้แม่จะมีการศึกษาน้อยพออ่านออกเขียนได้ แต่ด้วยคุณลักษณะอันขยันขันแข็ง มัธยัสถ์ และเฉลียวฉลาดของแม่ ได้ช่วยให้ฐานะของพ่อเขยิบสูงขึ้นอย่างทันตาเห็น

ลูกจำได้ว่า ในหน้าฤดูเก็บเกี่ยวข้าวในนา ประมาณเดือนธันวาคมถึงกุมภาพันธ์ แม่จะต้องลงมาเก็บค่าเช่านาตามท้องทุ่งนาที่บ้านแสนภูดาษทุกปี การเก็บค่าเช่านาสมัยก่อนนั้น ไม่เป็นงานที่สบายเลย แม่ต้องตื่นตั้งแต่สองยาม ล่องเรือไปตามท้องนา บางครั้งต้องเดินตามคันนาเป็นเวลาหลายชั่วโมง อากาศหรือก็แสนจะหนาว กว่าจะกลับถึงบ้านก็มืดค่ำ ทำอย่างนี้ทุกวันเป็นเวลาสามเดือนทุกปี นี่คือชีวิตของแม่ ในขณะที่ติดตามพ่อไปรับราชการ

ต่างจังหวัด ซึ่งแม้จะยากลำบาก แต่แม่ก็ไม่ท้อถอย มุ่งแต่จะสร้างฐานะให้รุ่งเรืองยิ่ง ๆ ขึ้นไป

ต่อมาปี พ.ศ. ๒๔๗๕ อันเป็นปีแห่งการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชเป็นระบอบประชาธิปไตย พ่อได้ลาออกจากราชการมาประกอบอาชีพส่วนตัวอยู่ในจังหวัดพระนคร เดชะบุญกุศลอย่างยิ่งที่แม่ได้เป็นหัวแรงอย่างสำคัญ ได้ก่อสร้างตัวเป็นหลักฐานมั่นคงไว้ระหว่างเมื่อยังรับราชการอยู่ มิฉะนั้นแล้วไม่ทราบว่าบ้านนี้ลูก ๆ จะมีสภาพเป็นประการใด

แม้พ่อได้ออกจากราชการแล้วก็ตาม แต่ชีวิตของแม่หาได้ออกจากงานด้วยไม่ แม่ต้องปฏิบัติหน้าที่ของแม่อยู่กับพ่อและลูกๆ ตลอดไป ต้องทำงานหนักยิ่งกว่าเมื่อครั้งพ่อยังไม่ออกจากราชการเสียอีก ต้องเก็บกวาดบ้านช่องด้วยตัวเอง ต้องช่วยพ่อทำมาหาเลี้ยงชีพด้วยผืนนาที่ซื้อไว้อย่างขยันขันแข็งมากกว่าเดิม เพื่อให้มีรายได้เท่าเทียมกับเมื่อครั้งรับราชการ และขณะนั้นลูก ๆ ก็กำลังโตกำลังเรียนทั้งนั้น ค่าใช้จ่ายในการศึกษาของลูกต้องเพิ่มภาระในด้านการเงินมากขึ้น แต่ด้วยบุญกุศลคุณความดีของแม่ที่ได้บำเพ็ญมาด้วยความยากลำบากเป็นแรงสูงส่งให้ลูก ๆ มีมานะอดทน บากบั่นเล่าเรียนจนสำเร็จการศึกษาตลอดรอดฝั่ง มีหลักฐานมั่นคง มีชื่อเสียงเกียรติคุณแก่วงศ์ตระกูลตราบเท่าทุกวันนี้

ตลอดชีวิตของแม่ แม้จะมีภาระในการเป็นแม่บ้านที่ดีของพ่อ เป็นแม่ที่ประเสริฐสุดของลูก แต่แม่ก็เป็นผู้หนึ่ง ที่มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า โดยปกติธรรมดา ถ้าไม่เจ็บป่วยหรือมีธุระจำเป็นที่ไหน แม่จะต้องตักบาตรเป็นประจำ ทุกวันพระแม่จะต้องไปวัดรักษาศีล ฟังธรรม ถืออุโบสถ ถ้ามีโอกาสแม่ก็จะเดินทางไปนมัสการพระพุทธบาทบ้าง ร่วมทำบุญทอดกฐิน–ทอดผ้าป่าบ้าง ไปทำวิปัสนาจำศีลภาวนาอยู่ตามวัดที่สงบไกล ๆ บ้าง ในระยะหลังเมื่อแม่เห็นว่า ลูกทุกคนก็มีครอบครัวเป็นหลักฐานหมดแล้ว จึงได้ปรารภกับลูก ๆว่า ในบั้นปลายของชีวิตแม่ แม่อยากจะหาที่สงบห่างไกลจากความอึกทึกครึกโครมสักแห่งหนึ่ง เพื่อจะได้ถือศีลและทำสมถวิปัสนาให้ได้ผลแท้จริง ลูก ๆ จึงได้ร่วมกันกับแม่สร้างอาศรมย่อม ๆ หลังหนึ่งบนวัดเขาพระครุฑีศรีราชา แม่ก็ได้ใช้อาศรมนั้นเป็นที่เจริญสมถวิปัสนาสมความปรารถนาตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ในด้านน้ำใจแม่นั้นประเสริฐยิ่ง แม่มีใจโอบอ้อมอารี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เป็นที่รักใคร่นับถือแก่ญาติพี่น้อง เพื่อนบ้านใกล้เรือนเคียง และคนอื่นทั่วไป ไม่ว่าแม่จะไปที่ไหนเมื่อผ่านเพื่อนบ้านหรือคนที่เคยรู้จัก แม่จะทักทายปราศรัย ไต่ถามทุกข์สุขด้วยอัชฌาสัยไมตรีเสมอ และถ้าทราบว่าญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้านคนใดเจ็บไข้ได้ป่วย แม่จะต้องหาโอกาสไปเยี่ยมเยียนให้จงได้ ด้วยความโอบอ้อมอารีของแม่นี้เอง แม่จึงเป็นที่รักและเคารพนับถือแก่คนทั่วไปมิรู้ลืม

โดยปกติแม่เป็นคนขยันขันแข็ง ไม่ชอบอยู่นิ่งเฉย แม่มีงานในบ้านจะต้องทำอยู่เสมอ การไปธุระนอกบ้าน ถ้าระยะทางไม่ไกลนัก แม่จะเดินไป ไม่ยอมขึ้นรถให้เสียเงินประกอบทั้งชีวิตส่วนใหญ่ของแม่ในระยะที่ก่อร่างสร้างตัวเมื่อลูกยังเล็กอยู่ เป็นชีวิตที่เดินไปมาอยู่ตามทุ่งนาอันห่างไกล แม่จึงมีสุขภาพอนามัยแข็งแรงอย่างไม่น่าเชื่อ แต่ต่อมาในระยะหลังเมื่อแม่อายุมากขึ้น สุขภาพก็อ่อนลงไปตามวัย ซึ่งเป็นเรื่องของสังขารไม่มีใครหลีกเลี่ยงได้ โรคร้ายก็เริ่มตามมาเป็นเงาตามตัว แม่ได้เป็นโรคเบาหวาน ตามด้วยโรคหัวใจโตและความดันโลหิตสูงเป็นครั้งคราว แต่โดยที่แม่มีลูกชายเป็นนายแพทย์ ๒ คน แม่จึงมีชีวิตยืนนาน เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของลูกตลอดมา

ครั้นเมื่อวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๒ เวลาประมาณ ๐๒.๐๐ น. หลังจากแม่ได้กลับจากการไปจำศีลทำสมถวิปัสนาที่อาศรมบน วัดเขาพระครูศรีราชาได้เดือนเศษ เกิดเพลิงไหม้บริเวณหลังวัดหัวลำโพงสามย่าน เพลิงได้ลุกลามเข้ามาใกล้บ้านพักที่ถนนสุรวงศ์อย่างน่ากลัว แม่ตกใจมาก ได้สะดุดล้มลงอย่างแรง เป็นเหตุให้กล้ามเนื้อที่ขาแพลงอย่างสาหัส เดินไม่ได้ ครั้นเมื่อเพลิงสงบลงแล้ว นายแพทย์ทรวง อินทุลักษณ์ ลูกคนที่ ๒ ได้พาไปรักษาตัวอยู่ที่บ้านเกือบจะหายเป็นปกติอยู่แล้ว

เช้าวันที่ ๔ ธันวาคม เดือนต่อมา แม่สามารถเดินกะย่องกะแย่งลงมาใส่บาตรพระได้ ซึ่งลูก ๆ ต่างก็คิดว่า คุณแม่คงจะหายเป็นปกติไม่ช้า แต่แล้วเวลาประมาณ ๑๑.๐๐ น. วันเดียวกันนั้น แม่ได้เข้าห้องน้ำ และโดยไม่มีใครนึกฝัน แม่ได้เป็นลมหมดสติโดยปัจจุบันทันด่วนอยู่ ณ ที่นั้นเอง แม่ได้ถูกนำไปโรงพยาบาลเลิศสินโดยด่วน บรรดานาย

แพทย์ทั้งหลาย อาทิเช่น นายแพทย์วิเชียร สืบแสง (นายแพทย์ผู้อำนวยการ) นายแพทย์ชัชวาล ศิริวัฒน คุณสร้อยสังวาลย์ และพยาบาล "หน่วยพยาบาลหนัก" รวมทั้งนายแพทย์ซึ่งเป็นลูกคนที่ ๒ และที่ ๔ ได้พยายามแก้ไขเยียวยาอย่างเต็มที่ แต่ก็สุดที่จะช่วยเหลือไว้ได้ แม่ได้สิ้นลมด้วยอาการสงบ เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๑๒ เวลา ๒๐.๔๕ น. โอ้แม่สุดที่รักสุดที่บูชาของลูก ต่อแต่นี้ไป ลูกหมดร่มโพธิ์ร่มไทรที่จะพึ่งอาศัยแล้ว

ชีวิตของแม่ผูกพันอยู่กับลูกทุกลมหายใจเข้าออกก็ว่าได้ ลูกมีสุขลูกแม่ก็มีสุขด้วย ลูกทุกข์แม่ก็ทุกข์ด้วย แม่ได้เสียสละทุกอย่างเพื่อลูก แม่จะทุกข์ยากแสนสาหัสสักเพียงใดไม่สำคัญ ขออย่างเดียวให้ลูกมีความสุขและปลอดภัย แม่ได้พากเพียรก่อร่างสร้างตัวเอง โดยมิได้คำนึงถึงความสุขของตัวเองแม้แต่น้อย ก็เพื่อให้ลูกได้มีการศึกษาเล่าเรียนอย่างเต็มที่ ลูกคนใดสำเร็จการศึกษา มีอาชีพเป็นหลักฐาน ก็ตบแต่งให้มีครอบครัวตามปรารถนา และเมื่อถึงเวลาอันสมควรแม่ก็ได้แสดงความมีน้ำใจอันประเสริฐแก่ลูก ๆ โดยเป็นหัวแรงสำคัญแบ่งทรัพย์สมบัติทั้งหมดที่แม่และพ่อได้สะสมไว้ด้วยความเหนื่อยยากเป็นเวลาช้านาน ให้แก่ลูก ๆ ทุกคนอย่างทั่วถึง เหลือไว้พอจับจ่ายใช้สอย เท่าที่จำเป็นสำหรับตนเองเพียงเล็กน้อยจนกว่าจะสิ้นบุญหาไม่ พระคุณอันเหลือล้นสุดที่จะหาสิ่งใดเสมอเหมือนนี้ ลูกทุกคนขอกราบและเทอดทูนด้วยความเคารพบูชา และขอระลึกจดจำไว้ในดวงใจทุกคืนวัน

ขออำนาจแห่งบุญกุศลและคุณความดีงามที่แม่ได้บำเพ็ญไว้ตลอดชีวิต และกุศลกรรมดีที่ลูกทำไว้เนื่องจากคำสั่งสอนของแม่ ตลอดจนอำนาจกุศลบุญราศรีของท่านผู้มีเกียรติญาติมิตรและลูกหลานทั้งหลายที่ได้บำเพ็ญให้แม่ในวันนี้ จงดลบันดาลให้ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของคุณแม่ ชะอุ้ย อินทุลักษณ์ ประสบแต่อิฏฐวิบูลย์มนุญผลในสัมปรายภพทุกประการเทอญ

ลูกของแม่

รายนามเจ้าภาพ สวดพระอภิธรรม

อุทิศแด่ศพ

นางเดชกำแหง (ชะอุ๊ย อินทุลักษณ์)

๕	ธ.ค.	๑๒	คณะเจ้าภาพ
๖	ธ.ค.	๑๒	ลูกหลานตลาดแสนภูดาษ อ. บ้านโพธิ์ จ. ฉะเชิงเทรา
๗	ธ.ค.	๑๒	ร.ต.อ. ธวัช เดชกำแหง กับเพื่อน
๘	ธ.ค.	๑๒	นายเดชชาติ-นางอารีย์ วงศ์โกมลเชษฐ์ และเพื่อน
๙	ธ.ค.	๑๒	กรมนักเรียนนายร้อย จปร. เพื่อนแพทย์รุ่นนายแพทย์ ทรวง อินทุลักษณ์ และชาวตลาดหัวรอ อยุธยา
๑๐	ธ.ค.	๑๒	นายทหารรุ่น นร. ๗๗, นายแพทย์ ธงไชย อินทุลักษณ์ และเพื่อน
๑๑	ธ.ค.	๑๒	ทำบุญ ๗ วัน รร. นายร้อย จปร. กองควบคุมพัสดุ สำนักงานปลัดกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ
๒๔	ธ.ค.	๑๒	พล ต.ท. พิชัย กุลละวณิชย์ กับ คุณหญิงและญาติ
๒	ม.ค.	๑๓	คณะเจ้าภาพ
๙	ม.ค.	๑๔	พ.อ. ประเสริฐ พูนเกษม และ ภรรยา
๑๖	ม.ค.	๑๓	คณะญาติลาดขวาง อ. บ้านโพธิ์ จ. ฉะเชิงเทรา
๒๓	ม.ค.	๑๓	ทำบุญ ๕๐ วัน คณะเจ้าภาพ
๓๐	ม.ค.	๑๓	นายสอ เสถบุตรและภรรยา
๖	ก.พ.	๑๓	นายวินัย-นางจิตรา บุญรอดพานิชย์

๑๓ ก.พ. ๑๓	คณะญาติสนามจันทร์ อ. บ้านโพธิ์ จ. ฉะเชิงเทรา
๒๐ ก.พ. ๑๓	นายอุดม–นางประดับ โชติกุญชร
๒๗ ก.พ. ๑๓	นายแพทย์เล็ก สุวรรณกูล และญาติ
๖ มี.ค. ๑๓	ร.ต.อ. ประวิทย์ อินทุลักษณ์ และสหาย
๑๓ มี.ค. ๑๓	ทำบุญ ๑๐๐ วัน คณะเจ้าภาพ
๗ เม.ย. ๑๓	ตั้งศพวัดมกุฏกษัตริยาราม คณะเจ้าภาพ
๘ เม.ย. ๑๓	ประชุมเพลิง ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

กตญฺญุตา

ความเป็นผู้กตัญญู

พระนิพนธ์ของ

สมเด็จพระสังฆราช (อุฏฐายี)

โลกคือประชาชน ตั้งอยู่ได้โดยอาการราบรื่นเป็นปกติสุขพ้นจากทุกข์ยากล่มจม ด้วยอาศัยเหตุ ๒ ประการคือ อุปการะ ความอุดหนุนเกื้อกูลกัน ๑ ปฏิการะ ความตอบแทนสนองอุปการะของท่าน ๑ เช่น มารดาอุปการะบุตรด้วยการเลี้ยงบำรุงปกครองรักษาให้เจริญเติบโตจนสามารถช่วยตนเองได้แล้ว บุตรสำนึกรู้อุปการะคุณของท่านแล้ว แสดงความเคารพนับถือ ไม่ลบหลู่ดูหมิ่น ตั้งใจปฏิบัติตามโอวาทของท่านผู้แนะนำพร่ำสอน ให้เว้นชั่วให้ประพฤติดี ไม่ฝ่าฝืน ตั้งใจเล่าเรียนศิลปวิทยา เพื่อเป็นคนฉลาดตามประสงค์ของท่าน ทำตนให้เป็นที่เบาใจของท่านในปฐมวัย เมื่อพ้นปฐมวัยไปแล้วเสร็จการศึกษาศิลปวิทยาแล้ว ตั้งใจประกอบอาชีพที่ชอบเพื่อตั้งตนให้เจริญด้วยทรัพย์ ยศ เกียรติ ไมตรีและความสุขด้วยความขยันหมั่นเพียร แสดงความเป็นคนดีให้ท่านเห็น ให้ท่านเชื่อถือไว้วางใจว่า จักเป็นผู้สามารถปกครองตน ปกครองทรัพย์และดำรงวงศ์สกุลให้เจริญได้ เมื่อท่านป่วยเจ็บเอาเป็นธุระพยาบาลรักษาเต็มกำลังสามารถ ให้ท่านรับการเยียวยาแก้ไขเต็มที่ไม่บกพร่อง เมื่อท่านแก่เฒ่าเอาเป็นธุระเลี้ยงดูให้เป็นสุขช่วยทำกิจการแทนท่าน แบ่งเบาภาระให้ท่านเบาแรงเบาใจ จึงจะอยู่เป็นสุขสบายด้วยกันทั้งสองฝ่าย หากบิดามารดาไม่อุปการะเลี้ยงดูและทนุบำรุงบุตรด้วยเมตตากรุณาก็ยากที่บุตรจะมีชีวิตรอดมาได้ และยากที่จะเจริญมาได้ หรือหากว่าบุตรจะไม่สำนึกรู้อุปการะคุณของบิดามารดาและไม่สนองคุณบิดามารดาเมื่อท่านชราทุพพลภาพ บิดามารดาก็ต้องประสบความอนาถาแร้นแค้นทุกข์ยากเพราะขาดผู้เอาเป็นธุระบำรุงเลี้ยง และถ้าบุตรมีอันเป็นเช่นนี้โดยมากแล้ว จักไม่มีใครปรารถนาจะมีบุตร โลกจักตั้งอยู่ไม่ได้ เมื่อไม่มีบุตรเกิดสืบต่อรักษาพันธุ์มนุษย์ไว้ ข้อนี้

แสดงให้เห็นว่า อุปการะกับปฏิการะเป็นของคู่กันและเป็นสิ่งจำเป็นยิ่งสำหรับโลก ขาดไม่ได้ และมิใช่แต่เพียงบิดามารดากับบุตรเท่านั้นที่จะต้องทำอุปการะและปฏิการะแก่กัน แม้เป็นคนอื่นแต่มีหน้าที่จะต้องอุดหนุนกันแล้ว เช่นครูอาจารย์กับศิษย์เป็นต้น ซึ่งมีหน้าที่ทำให้เกิดความเกี่ยวข้องกันขึ้น ย่อมมีภาระที่จะต้องอุปการะและปฏิการะแก่กันตามหน้าที่ อุปการะได้แก่การทำความดีต่อ ปฏิการะได้แก่การสนองดีตอบ เช่น ครูอาจารย์บอกศิลปวิทยาให้ แนะนำสั่งสอนศิษย์ให้รู้จักผิดชอบชั่วดี ควรทำไม่ควรทำเป็นต้น ด้วยเมตตากรุณา ฝ่ายศิษย์สำนึกรู้คุณท่านแสดงความเคารพไหว้กราบ เชื่อฟังคำสั่งสอน เคารพในการศึกษา ปฏิบัติหน้าที่ของศิษย์บริบูรณ์ไม่บกพร่อง บำรุงท่านให้เป็นสุขตามกำลังสามารถ ศิษย์ก็ยิ่งหยั่งเห็นพระคุณก็ยิ่งเคารพนับถือและตั้งใจสนองคุณ เมื่อมีการทำดีต่อสนองดีตอบกันตามสมควรแก่หน้าที่ทั่วกันแล้ว โลกก็มีความเจริญ

ก็แล อุปการะ และ ปฏิการะ จักเป็นไปสมบูรณ์ตามความต้องการของโลกก็เพราะคุณธรรมคือความเป็นผู้กตัญญูรู้อุปการะคุณของท่านเป็นมูลเหตุ ให้เกิดความเป็นผู้กตเวทีตอบแทนสนองคุณท่าน หากขาดความเป็นผู้กตัญญูเสียแล้ว กตเวทีคือผู้ตอบแทนสนอง อุปการะคุณก็ไม่เกิดขึ้น เพราะฉะนั้น กตัญญุตาจึงเป็นคุณสำคัญยิ่งที่เกื้อกูลโลกให้เจริญ พระบรมศาสดาจึงทรงยกขึ้นเป็นอุดมมงคลประการหนึ่ง

ความเป็นผู้กตัญญูกตเวทีเป็นภูมิธรรม เป็นประเพณีของสัตบุรุษคือคนดี เช่นมารดาบิดาเป็นผู้กตัญญูกตเวทีก็เป็นเยี่ยงอย่างแก่บุตรของตน นำให้ประพฤติตามดำรงความดีของวงศ์ตระกูลไว้ มิให้เสื่อมทรามตกต่ำ ถ้ามารดาบิดาไม่แสดงภูมิธรรมของสัตบุรุษให้บุตรเห็นเป็นเยี่ยงอย่าง บุตรก็ไม่ทราบ จึงยากที่บุตรจะทำได้ เพราะบิดามารดาเป็นครูเป็นอาจารย์เป็นผู้นำของบุตร ต้องแสดงให้บุตรเห็นตัวอย่างในทางที่ดีทุกประการ เพราะฉะนั้นท่านจึงว่าความกตัญญูกตเวทีเป็นประเพณีของคนดี บุตรมีความกตัญญูรู้คุณของบิดามารดาตลอดถึงบุรพชนต้นตระกูลที่ได้ก่อสร้างทรัพย์สมบัติและคุณความดี และช่วยกันรักษาทรัพย์สมบัติของชาติ เช่นแดนดินถิ่นประเทศไว้ให้ตนได้อยู่อาศัยเป็นไทยแก่ตน แล้วตอบแทนสนองคุณท่าน ด้วยการดำรงรักษาทรัพย์และชื่อเสียงอันดีของตระกูลไว้ และทำให้เจริญเพิ่ม

พูนขึ้น ตนเองย่อมเป็นผู้เจริญถาวร อนึ่ง ความเป็นผู้กตัญญูนี้ย่อมหมายถึงความไม่ลบหลู่ท่านด้วย จะเป็นใครก็ตามถ้ามีคุณแก่ตนเองแล้ว ต้องไม่ลบหลู่ ต้องยกย่องและพยายามสนองคุณตามสามารถ เมื่อว่าโดยส่วนรวมคือประเทศชาติ อนุชนควรสำนึกรู้คุณบุรพชนในอดีตที่ท่านได้สละเลือดเนื้อ และชีวิตสร้างประเทศชาติไว้ให้ตนได้อาศัยเป็นที่เกิดเป็นที่อยู่แล้วและทำตนให้เป็นอนุชนที่ดี คือช่วยกันดำรงรักษาประเทศชาติของตนไว้ ด้วยพยายามทำตนให้เป็นผู้ฉลาดสามารถ มีความประพฤติดีตามคลองธรรมของพระศาสนา มีความขะมักเขม้นบากบั่นในการงาน อันเป็นทางเจริญแก่ตนและชาติ เมื่อทุกคนพร้อมเพรียงกันปฏิบัติเช่นนี้ทั่วถึงกัน ก็จักบรรลุความเจริญที่ตนมุ่งหวังทั่วกัน และได้นามว่าเป็นผู้กตัญญูกตเวทีต่อบุรพชนของตน และต่อประเทศชาติของตนพร้อมเพรียงกัน

อีกประการหนึ่ง ความเป็นผู้กตัญญูนี้ ท่านหมายความตลอดถึงความเป็นผู้รู้คุณแห่งบุญกุศลที่ตนได้ทำไว้ อันส่งเสริมตนให้เป็นผู้เจริญอยู่ตลอดมาด้วย ข้อนี้เมื่อพิจารณาโดยรอบคอบแล้ว ก็เห็นว่าสมเหตุสมผล ควรรับรองปฏิบัติตาม คือถ้าบุคคลรู้คุณแห่งบุญกุศล คือความดีที่ตนได้ทำสืบต่อกันมาไม่ขาดสาย อันเป็นเหตุดีที่ส่งเสริมตนให้เจริญรุ่งเรืองด้วยมนุญผลที่ตนต้องการปรารถนาแล้วก็จะตั้งใจ และพยายามทำความดีที่จัดว่าเป็นบุญกุศลนั้นสม่ำเสมอ ไม่ทอดธุระละเลยเสีย เมื่อยิ่งทำความดี ความดีก็ยิ่งสำแดงผลให้เห็นชัด นำให้ทำดียิ่งขึ้น การรู้คุณแห่งบุญกุศลจึงสมควรจัดเป็นอุดมมงคลโดยแท้ เพราะฉะนั้นบุคคลผู้ปรารถนาความเจริญแห่งมนุญผลที่ตนปรารถนา จึงควรศึกษาให้รู้จักบุญกุศลนั้น กรรมคือการกระทำทาง กาย วาจา หรือใจด้วยเจตนาอันบริสุทธิ์ปราศจากความโลภ ความโกรธ ความหลง มีเมตตากรุณานำให้ทำบ้าง มีปัญญานำให้ทำบ้าง มีศรัทธานำให้ทำบ้างเป็นต้น จัดเป็นบุญหรือกุศลเรียกบุญกรรมหรือกุศลกรรม รวมเรียกว่ากรรมดีหรือความดี ในภาษาไทยของเรากรรมดีนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกไว้ในจุฬกัมมวิภังคสูตร ที่ตรัสแก่สุภมานพบุตรโตเทพยพราหมณ์มีใจความว่า ดูก่อนมานพ สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เป็นผู้ทรามและประณีตต่าง ๆ กัน ความเป็นผู้มีโรคน้อยหรือไม่มีโรคเลยเป็นผลแห่งกรรมดี คือ การไม่เบียดเบียนสัตว์ ความ

เป็นผู้มีผิวพรรณสวยงามน่าชมเป็นผลกรรมดี คือความเป็นผู้ไม่โกรธ เพราะมีจิตเมตตา ความเป็นผู้มีศักดาเดชานุภาพ เป็นที่เคารพยำเกรงของคนทั้งหลาย เป็นผลแห่งความดีคือ ความเป็นผู้ไม่ริษยาในลาภสักการะยศศักดิ์ของผู้อื่น ความเป็นผู้มีทรัพย์สมบัติมากเป็นผล แห่งกรรมดีคือความบริจาคเผื่อแผ่ปัจจัยแห่งความสุขแก่ผู้อื่น ความเป็นผู้มีตระกูลสูงเป็น ผลของกรรมดี คือความเป็นผู้ไม่ดื้อกระด้างเย่อหยิ่ง เคารพกราบไหว้ต้อนรับ ให้ที่นั่ง หลีก ทางให้แก่บุคคลควรเคารพไหว้กราบเป็นต้น ความเป็นผู้ฉลาดเฉลียว เป็นผลของกรรมดี คือความเป็นผู้เข้าหาพราหมณ์ผู้รู้ ผู้ฉลาด ศึกษาให้รู้ว่าสิ่งไรเป็นกุศล สิ่งไรเป็นอกุศล สิ่งไรมีโทษ สิ่งไรไม่มีโทษ สิ่งไรควรเสพ สิ่งไรไม่ควรเสพเป็นต้น ส่วนกรรมชั่วและผล ของกรรมชั่ว พึงรู้โดยนัยตรงข้าม

บุคคลเกิดมามีอายุยืน ปราศจากโรคภัย มีผิวพรรณสวยงาม น่ารักน่าชม มียศ ศักดิ์ มีบริวาร มีทรัพย์สมบัติมาก ไม่ยากจน มีตระกูลสูง พอเกิดมาก็ได้รับความยกย่อง นับถือของประชาชน และมีปัญญาฉลาดเฉลียว ไม่โง่เขลา ย่อมแสดงให้เห็นกรรมดีอันเป็น มูลเหตุในอดีต ตลอดถึงปัจจุบันในชีวิตนี้ด้วย เมื่อสำนึกรู้ว่าตนเกิดมาดีสมปรารถนาของ ตนและของสกุล เพราะกรรมดีเป็นมูลเหตุ ไม่ควรมัวเมาในมนุญผลนั้นแล้วประมาทลืมตน แล้วหยุดทำกรรมดีนั้นเสีย ควรพยายามทำกรรมดีนั้น ๆ สม่ำเสมออย่าให้ขาดสายได้ ผู้ปฏิ บัติอย่างนี้แล ชื่อว่าเป็นผู้สำนึกรู้คุณของบุญกุศลได้นามว่าสัตบุรุษผู้กตัญญูอันเป็นคนดี และ เป็นคนเจริญในพระพุทธศาสนา ความเป็นผู้สำนึกรู้คุณของบุญกุศลก็ดี จัดเป็นกตัญญุตา อันเป็นมงคล คือเหตุแห่งความเจริญอย่างสูงสุดประการหนึ่ง ด้วยประการฉะนี้

เจ้าพระคุณของลูก

พระนิพนธ์ของ

สมเด็จพระสังฆราช (อุฏฐายี)

"พรหฺมาติ มาตาปิตโร ปุพฺพาจริยาติ วุจฺจเร อาหุเนยฺยา จ ปุตฺตานํ ปชาย อนุกมฺปกา"

มารดาบิดาเป็น วรพรหมคุณาธาร
อีกบุพพะอาจารย์ และก็อาหุไนยชน
ของบุตรธิดาแท้ คุณแปล้เพราะขวายขวน
เหนื่อยยากก็สู้ทน กรุณาประชากร
คือบุตรธิดาปวง มนห่วงปิยาทร
หวั่นใจมินิ่งนอน อนุเคราะห์ถนอมขวัญ

บรรยายความ

มารดาบิดาเป็นบูชนียบุคคลของบุตรธิดาโดยตรง เพราะท่านเป็นผู้มีอุปการะคุณแก่บุตรธิดาเหลือล้น พ้นวิสัยที่จะพรรณาให้ครบถ้วน ประมวลกล่าวเฉพาะอุปการะคุณที่เป็นใหญ่เป็นประธาน ก็คือท่านเป็นผู้ให้กำเนิดแก่บุตรธิดาและเป็นผู้อุปการะบำรุงบุตรธิดา คือว่าบิดาเป็นผู้ให้ชีวิต มารดาเป็นผู้ให้เลือดเนื้อของท่านเป็นเครื่องเลี้ยงชีวิตและร่างกายของบุตรธิดาให้เจริญเติบโตขึ้นในครรภ์ของท่าน เมื่อพ้นจากครรภ์แล้วก็ให้น้ำนมซึ่งแปรมาจากเลือดในหทัยของท่านเป็นอาหารเลี้ยงบุตรธิดาให้เจริญเติบโตขึ้นโดยลำดับ จนมีฟันงอกขึ้นพอจะบดเคี้ยวอาหารแข็งได้ แต่นั้นท่านจึงหาอาหารภายนอกมาเลี้ยงบุตรธิดาแทนน้ำนมอีกชั้นหนึ่ง ชีวิตของบุตรธิดารอดมาได้ ก็เพราะมารดาบิดาเป็นผู้เลี้ยงบำรุงไว้

ร่างกายอวัยวะใหญ่น้อยของบุตรธิดาเติบโตเจริญขึ้นจน สามารถทำการงานได้ ก็เพราะมารดาบิดาบริจาคเลือดเนื้อและน้ำพักน้ำแรงของท่านบำรุงเพิ่มให้แก่บุตรธิดา เพราะฉะนั้นบิดาจึงใช้นามว่า ชนก แปลว่าผู้ให้เกิด โดยใจความคือผู้สร้างบุตรธิดาขึ้น มารดาจึงได้นามว่า ชนนี แปลว่า ผู้เป็นที่บังเกิด โดยใจความคือ ครรภ์ของท่านเป็นที่บังเกิดของบุตรธิดา

ในสมัยที่บุตรธิดายังอยู่ในครรภ์มารดาย่อมได้รับความทุกข์ยากลำบาก เพราะต้องทรงครรภ์ไว้ในเวลา นั่ง นอน ยืน เดิน ก็ต้องระวังรักษากาย เพื่อไม่ให้เป็นอันตรายเจ็บช้ำและบุตรธิดาผู้อยู่ในครรภ์ แม้การกินอาหารก็ต้องระวัง งดเว้นสิ่งอันจะเป็นอันตรายแก่บุตรธิดาผู้อยู่ในครรภ์ จะบริโภคตามใจชอบก็ไม่ได้ มารดาต้องอดทนด้วยน้ำใจเมตตากรุณาแก่บุตรธิดา นี้เป็นพระคุณของมารดาในตอนต้น ถึงคราวคลอดก็เป็นภัยใหญ่ของมารดาอีก ถ้าการคลอดเป็นไปไม่สะดวก มารดาย่อมได้รับความทุกขเวทนาแสนสาหัส อาจประสบอันตรายถึงชีวิตก็มี เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ชื่อว่ามารดาได้ใช้ชีวิตของท่านและบุตรธิดา เมื่อบุตรธิดาได้คลอดจากครรภ์แล้ว มารดาก็ต้องทนุถนอมบุตรธิดาด้วย ค้องร้องรักษาตนให้ดี เพื่อประโยชน์แก่บุตรธิดาผู้ยังอ่อน ต้องให้ดื่มน้ำนมในอกของท่าน เพื่อให้บุตรธิดาเติบโตขึ้นด้วย ถ้ามีกำลังสามารถพอ ท่านหาพี่เลี้ยงนางนมมาให้ช่วยบำรุงรักษาบุตรธิดาแทนตัวพอให้เบาแรงได้บ้าง ถึงดังนั้นก็เป็นความอุปถัมภ์ของท่านนั้นเอง แม้ดังนั้นท่านก็ยังไม่วางใจ ต้องคอยเอาใจใส่คอยดูแลอยู่เสมอไม่ทอดธุระ

ฝ่ายบิดา แม้ไม่มีหน้าที่ต้องอุ้มท้องและให้นมอย่างมารดา ก็ต้องทำการขวนขวายในกิจการต่าง ๆ ให้กำลังแก่มารดา บำรุงมารดาผู้มีหน้าที่เลี้ยงบุตรโดยตรง ท่านจึงเป็นผู้มีพระคุณแก่บุตรธิดาเป็นคู่กับมารดา ในระหว่างที่บุตรธิดายังไม่รู้ภาษา ยังพูดไม่ได้ ถ้าบุตรธิดาเจ็บไข้ไม่สบาย ท่านต้องคอยสังเกตอาการเพื่อรู้ว่าเป็นโรคอะไร ต้องจัดการเยียวยาแก้ไข้ และคอยเฝ้าพยาบาลรักษาเองหรือหาผู้ช่วยตามกำลัง ต้องคอยตรวจ

ตราความเป็นอยู่สุขทุกข์ของบุตรธิดาอยู่ทุกเมื่อ เวลาบุตรธิดาไม่สบายมาก ท่านก็ไม่เป็นอันกินอันนอนเพราะความรักใคร่ห่วงใยบุตรธิดา เมื่อบุตรธิดาเจริญวัยขึ้นรู้เดียงสาแล้ว มารดาบิดาที่ดีย่อมตั้งใจบำรุงเลี้ยง เพื่อให้เป็นคนดีมีความสุขความเจริญในทุกทางที่ท่านสามารถทำให้แก่บุตรธิดาได้ อันการบำรุงบุตรธิดานั้น สมเด็จพระบรมศาสดาทรงประมวลแสดงไว้เป็น ๕ สถาน คือ

๑. ปาปา นิวาเรนฺติ ห้ามบุตรธิดาจากความชั่วต่าง ๆ อันเป็นทางที่จะก่อทุกข์ยากเดือดร้อนแก่บุตรธิดาเอง สอนให้รู้จักความชั่วและโทษทุกข์อันเป็นผลของความชั่ว และให้เว้นเสีย มิให้ประพฤติ

๒. กลฺยาเณ นิเวเสนฺติ ให้ตั้งอยู่ในความดี คือสั่งสอนชี้แจงให้รู้จักความดี และความสุขความเจริญอันเป็นผลของความดี และฝึกหัดบุตรธิดาให้ประพฤติความดี เริ่มแต่ให้มีกิริยาวาจาเรียบร้อย มีอัธยาศัยอ่อนโยน มีสัมมาคารวะ ทำตัวให้เป็นที่รักใคร่เอ็นดูของผู้อื่น

๓. สิปฺปํ สิกฺขาเปนฺติ ให้ศึกษาศิลป คือให้เรียนรู้การที่ควรทำ อันเป็นทางที่จะให้เกิดความรู้ความฉลาด และความสามารถในกิจการต่าง ๆ ที่จักเป็นเครื่องหาเลี้ยงชีวิต และจะให้เป็นคนดีในกาลต่อไป ถ้าท่านสามารถสอนให้เองได้ก็สอน ถ้าไม่สามารถสอนเองได้ ท่านก็พยายามหาผู้รู้ให้ช่วยสอนหรือส่งให้เล่าเรียนในสถานที่เล่าเรียนนั้น ๆ ตามกำลังที่ท่านจะทำได้

๔. ปฏิรูเปน ทาเรน สํโยเชนฺติ จัดให้มีคู่ครองที่สมควร คือ เมื่อบุตรธิดามีอายุ มีความรู้ความสามารถพอที่จะครองบ้านเรือนและเลี้ยงตัวเองได้ และถ้าเห็นสมควรท่านก็เลือกหาคู่ครองผู้มีฐานะที่สมควรกันให้ เพื่อบุตรธิดาจะได้อยู่เป็นสุข และสืบสกุลให้มีความเจริญต่อไป

๕. สมเย ทายชฺชํ นิยฺยาเทนฺติ มอบทรัพย์ให้ในสมัย คือในคราวใดสมควรจะให้ทรัพย์ เพื่อทะนุบำรุงความเจริญให้แก่บุตรธิดา ท่านก็มีแก่ใจจัดให้ตามกำลังสามารถ เช่นให้เป็นค่าเล่าเรียนเพื่ออุปถัมภ์ให้มีความรู้ ความฉลาด ให้เป็นทุนสำหรับ เป็นกำลัง ตั้งตัว

เอง เพื่ออุปถัมภ์ให้มีหลักฐานดี มั่งคั่งด้วยทรัพย์สินเป็นต้น ถ้าท่านมีกำลังน้อยไม่สามารถจะให้ได้ก็ไม่ทอดธุระ ยังช่วยฝากฝั่งแก่ผู้อื่นให้ช่วยตามสามารถ

คุณของมารดาบิดาเท่าที่พรรณนามาแล้ว แต่ใจความนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่าท่านได้ให้ทุกสิ่งทุกอย่างแก่บุตรธิดา ไม่มีผู้อื่นจะให้ได้อย่างท่านเลย คือท่านได้ให้ชีวิตแก่บุตรธิดา ให้เลือดเนื้อ ให้ความรู้ ให้รู้จักชั่วดี ให้ความรู้ความฉลาดในศิลปวิทยา ให้ทรัพย์สินและให้ความสุขความเจริญแก่บุตรธิดา และท่านเป็นผู้ให้ก่อนคนอื่นทั้งหมด จึงจัดว่าท่านเป็นยอดของผู้มีคุณแก่บุตรธิดา จึงได้นามว่าบุพพการีที่หาได้ยากในโลก เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเมื่อทรงชักนำให้รู้คุณของมารดาบิดา จึงตรัสสอนไว้ในพรหมกสูตร ซึ่งยกเป็นนิกเขปบทไว้ ณ เบื้องต้นว่า

พฺรหฺมาติ มาตาปิตโร ปุพฺพาจริยาติ วุจฺจเร

อาหุเนยฺยา จ ปุตฺตานํ ปชาย อนุกมฺปกา ฯ

แปลความว่า มารดาบิดาท่านกล่าวว่าเป็นพรหม เป็นบุพพาจารย์ และเป็นอาหุเนยยบุคคลของบุตรธิดา เพราะเป็นผู้อนุเคราะห์ประชา คือบุตรธิดาของตน ดังนี้

มีอรรถาธิบายว่า มารดาบิดาย่อมมีความรักใคร่ความหวังดีต่อบุตรธิดาหาที่เปรียบมิได้ จึงได้เฝ้าถนอมบำรุงเลี้ยงด้วยความห่วงใย ตั้งแต่บุตรธิดายังอ่อนจนถึงเติบใหญ่ ไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อยยากลำบาก มุ่งแต่จะให้บุตรธิดามีความสุขความเจริญเป็นเบื้องหน้า จะได้มีน้ำใจมุ่งร้ายแม้แต่น้อยก็หามิได้ แม้ในเวลาบุตรธิดาทำผิดทำเสีย ท่านจะต้องว่าด่าหรือเฆี่ยนตีลงโทษ ก็ทำไปด้วยน้ำใจหวังดีที่จะปราบปรามบุตรธิดาให้เข็ดหลาบ ไม่ทำผิดทำเสียอีกต่อไป เพื่อความปลอดภัยของบุตรธิดานั่นเอง ข้อนี้จัดเป็นเมตตาพรหมวิหารของมารดาบิดาที่มีต่อบุตรธิดา เมื่อบุตรธิดาเจ็บ มารดาบิดาได้เห็นหรือได้ยินข่าว ก็ทนอยู่ไม่ได้ ให้เกิดความสงสาร หวั่นใจโดยประการต่าง ๆ เช่นในเวลารับประทานอาหารอยู่ได้ยินเสียงบุตรร้องเพราะไม่สบาย ก็ทนนิ่งรับประทานต่อไปไม่ได้ ต้องวางมือไปดูบุตรเสียก่อน จัดการแก้ไขให้บุตรสบายเสียก่อน แล้วจึงกลับมารับประทานต่อไปได้ ท่านทำให้บุตรด้วยความเต็มใจ เมื่อบุตรได้ทุกข์ก็เหมือนทุกข์เกิดแก่ตัวท่านเอง เมื่อบุตรเจ็บก็เหมือนตัวท่าน

เจ็บเอง มิใจหวั่นไหวด้วยความเอ็นดูบุตรสงสารอยู่ทุกเมื่อ ข้อนี้จัดเป็นกรุณาพรหมวิหารของมารดาบิดาที่มีต่อบุตรธิดา เมื่อบุตรธิดาได้ดีมีความเจริญด้วยลาภยศ สรรเสริญ สุข ก็มีมุทิตาจิตพลอยยินดี ไม่มีจิตริษยากลัวลูกจะดีกว่าตน ย่อมอิ่มอกอิ่มใจ คล้ายกับตัวท่านประสบความเจริญอันนั้นเอง ข้อนี้จัดเป็นมุทิตาพรหมวิหารของมารดาที่มีต่อบุตรธิดา แม้บุตรธิดาทำผิดล่วงเกิน ก็ให้อภัยไม่ถือโทษ เพิกเฉยต่อความผิดล่วงเกินของบุตรธิดา ไม่มีความอาฆาตผูกเวรหรือผูกใจเจ็บเลย ความไม่ถือโทษในบุตรธิดานี้แล จัดเป็นอุเบกขาพรหมวิหารของมารดาบิดาที่มีต่อบุตรธิดา มารดาบิดาเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยคุณธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ในบุตรธิดาสม่ำเสมอเช่นนี้ ท่านจึงได้นามว่า เป็นพระพรหมของบุตรธิดา เพราะเป็นผู้ทรงคุณธรรมเสมอด้วยพระพรหม ด้วยประการฉะนี้

อนึ่ง มารดาบิดาเป็นอาจารย์คนแรกของบุตรธิดา ที่สอนให้เรารู้จักสิ่งต่าง ๆ ในโลก และผู้ฝึกหัดให้พูดให้ทำในสิ่งต่าง ๆ เริ่มแต่สอนให้ออกเสียงเป็นภาษา ให้รู้จักบริโภคอาหาร รู้จักการคลาน ยืน เดิน เป็นลำดับ ตลอดถึงให้รู้จักเกลียดและรังเกียจสิ่งสกปรก ให้รู้จักรักษาตัวมิให้ต้องอันตราย เช่นมิให้ยืนและนั่งในที่หมิ่นจะตก เล่นมีดจะบาดมือเป็นต้น สอนให้รู้จักผิดและชอบ เพื่อรักษาตัวให้พ้นอันตรายต่าง ๆ กว้างออกไปโดยลำดับ บุตรธิดารู้จักโลก เพราะมารดาบิดาเป็นผู้ประพฤติให้เป็นแบบอย่างมาตั้งแต่บุตรธิดาได้ลืมตาเห็นโลก ลำพังบุตรธิดาเอง ขาดผู้เป็นแบบอย่างมาก่อน ก็ยากที่จะเป็นคนดีได้ เพราะฉะนั้นมารดาบิดาจึงได้นามว่าบุพพาจารย์ แปลว่า อาจารย์ก่อน คือ อาจารย์คนแรกของบุตรธิดา ไม่มีอาจารย์ใดจะสอนก่อนท่าน ส่วนอาจารย์อื่นเป็นปัจฉาจารย์ คือ อาจารย์ภายหลังทั้งนั้น

เพราะมารดาบิดามีคุณแก่บุตรธิดาเหลือล้นดังพรรณนามาจึงควรเป็นที่เคารพสักการะอย่างสูงสุดของบุตรธิดาทุกค่ำเช้า จึงจัดเป็นอาหุเนยบุคคล เพราะควรแก่การสักการะและของคำนับอันบุตรธิดาจะพึงนำมาบูชาถึงสำนักของท่าน เพราะท่านเป็นนาบุญของบุตรธิดา เมื่อบุตรธิดาไหว้กราบบูชาและบริจาคบำรุงท่านด้วยอาหารหรือผ้านุ่งห่มเป็นต้น ย่อม

เป็นบุญกุศลมีผลานิสงส์อันไพศาล บุคคลฆ่าพระอรหันต์ก็มีโทษหนักขั้นอนันตริกรรม ตกนรกตลอดกัปหนึ่ง บุตรฆ่าบิดามารดาท่านกำหนดโทษหนักขั้นอนันตริยกรรมเท่ากับฆ่าพระอรหันต์ เพราะฉะนั้นมารดาบิดาผู้ให้กำเนิดฝ่ายละคนหนึ่งเท่านั้น ไม่มีมากไปกว่านั้นได้ จึงชื่อว่าหาได้ยากในโลก เมื่อมารดาบิดาเป็นพระอรหันต์ของบุตรธิดา เพราะท่านทรงคุณแก่บุตรธิดาเสมอด้วยพระอรหันต์ผู้มีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา บริบูรณ์ในชนทั่วไปไม่เลือกหน้า บุตรธิดาผู้เคารพบูชาและบริจาคบำรุงพระอรหันต์ซึ่งหาได้ยากในโลกด้วยประการฉะนี้

รวมความว่า มารดาบิดามีคุณแก่บุตรธิดาเป็น ๒ สถาน คือ เป็นผู้ให้กำเนิดสถาน ๑ เป็นผู้ทำอุปการะสถาน ๑ มารดาบิดาผู้ให้กำเนิดอย่างเดียว แต่ไม่อุปการะเลี้ยงดูบุตรธิดาตามหน้าที่ซึ่งควรทำ จัดว่าเป็นผู้มีคุณเพียงสถานเดียว หรือผู้ไม่ให้กำเนิด แต่ได้ทำหน้าที่อุปการะเลี้ยงดู ท่านก็ได้ชื่อว่ามารดาเลี้ยงหรือบิดาเลี้ยง มีคุณเพียงสถานเดียว ไม่เต็มที่ แต่ถึงกระนั้นก็ชื่อว่ามีคุณอย่างใหญ่ เพราะได้ให้กำเนิดหรือได้ช่วยสืบต่อชีวิตของบุตรธิดาให้รอดและเจริญมาได้ แต่ถ้าเป็นผู้ให้กำเนิดด้วย เป็นผู้อุปการะเลี้ยงดูด้วย ก็จัดว่าเป็นผู้มีคุณเต็มที่ เพราะได้ทำหน้าที่สมบูรณ์

บุตรธิดาไม่รู้อุปการะคุณมารดาบิดา และไม่ตอบแทนสนองคุณท่าน ชื่อว่าเป็นคนชั่วและเลวแท้ ชั่วทุกส่วน เพราะตระบัดคุณของท่าน ถ้าเพียงแต่รู้อุปการะคุณ แต่ไม่ทำการตอบแทนสนอง ก็จัดว่าเป็นคนดีเพียงครึ่งเดียวเฉพาะที่รู้คุณเท่านั้น เพราะเป็นคนกตัญญู ต่อเมื่อรู้อุปการะคุณของท่าน และได้ทำการตอบแทนสนองคุณแล้ว จึงนับว่าเป็นคนดีบริบูรณ์ เพราะฉะนั้น บุตรธิดาที่ดีจึงต้องประกอบด้วยลักษณะ ๒ คือ ๑ กตัญญู รู้อุปการะคุณของท่าน ๒ กตเวที ตอบแทนสนองคุณท่าน ด้วยเหตุนี้นักปราชญ์ในพระพุทธศาสนา จึงกล่าวสุภาษิตแสดงลักษณะของคนดีไว้ว่า นิมิตฺตํ สาธุรูปานํ กตญฺญูกตเวทิตา แปลว่า ความเป็นผู้กตัญญูและกตเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดี ดังนี้

เพราะฉะนั้น บุคคลผู้ปรารถนาจะเป็นบุตรธิดาที่ดี จึงควรเอาใจใส่นึกถึงคุณของมารดาบิดาทุกค่ำเช้า และขวนขวายไม่ทอดธุระในการตอบแทนสนองคุณท่านตามสามารถทุกโอกาสที่ควรกระทำ ในเวลาที่ยังเป็นเด็ก ก็ยังไม่อาจที่จะทดแทนพระคุณของ

ท่านได้ ต่อเมื่อพอมีความรู้จักดีชั่วได้ก็ต้องตอบแทนท่าน ในตอนต้นพึงทำตนให้เป็นผู้ว่าง่ายไม่ดื้อกระด้างต่อมารดาบิดา เมื่อถึงคราวเล่าเรียน ก็ต้องตั้งใจศึกษาให้ดีที่สุดเพื่อทำความปลื้มใจให้แก่ท่าน ทั้งเป็นการทำความเจริญให้แก่ตนด้วย เมื่อเติบโตมีกำลังสามารถ ก็ตั้งใจพยายามตั้งตัวให้ได้ด้วยอุบายที่ชอบ เพื่อทำความเบาใจให้แก่ท่าน ความตอบแทนสนองคุณที่เป็นหลักสำคัญนั้น อันพระบรมศาสดาทรงแสดงไว้ในสิคาลสูตร ๕ สถาน คือ

๑. ภโต เนสํ ภริสฺสามิ ท่านเลี้ยงมาแล้ว เลี้ยงตอบท่านคือ พยายามเลี้ยงดูท่านมิให้ต้องอดอยาก ตามสมควรแก่กำลังกายกำลังปัญญาและกำลังทรัพย์ของตน ถึงท่านจะเป็นผู้บริบูรณ์ไม่ขัดสน ไม่จำต้องเลี้ยง ก็หาโอกาสเลี้ยงท่านตามสมควรที่จะหาได้ เช่นในคราวท่านเจ็บไข้ คอยป้อนข้าวป้อนน้ำ เสาะหาหรือทำอาหารที่ดีและแปลกมาให้ท่านเป็นต้น คอยดูแลเองหรือให้ผู้อื่นดูแลแทน ในเวลาที่ท่านเจ็บไข้ไม่วางธุระ

๒. กิจฺจํ เนสํ กริสฺสามิ ช่วยทำกิจของท่าน คือ ช่วยทำกิจการของท่านแทนท่านด้วยตนเอง หรือหาผู้อื่นที่สมควรให้ทำแทน อย่าให้ท่านต้องขัดข้องไม่สะดวกหรือเหน็ดเหนื่อยโดยไม่จำเป็น หรือในสมัยใดท่านควรทำอย่างไร ก็เป็นธุระให้ท่านได้ทำอย่างนั้นในสมัยนั้น เช่นช่วยให้ท่านได้ทำบุญกุศลเสมอ ๆ เป็นการประจำ หรือในคราวพิเศษ ตามกำลังที่อาจจะช่วยได้ การใดที่ท่านทำค้างไว้ยังไม่สำเร็จ รับทำต่อให้เสร็จเรียบร้อย และรับภาระบำรุงรักษาสิ่งที่ได้ก่อสร้างไว้ให้ถาวร และทำนุบำรุงให้เจริญขึ้น

๓. กุลวํสํ ฐเปสฺสามิ ดำรงวงศ์ตระกูลของท่านไว้ คือทำตนให้เป็นคนดีด้วยความรู้ ด้วยความประพฤติ และด้วยความสามารถในกิจการ พยายามปฏิบัติตนให้เป็นลูกที่ดีที่พ่อแม่ปรารถนา คือ เป็นอภิชาตบุตร ผู้ยิ่งด้วยคุณธรรม ถ้าไม่สามารถก็พึงพยายามรักษาตนไม่ให้ตกต่ำ เป็นชั้นอนุชาตบุตรผู้พอสมตระกูล อย่าทำตนให้เป็นลูกเลวทรามทำลายวงศ์ตระกูลเป็นชั้นอวชาตบุตร ซึ่งไม่เป็นที่ปรารถนาของท่าน

๔. ทายชฺชํ ปฏิปชฺชามิ ประพฤตนให้เป็นผู้ที่สมควรรับทรัพย์มรดกของท่าน คือ อย่าประพฤติตนเป็นคนผลาญทรัพย์ อย่าทำทรัพย์ให้เสียไปด้วยการไม่ควรต่าง ๆ เช่น

การเป็นนักเลงสุราเป็นต้น รู้จักหาและรู้จักเก็บหอมรอมริบให้เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยทรัพย์สิน รู้จักประมาณในการใช้จ่ายทรัพย์ และรู้จักถือเอาประโยชน์จากทรัพย์ ไม่ตระหนี่ ไม่สุรุ่ยสุร่ายฟุ่มเฟือย

๕. เปตานํ กาลกตานํ ทกฺขิณํ อนุปฺปทาสฺสามิ เมื่อท่านทำกาลกิริยาล่วงลับไปแล้ว เพิ่มทักษิณาทานเพื่อท่าน ได้แก่ทำบุญอุทิศส่วนบุญไปให้ตามกาลสมัย เช่น เมื่อถึงวันตายของท่าน ก็ทำบุญอุทิศหรือทำให้ในวันสงกรานต์ ขึ้นปีใหม่ เป็นต้น ตามกำลังสามารถ เป็นการแสดงความเป็นผู้กตัญญูกตเวทีอยู่เสมอ

ตามพระบาลีที่กล่าวมานี้ ได้กรณีที่บุตรธิดาจะพึงสนองคุณมารดาบิดา เป็น ๒ สมัย คือ เมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่สมัย ๑ เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วสมัย ๑ ได้ลักษณะที่จะพึงสนองคุณเป็น ๒ อย่าง คือ สนองคุณด้วยอามิส เช่น บำรุงท่านด้วยอาหารผ้านุ่งผ้าห่มอย่าง ๑ ด้วยเว้นจากความชั่ว ประพฤติแต่ความดี รักษาสามัคคีในหมู่พี่น้อง ประพฤติตามโอวาทของท่าน ตั้งตัวให้มีหลักฐานอย่างหนึ่ง ด้วยการตอบแทนสนองคุณท่านด้วยสถาน ๕ ดังกล่าวมานี้ บุตรธิดาได้ชื่อว่าเป็นผู้กตัญญูกตเวที เพราะได้ทำหน้าที่ของลูกที่ดีจะพึงกระทำแก่มารดาบิดาไม่บกพร่อง นับว่าหาได้ยากในโลก เพราะบุตรธิดาน้อยนักที่จะพึงปฏิบัติหน้าที่ของตนทั้ง ๕ ประการนี้ให้บริบูรณ์

อนึ่งบุตรธิดาผู้ทำหน้าที่เหล่านี้บริบูรณ์ก็เพียงแต่ได้ชื่อว่าเป็นลูกที่ดี มีความกตัญญูกตเวทีต่อมารดาบิดาเท่านั้น แต่หาได้ชื่อว่าได้ตอบแทนสนองคุณท่านให้เสร็จสิ้นไม่ เพราะมารดาบิดามีคุณมากมาย ยากที่บุตรธิดาจะใช้แรงแทนคุณให้หมดสิ้นด้วยการปฏิบัติบำรุงเพียงเท่านั้น ต่อมาได้ชักนำมารดาบิดาให้ตั้งอยู่ในคุณธรรมมีศรัทธาเป็นต้น จึงได้ชื่อว่าสนองคุณท่านเต็มที่เพราะการชักนำท่านให้ตั้งอยู่ในคุณธรรมนั้น เป็นการที่ทำยาก สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในมาตาปิตุคุณสูตรว่า ทฺวินฺนาหํ ภิกฺขเว น สุปฺปฏิการํ วทามิ เป็นต้น แปลความว่า ภิกษุทั้งหลายเราไม่กล่าวการสนองคุณได้ง่ายแก่บุคคลทั้งสอง คือมารดาและบิดา ถ้าบุตรจะมีอายุยืนเป็นอยู่ร้อยปี จะพึงแบกมารดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง แบกบิดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง ปฏิบัติบำรุงท่านด้วยการอบกลิ่น นวดเฟ้น ให้อาบน้ำ และดัดกายให้ และมารดาบิดาที่ถ่ายอุจจาระปัสสาวะบนบ่าของบุตรนั้นเอง ก็ยังไม่จัดว่าบุตรได้ตอบแทนได้สนองคุณท่าน

อนึ่ง บุตรพึงตั้งมารดาบิดาไว้ในความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิแห่งมหาปฐพีอันมีรัตนะ ๗ ประการเพียงพอ ก็ยังไม่ชื่อว่าบุตรได้ตอบแทนได้สนองคุณมารดาบิดา เพราะเหตุว่ามารดาบิดาเป็นผู้มีอุปการะคุณมากแก่บุตรธิดา เป็นผู้ถนอมเป็นผู้เลี้ยงเป็นผู้แสดงโลกนี้แก่บุตรธิดา ฝ่ายบุตรใดแล มาชักนำมารดาบิดาผู้ไม่มีศรัทธา ให้สมาทาน ให้ตั้งมั่น ให้ประดิษฐานในความถึงพร้อมด้วยศรัทธา ชักนำมารดาบิดาผู้ทุศีล ให้ถึงพร้อมด้วยศีล ผู้มีความตระหนี่ให้ถึงพร้อมด้วยการบริจาคผู้มีปัญญาทราม ให้ถึงพร้อมด้วยปัญญาภิกษุทั้งหลายด้วยการปฏิบัติเพียงเท่านี้ ชื่อว่าบุตรได้ตอบแทนแล้ว ได้สนองคุณแล้ว ได้กระทำเกินแล้วแก่มารดาบิดาดังนี้

ตามนัยพระพุทธภาษิตนี้ ส่องความว่า บุตรที่ดีย่อมตั้งใจพยายามชักนำมารดาบิดาให้เป็นคนดี มีความรู้ และมั่นอยู่ในความดีความงาม คือ ศรัทธา ศีล จาค และปัญญาจึงชื่อว่าได้ทำการสนองคุณท่าน ซึ่งทำได้ยากเพราะมารดาบิดาโดยมากย่อมถือว่าตัวท่านเป็นผู้ใหญ่ และเป็นใหญ่เหนือบุตรธิดาด้วยประการทั้งปวง หากบุตรธิดาตั้งใจปฏิบัติตามพระพุทธโอวาทแล้ว อวดดีสั่งสอนมารดาบิดาโดยมิรู้จักประมาณตน ไม่หาอุบายแนะนำให้ดี หรือไม่ถูกกาละเทศะแล้วก็ย่อมไร้ผล และจะกลายเป็นโทษคือทำให้ท่านโกรธ หรือทำให้ท่านเห็นผิดไปอีกก็ได้ แม้บุตรจะเป็นผู้มีความรู้ดีจริงหรือเป็นผู้ที่มีศักดิ์ที่ได้รับสมมติยกย่องก็ตาม และจะถือดีมาสั่งสอนท่านโดยไม่ยำเกรงย่อมไม่สมควรเลยทีเดียว เพราะเป็นการเสียสัมมาคารวะ เพราะฉะนั้นบุตรธิดาจะต้องเป็นคนฉลาดรู้จักใช้อุบาย เช่น เห็นว่าท่านทำผิดหรือพลั้งเผลอไปก็ไม่ทักท้วงหรือค้านจัง ๆ เพียงแต่พูดอ้อมพอให้ท่านรู้สึกตัวหรือชักชวนให้รักษาศีลฟังธรรมเป็นต้น เมื่อบุตรรู้จักหาอุบายตักเตือน ชักนำท่านในทางที่ดี ด้วยอุบายที่สมควรดังกล่าวแล้ว ก็ชื่อว่าได้เป็นผู้จูงท่านไปในทางสุคติสวรรค์และพระนิพพาน ซึ่งยากที่จะทำได้ มารดาบิดาปรารถนาจะมีบุตร ถ้าได้บุตรที่ดี ก็เป็นเครื่องปลื้มใจทำความเบาใจให้ ทำวงศ์ตระกูลให้เจริญขึ้น ถ้าได้บุตรที่ไม่ดี เป็นอวชาตบุตร ประพฤติแต่ในทางเสียหาย ทำลายวงศ์ตระกูลก็เป็นเครื่องเดือดร้อนเศร้าใจ หนักใจ ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่มีบุตรเสียดีกว่า ไม่ได้ความปลื้มใจ แต่ก็ไม่ต้องร้อนใจ เพราะบุตรเป็นเหตุ

บุตรธิดาที่ดีเมื่อได้ทำหน้าที่ของตนบริบูรณ์แล้ว ชื่อว่าได้ปลดเปลื้องความหนักใจของมารดาบิดา และชื่อว่าได้ทำให้ท่านปีติปราโมทย์ เพราะได้ลูกที่ดีสมปรารถนาและ

เพราะได้ดำรงวงศ์ตระกูลของท่านให้เป็นหลักฐาน ชื่อว่าทำให้ท่านเป็นสุขกายสุขใจ เพราะได้ช่วยรับภาระของท่าน ทั้งได้ชื่อว่าได้ทำให้อุ่นใจ เพราะช่วยเป็นธุระรักษาพยาบาลท่านในคราวเจ็บไข้ ทำตนให้เป็นที่ฝากไข้ฝากศพของท่านได้ ทำให้ท่านได้หลับตาตายอย่างสงบสุข เมื่อบุตรธิดานึกถึงตนว่าเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยหน้าที่ ก็ย่อมได้ความอุ่นใจว่า ได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนเต็มที่ทีเดียว ตนก็ติตนเองไม่ได้ ท่านผู้รู้ทั้งหลายก็สรรเสริญ และการที่ทำนั้นก็เป็นบุญเป็นกุศล มีสุขเป็นผลทั้งในปัจจุบันทั้งในภายภาคหน้า พระบรมศาสดาตรัสรับรองความข้อนี้ไว้ว่า

โย มาตรํ ปิตรํ วา มจฺโจ ธมฺเมน โปสติ
อิเธว นํ ปสํสนฺติ เปจฺจ สคฺเค ปโมทติ ฯ

บุคคลใดเลี้ยงมารดาบิดาตามธรรมคือหน้าที่ บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญผู้นั้นในโลกนี้ ผู้นั้นละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์ ดังนี้

การปฏิบัติบำรุงบิดามารดาเป็นเครื่องแสดงว่าบุตรเป็นคนดี และมีคุณานิสงส์เห็นปานฉะนี้ จึงถือว่าเป็นอุดมมงคล คือเหตุเครื่องเจริญสุขอย่างสูงสุดดังพระพุทธภาษิตที่ว่า มาตาปิตุอุปฏฺฐานํ เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ การบำรุงบิดามารดา เป็นมงคลอันสูงสุด ด้วยประการฉะนี้

พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอะไร

คำนำ

สมเด็จพระชนนีศรีสังวาลย์ ทรงมีพระปรารภว่า นักเรียนนักศึกษาตลอดถึงข้าราชการผู้ที่ไปศึกษาต่อหรือไปรับราชการ ณ ต่างประเทศ ควรจะมีหนังสือแนะแนวคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาเป็นคู่มือ สำหรับอ่านเพื่อให้เกิดความรู้เป็นแนวทางสำหรับปฏิบัติตนเอง และเพื่ออธิบายให้บรรดามิตรชาวต่างประเทศผู้ต้องการจะทราบเข้าใจได้ถึงหลักธรรมบางประการในพระพุทธศาสนา จึงทรงอาราธนา พระสาสนโสภณ (สุวฑฺฒโน) วัดบวรนิเวศวิหาร ให้เรียบเรียงเรื่อง "พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอะไร" ในแนวความโดยพระประสงค์ในพากย์ภาษาไทย และทรงอาราธนาให้พระขนฺติปาโล (Laurence C.R. Mills) วัดบวรนิเวศวิหาร กับพระนาคเสโน วัดเบญจมบพิตร แปลเป็นภาษาอังกฤษขึ้นก่อน และโปรดให้พระยาศรีวิศาลวาจา พันตำรวจโท เอ็จ ณ ป้อมเพ็ชร์ และนายจอห์น โบลแฟลด์ ตรวจแปลเรียบเรียงขึ้นอีกโดยตลอด จนเป็นที่พอพระทัยในพากย์ภาษาอังกฤษแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดให้จัดพิมพ์ขึ้นเนื่องในวาระดิถีคล้ายวันประสูติ วันที่ ๒๑ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๑๐

วังสระปทุม
วันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๑๐

พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอะไร

เมื่อก่อนพุทธศักราช ๘๐ ปี ได้มีมหาบุรุษท่านหนึ่งเกิดขึ้นมาในโลก เป็นโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ และพระนางสิริมหามายา แห่งกรุงกบิลพัสดุ์ สักกชนบท ซึ่งบัดนี้อยู่ในเขตประเทศเนปาล มีพระนามว่า "สิทธัตถะ" ต่อมาอีก ๓๕ ปี พระสิทธัตถะได้ตรัสรู้ธรรม ได้พระนามตามความตรัสรู้ว่า "พุทธะ" ซึ่งไทยเราเรียกว่า "พระพุทธเจ้า" พระองค์ได้ทรงประกาศพระธรรมที่ได้ตรัสรู้แก่ประชาชนจึงเกิดพระพุทธศาสนา (คำสั่งสอนของพระพุทธะ) และบริษัท ๔ คือ ภิกษุ (สามเณร) ภิกษุณี (สามเณรี) อุบาสก อุบาสิกาขึ้นในโลกจำเดิมแต่นั้น บัดนี้ ในเมืองไทยมีแต่ภิกษุ (สามเณร) อุบาสก อุบาสิกา ภิกษุนั้น คือชายผู้ถือบวช ปฏิบัติพระวินัยของภิกษุ สามเณรนั้น คือชายผู้มีอายุยังไม่ครบ ๒๐ ปี หรือแม้อายุเกิน ๒๐ ปี แล้วเข้ามาถือบวช ปฏิบัติสิกขาของสามเณร อุบาสก อุบาสิกานั้น คือ คฤหัสถ์ชายหญิงผู้นับถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะ (ที่พึ่ง) และปฏิบัติอยู่ในศีลสำหรับคฤหัสถ์ บัดนี้ มีคำเรียกชายหญิงทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ผู้ประกาศตนถึงพระพุทธเจ้า พร้อมทั้งพระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะว่า "พุทธมามกะ" "พุทธมามิกา" แปลว่า "ผู้ถือพระพุทธเจ้าว่าเป็นพระของตน" พระพุทธศาสนาได้แผ่ออกจากประเทศถิ่นที่เกิดไปในประเทศต่าง ๆ ในโลก

หลักเคารพสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ พระรัตนตรัย (รัตนะ ๓) ได้แก่พระพุทธเจ้า คือ พระผู้ตรัสรู้พระธรรม แล้วทรงประกาศสั่งสอนตั้งพระพุทธศาสนาขึ้น พระธรรม คือ สัจธรรม (ธรรม คือความจริง) ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ และได้ทรงประกาศสั่งสอนเป็นพระศาสนาขึ้น พระสงฆ์ คือ หมู่ชนผู้ได้ฟังคำสั่งสอน ได้ปฏิบัติและได้รู้ตามพระพุทธเจ้า บางพวกออกบวชตามได้ช่วยนำพระพุทธศาสนาและสืบต่อวงศ์การบวชมาจนถึงปัจจุบันนี้

ทุกคนผู้เข้ามานับถือพระพุทธศาสนา จะเป็นคฤหัสถ์ก็ตาม จะถือบวชก็ตาม ต้องทำกิจเบื้องต้น คือปฏิญาณตนถึงพระรัตนตรัยนี้เป็นสรณะ คือ ที่พึ่ง หรือดังที่เรียก

ว่านับถือเป็นพระของตน เทียบกับทางสกุล คือ นับถือพระพุทธเจ้าเป็นพระบิดา ผู้ให้กำเนิดชีวิตในทางจิตใจของตน พุทธศาสนิกชนย่อมสังคมกับผู้นับถือศาสนาอื่นได้และย่อมแสดงความเคารพสิ่งเคารพในศาสนาอื่นได้ตามมรรยาทที่เหมาะสม เช่นเดียวกับแสดงความเคารพบิดาหรือมารดา หรือผู้ใหญ่ของคนอื่นได้ แต่ก็คงมีบิดาของตน ฉะนั้น จึงไม่ขาดจากความเป็นพุทธศาสนิกชนตลอดเวลาที่ยังนับถือพระรัตนตรัยเป็นของตน เช่นเดียวกับเมื่อยังไม่ตัดบิดาของตนไปรับบิดาของเขามาเป็นบิดา ก็คงเป็นบุตรของบิดาตนอยู่ หรือ เมื่อยังไม่แปลงสัญชาติเป็นอื่น ก็คงเป็นไทยอยู่นั่นเอง ฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงไม่คับแคบผู้นับถือย่อมสังคมกับชาวโลกต่างชาติศาสนาได้สะดวก ทั้งไม่สอนให้ลบหลู่ใคร ตรงกันข้ามกลับให้เคารพต่อผู้ควรเคารพทั้งปวง และไม่ซ่อนเร้นหวงกันธรรมไว้โดยเฉพาะ ใครจะมาศึกษาปฏิบัติก็ได้ทั้งนั้น โดยไม่ต้องมานับถือก่อน ทั้งนี้ เพราะแสดงธรรมที่เปิดทางให้พิสูจน์ได้ว่า เป็นสัจจะ (ความจริง) ที่เป็นประโยชน์สุขแก่การดำรงชีวิตในปัจจุบัน สัจธรรมที่เป็นหลักใหญ่ในพระพุทธศาสนา คือ อริยสัจ ๔

อริยสัจ แปลว่า "สัจจะของผู้ประเสริฐ (หรือผู้เจริญ)" "สัจจะที่ผู้ประเสริฐพึงรู้" "สัจจะที่ทำให้เป็นผู้ประเสริฐ" หรือแปลรวบรัดว่า "สัจจะอย่างประเสริฐ" พึงทำความเข้าใจไว้ก่อนว่า มิใช่สัจจะตามชอบใจของโลก หรือของตนเอง แต่เป็นสัจจะทางปัญญาโดยตรง อริยสัจมี ๔ คือ

๑. ทุกข์ ได้แก่ความเกิด ความแก่ ความตาย ซึ่งมีเป็นธรรมดาของชีวิต และความโศก ความระทม ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ ความคับแค้นใจ ซึ่งมีแก่จิตใจและร่างกายเป็นครั้งคราว ความประจวบกับสิ่งที่ไม่รักไม่ชอบ ความพลัดพลากจากสิ่งที่รักที่ชอบ ความปรารถนา ไม่สมหวัง กล่าวโดยย่อก็คือ กายและใจนี้เองที่เป็นทุกข์ต่าง ๆ จะพูดว่า ชีวิตนี้เป็นทุกข์ต่าง ๆ ดังกล่าวก็ได้

๒. สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากของจิตใจ คือ ดิ้นรนทะยานอยาก เพื่อที่จะได้สิ่งปรารถนาอยากได้ ดิ้นรนทะยานอยากเพื่อจะเป็นอะไรต่าง ๆ ดิ้นรนทะยานอยากที่จะไม่เป็นในภาวะที่ไม่ชอบต่าง ๆ

๓. นิโรธ ความดับทุกข์ ได้แก่ดับตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากดังกล่าว

๔. มรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ได้แก่ ทางมีองค์ ๘ คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ วาจาชอบ การงานชอบ อาชีพชอบ เพียรพยายามชอบ สติชอบ ตั้งใจชอบ

ได้มีบางคนเข้าใจว่า พระพุทธศาสนามองในแง่ร้าย เพราะแสดงให้เห็นแต่ทุกข์ และสอนสูงเกินกว่าที่คนทั่วไปจะรับได้ เพราะสอนให้ดับความดิ้นรนทะยานอยากเสียหมด ซึ่งจะเป็นไปยาก เห็นว่าจะต้องมีผู้เข้าใจดังนี้ จึงต้องซ้อมความเข้าใจไว้ก่อนที่จะแจกอริยสัจออกไป พระพุทธศาสนามิได้มองในแง่ร้ายหรือแง่ดีทั้งสองแต่อย่างเดียว แต่มองในแง่ของสัจจะ คือความจริงซึ่งต้องใช้ปัญญาและจิตใจที่บริสุทธิ์ประกอบกันพิจารณา

ตามประวัติพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้ามิได้ทรงแสดงอริยสัจแก่ใครง่าย ๆ แต่ได้ทรงอบรมด้วยธรรมข้ออื่นจนผู้นั้นมีจิตใจบริสุทธิ์พอที่จะรับเข้าใจได้แล้ว จึงทรงแสดงอริยสัจ ธรรมข้ออื่นที่ทรงอบรมก่อนอยู่เสมอสำหรับคฤหัสถ์นั้น คือ ทรงพรรณนาทาน พรรณนาศีล พรรณนาผลของทาน ศีล ที่เรียกว่าสวรรค์ (หมายถึงความสุขสมบูรณ์ต่าง ๆ ที่เกิดจากทาน ศีล แม้ในชีวิตนี้) พรรณนาโทษของกาม (สิ่งที่ผูกใจให้รักใคร่ปรารถนา) และอานิสงส์คือ ผลดีของการที่พรากใจออกจากกามได้ เทียบด้วยระดับการศึกษาปัจจุบัน ก็เหมือนอย่างทรงแสดงอริยสัจแก่นักศึกษาชั้นมหาวิทยาลัย ส่วนนักเรียนที่ต่ำลงมาก็ทรงแสดงธรรมข้ออื่นตามสมควรแก่ระดับ พระพุทธเจ้าจะไม่ทรงแสดงธรรมที่สูงกว่าระดับของผู้ฟัง ซึ่งจะไม่เกิดประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่าย แต่ผู้ที่มุ่งศึกษาแสวงหาความรู้ แม้จะยังปฏิบัติไม่ได้ ก็ยังเป็นทางเจริญความรู้ในสัจจะที่ตอบได้ตามเหตุผล และอาจพิจารณาผ่อนลงมาปฏิบัติทั้งที่ยังมีตัณหา คือความอยากดังกล่าวอยู่นั่นแหละ ทางพิจารณานั้นพึงมีได้ เช่นที่จะกล่าวเป็นแนวคิดดังนี้

๑. ทุก ๆ คนปรารถนาสุข ไม่ต้องการทุกข์ แต่ทำไมคนเราจึงยังต้องเป็นทุกข์ และไม่สามารถจะแก้ทุกข์ของตนเองได้ บางทียิ่งแก้ก็ยิ่งเป็นทุกข์มาก ทั้งนี้ ก็เพราะไม่รู้เหตุผลตามเป็นจริงว่า อะไรเป็นเหตุของทุกข์ อะไรเป็นเหตุของสุข ถ้าได้รู้แล้วก็จะแก้ได้

คือ ละเหตุที่ให้เกิดทุกข์ ทำเหตุให้เกิดสุข อุปสรรคที่สำคัญอันหนึ่งก็คือใจของตนเอง เพราะคนเราตามใจตนเองมากไป จึงต้องเกิดเดือดร้อน

๒. ที่พูดกันว่าตามใจคนเองนั้น โดยที่แท้ก็คือตามใจตัณหาคือความอยากของใจ ในขั้นโลก ๆ นี้ ยังไม่ต้องดับความอยากให้หมด เพราะยังต้องอาศัยความอยาก เพื่อสร้างโลก หรือสร้างตนเองให้เจริญต่อไป แต่ก็ต้องมีการควบคุมความอยากให้อยู่ในขอบเขตที่สมควร และจะต้องรู้จักอิ่มรู้จักพอในสิ่งที่ควรอิ่มควรพอ ดับตัณหาได้เพียงเท่านี้ก็พอครองชีวิตอยู่เป็นสุขในโลก ผู้ก่อไฟเผาตนเอง และเผาโลกอยู่ทุกกาลสมัยก็คือ ผู้ที่ไม่ควบคุมตัณหาของใจให้อยู่ในขอบเขต ถ้าคนเรามีความอยากจะได้วิชา ก็ตั้งใจพากเพียรเรียน มีความอยากจะได้ทรัพย์ ยศ ก็ตั้งใจเพียรทำงานให้ดี ตามกำลังตามทางที่สมควร ดังนี้แล้วก็ใช้ได้ แปลว่า ปฏิบัติมรรคมีองค์ ๘ ในทางโลก และก็อยู่ในทางธรรมด้วย

๓. แต่คนเราต้องการมีการพักผ่อน ร่างกายก็ต้องมีการพัก ต้องให้หลับ ซึ่งเป็นการพักทางร่างกาย จิตใจก็ต้องมีเวลาที่ปล่อยให้ว่าง ถ้าจิตใจยังมุ่งคิดอะไรอยู่ไม่ปล่อยความคิดนั้นแล้วก็หลับไม่ลง ผู้ที่ต้องการมีความสุข สนุกสนานจากรูป เสียงทั้งหลาย เช่นชอบฟังดนตรีที่ไพเราะ หากจะถูกเกณฑ์ให้ต้องฟังอยู่นานเกินไป เสียงดนตรีที่ไพเราะที่ดังจ่อหูอยู่นานเกินไปนั้น จะก่อให้เกิดความทุกข์อย่างยิ่ง จะต้องการหนีไปให้พ้น ต้องการกลับไปอยู่กับภาวะที่ปราศจากเสียง คือ ความสงบ จิตใจของคนเราต้องการความสงบดังนี้อยู่ทุกวัน วันหนึ่งเป็นเวลาไม่น้อยนี้คือความสงบใจ กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือความสงบความดิ้นรนทะยานอยากของใจ ซึ่งเป็นความดับทุกข์นั่นเอง ฉะนั้น ถ้าทำความเข้าใจให้ดีว่าความดับทุกข์ก็คือความสงบใจ ซึ่งเป็นอาหารใจที่ทุก ๆ คนต้องการอยู่ทุกวัน ก็จะค่อยเข้าใจในข้อนิโรธนี้ขึ้น

๔. ควรคิดต่อไปว่า ใจที่ไม่สงบนั้น ก็เพราะเกิดความดิ้นรนขึ้น และก็บัญชาให้ทำ พูด คิด ไปตามใจดิ้นรนนั้น เมื่อปฏิบัติตามใจไปแล้วก็อาจสงบลงได้ แต่การที่ปฏิบัติไปแล้ว บางทีชั่วเวลาประเดี๋ยวเดียวก็ให้เกิดทุกข์โทษอย่างมหันต์ บางทีเป็นมลทินโทษที่ทำให้เสียใจไปช้านาน คนเช่นนี้ ควรทราบว่า ท่านเรียกว่า "ทาสของตัณหา"

ฉะนั้น จะมีวิธีทำอย่างไรที่จะไม่แพ้ตัณหา หรือจะเป็นนายของตัณหาในใจของตนเองได้ วิธีดังกล่าวนี้ก็คือ มรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่

๑. สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบคือ เห็นอริยสัจ ๔ หรือเห็นเหตุผลตามเป็นจริง แม้โดยประการที่ผ่อนพิจารณาลงดังกล่าวมาโดยลำดับ

๒. สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ คือ ดำริ หรือคิดออกจากสิ่งที่ผูกพันให้เป็นทุกข์ ดำริในทางไม่พยาบาทมุ่งร้าย ดำริในทางไม่เบียดเบียน

๓. สัมมาวาจา วาจาชอบ แสดงในทางเว้น คือ เว้นจากพูดเท็จ เว้นจากพูดส่อเสียดให้แตกร้าวจากพูดคำหยาบร้าย เว้นจากพูดเพ้อเจ้อไม่เป็นประโยชน์

๔. สัมมากัมมันตะ การงานชอบ แสดงในทางเว้น คือเว้นจากการฆ่า การทรมาน เว้นจากการลัก เว้นจากการประพฤติผิดในทางกาม

๕. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ คือเว้นจากมิจฉาอาชีวะ (อาชีพผิด) สำเร็จชีวิตด้วยอาชีพที่ชอบ

๖. สัมมาวายามะ เพียรพยายามชอบ คือ เพียรระวังบาปที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วแล้วมิให้เสื่อม แต่ให้เจริญยิ่งขึ้น

๗. สัมมาสติ ระลึกชอบ คือ ระลึกไปในที่ตั้งของสติที่ดีทั้งหลาย เช่น ในสติปัฏฐาน ๔ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม

๘. สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ คือ ทำใจให้เป็นสมาธิ (ตั้งมั่นแน่วแน่) ในเรื่องที่ตั้งใจจะทำในทางที่ชอบ

มรรคมีองค์ ๘ นี้ เป็นทางเดียว แต่มีองค์ประกอบเป็น ๘ และย่อลงได้ในสิกขา (ข้อที่พึงศึกษาปฏิบัติ) คือ

สีลสิกขา สิกขาคือศีล ได้แก่วาจาชอบ การงานชอบ อาชีพชอบ พูดโดยทั่วไปจะพูดจะทำอะไรก็ให้ถูกชอบ อย่าให้ผิด จะประกอบอาชีพอะไรก็เช่นเดียวกัน ถ้ายังไม่มีอาชีพ เช่น เป็นนักเรียนต้องอาศัยท่านผู้ใหญ่อุปการะ ก็ให้ใช้ทรัพย์ที่ท่านให้มาตามส่วนที่

ควรใช้ ไม่ใช้อย่างสุรุ่ยสุร่ายเหลวแหลก ศึกษาควบคุมตนเองให้งดเว้นจากความคิดที่จะประพฤติตนที่จะเลี้ยงเพื่อนไปในทางที่ผิดที่ไม่สมควร

จิตตสิกขา สิกขาคือจิต ได้แก่เพียรพยายามชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ พูดโดยทั่วไป เรื่องจิตของตนเป็นเรื่องสำคัญ ต้องพยายามศึกษาฝึกฝน เพราะอาจฝึกได้โดยไม่ยากด้วย แต่ขอให้เริ่ม เช่นเริ่มฝึกตั้งความเพียร ฝึกให้ระลึกจดจำ และระลึกถึงเรื่องที่เป็นประโยชน์ และให้ตั้งใจแน่วแน่ สิกขาข้อนี้ ใช้ในการเรียนได้เป็นอย่างดี เพราะการเรียนจะต้องมีความเพียร ความระลึก ความตั้งใจ

ปัญญาสิกขา สิกขาคือปัญญา ได้แก่เห็นชอบ ดำริชอบ พูดโดยทั่วไป มนุษย์เจริญขึ้นก็ด้วยปัญญาที่พิจารณา และลงความเห็นในทางที่ถูกที่ชอบ ดำริชอบ ก็คือพิจารณาโดยชอบ เห็นชอบ ก็คือลงความเห็นที่ถูกต้อง นักเรียนผู้ศึกษาวิชาการต่าง ๆ ก็มุ่งให้ได้ปัญญาสำหรับที่จะพินิจพิจารณาและลงความเห็นโดยความถูกชอบ ตามหลักแห่งเหตุผลตามเป็นจริง และโดยเฉพาะควรอบรมปัญญาในไตรลักษณ์และปฏิบัติพรหมวิหาร ๔

ไตรลักษณ์

หมายถึงลักษณะที่ทั่วไปแก่สังขารทั้งปวง คือ อนิจจะ ทุกขะ อนัตตา

อนิจจะ ไม่เที่ยง คือไม่ดำรงอยู่เป็นนิตย์นิรันดร์ เพราะเมื่อเกิดมาแล้วก็ต้องดับในที่สุด ทุก ๆ สิ่งจึงมีหรือเป็นอะไรขึ้นมาแล้ว ก็กลับไม่มี เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ชั่วคราวเท่านั้น

ทุกขะ ทนอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องเปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอ เหมือนอย่างถูกบีบคั้นให้ทรุดโทรมเก่าแก่ไปอยู่เรื่อย ๆ ทุก ๆ คนผู้เป็นเจ้าของสิ่งเช่นนี้ ก็ต้องทนทุกข์เดือดร้อนไม่สบายไปด้วย เช่น ไม่สบายเพราะร่างกายป่วยเจ็บ

อนัตตา ไม่ใช่อัตตา คือ ไม่ใช่ตัวตน อนัตตานี้ ขออธิบายเป็นลำดับชั้นสามชั้นดังต่อไปนี้

๑. ไม่ยึดมั่นกับตนเกินไป เพราะถ้ายึดมั่นกับตนเกินไป ก็ทำให้เป็นคนเห็นแก่

ตนฝ่ายเดียว หรือทำให้หลงตน ลืมตน มีอคติ คือลำเอียงเข้ากับตน ทำให้ไม่รู้จักตนตามเป็นจริง เช่นคิดว่า ตนเป็นฝ่ายถูก ตนต้องได้สิ่งนั้นสิ่งนี้ ด้วยความยึดมั่นตนเองเกินไป แต่ตามที่เป็นจริงหาได้เป็นเช่นนั้นไม่

๒. บังคับให้สิ่งต่าง ๆ รวมทั้งร่างกายและจิตใจไม่ให้เปลี่ยนแปลงตามความต้องการไม่ได้ เช่นบังคับให้เป็นหนุ่มสาวสวยงามอยู่เสมอไม่ได้ บังคับให้ภาวะของจิตใจชุ่มชื่นว่องไวอยู่เสมอไม่ได้

๓. สำหรับผู้ที่ได้ปฏิบัติไปได้จนถึงขั้นสูงสุด เห็นสิ่งต่าง ๆ รวมทั้งร่างกายและจิตใจเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตนทั้งสิ้นแล้ว ตัวตนจะไม่มี ตามพระพุทธภาษิตที่แปลว่า "ตนย่อมไม่มีแก่ตน" แต่ก็ยังมีผู้รู้ซึ่งไม่ยึดมั่นอะไรในโลก ผู้รู้นี้เมื่อยังมีชีวิตอยู่ก็สามารถปฏิบัติสิ่งต่าง ๆ ให้เป็นไปตามสมควรแก่สถานที่และสิ่งแวดล้อม โดยเที่ยงธรรมล้วน ๆ (ไม่มีกิเลสเจือปน)

พรหมวิหาร ๔

คือ ธรรมสำหรับเป็นที่อาศัยอยู่ของจิตใจที่ดี มี ๔ ข้อ ดังต่อไปนี้

๑. เมตตา ความรักที่จะให้เป็นสุข ตรงกันข้ามกับความเกลียดที่จะให้เป็นทุกข์ เมตตาเป็นเครื่องปลูกอัธยาศัยเอื้ออารี ทำให้มีความหนักแน่นในอารมณ์ ไม่ร้อนวู่วาม เป็นเหตุให้เกิดความรู้สึกเป็นมิตร ไม่เป็นศัตรู ไม่เบียดเบียนใคร แม้สัตว์เล็กเพียงไหนให้เดือดร้อนทรมานด้วยความเกลียด โกรธ หรือสนุกก็ตาม

๒. กรุณา ความสงสารจะช่วยให้พ้นทุกข์ ตรงกันข้ามกับความคิดเบียดเบียน เป็นเครื่องปลูกอัธยาศัยเผื่อแผ่เจือจาน ช่วยผู้ที่ประสบทุกข์ยากต่าง ๆ กรุณานี้เป็นพระคุณสำคัญข้อหนึ่งของพระพุทธเจ้า เป็นพระคุณสำคัญข้อหนึ่งของพระมหากษัตริย์ และเป็นคุณข้อสำคัญของท่านผู้มีคุณทั้งหลายมีมารดาบิดาเป็นต้น

๓. มุทิตา ความพลอยยินดีในความได้ดีของผู้อื่น ตรงกันข้ามกับความริษยาในความดีของเขา เป็นเครื่องปลูกอัธยาศัยส่งเสริมความดี ความสุข ความเจริญ ของกันและกัน

๔. อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง ในเวลาที่ควรวางใจดังนั้น เช่นในเวลาที่ผู้อื่นถึงความวิบัติ ก็วางใจเป็นกลาง ไม่ดีใจว่าศัตรูถึงความวิบัติ ไม่เสียใจว่าคนที่รักถึงความวิบัติ ด้วยพิจารณาในทางกรรมว่า ทุก ๆ คนมีกรรมเป็นของตน ต้องเป็นทายาทรับผลของกรรมที่ตนได้ทำไว้เอง ความเพ่งเล็งถึงกรรมเป็นสำคัญดังนี้ จนวางใจลงในกรรมได้ ย่อมเป็นเหตุถอนความเพ็งเล็งบุคคลเป็นสำคัญนี้แหละเรียกว่า อุเบกขา เป็นเหตุปลูกอัธยาศัยให้เพ่งเล็งถึงความผิดถูกชั่วดีเป็นข้อสำคัญ ทำให้เป็นคนมีใจยุติธรรมในเรื่องทั่ว ๆ ไปด้วย

ธรรม ๔ ข้อนี้ ควรอบรมให้มีในจิตใจด้วยวิธีคิดแผ่ใจประกอบด้วยเมตตาเป็นต้นออกไปในบุคคลและในสัตว์ทั้งหลาย โดยเจาะจง และโดยไม่เจาะจงคือทั่วไป เมื่อหัดคิดอยู่บ่อย ๆ จิตใจก็จะอยู่กับธรรมเหล่านี้บ่อยเข้า แทนความเกลียด โกรธเป็นต้นที่ตรงกันข้าม จนถึงเป็นอัธยาศัยขึ้น ก็จะมีความสุขมาก

นิพพานเป็นบรมสุข

ได้มีภาษิตกล่าวไว้ แปลว่า "นิพพานเป็นบรมสุข คือสุขอย่างยิ่ง" นิพพานคือความละตัณหา ในทางโลกและทางธรรมทั้งหมด ปฏิบัติโดยไม่มีตัณหาทั้งหมด คือ การปฏิบัติถึงนิพพาน

ได้มีผู้กราบทูลพระพุทธเจ้าว่า "ธรรม" (ตลอดถึง) "นิพพาน" ที่ว่า "เป็นสนฺทิฏฺฐิโก อันบุคคลเห็นเอง" นั้นอย่างไร ? ได้มีพระพุทธดำรัสตอบโดยความว่าอย่างนี้ คือผู้ที่มีจิตถูกราคะ โทสะ โมหะ ครอบงำเสียแล้ว ย่อมเกิดเจตนาความคิดเพื่อเบียดเบียนตนบ้าง ผู้อื่นบ้าง ทั้งสองฝ่ายบ้าง ต้องได้รับทุกข์โทมนัสแม้ทางใจ เมื่อเกิดเจตนาขึ้นดังนั้น ก็ทำให้ประพฤติทุจริตทางไตรทวาร คือ กาย วาจา ใจ และคนเช่นนั้นย่อมไม่รู้ประโยชน์ตนประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ทั้งสองตามเป็นจริง แต่ว่าเมื่อละความชอบ ความชัง ความหลงเสียได้ ไม่มีเจตนาความคิดที่จะเบียดเบียนตนและผู้อื่นทั้งสองฝ่าย ไม่ประพฤติทุจริตทางไตรทวาร รู้ประโยชน์ตนประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ทั้งสองตามเป็นจริง ไม่ต้อง

เป็นทุกข์โทมนัสแม้ด้วยใจ "ธรรม (ตลอดถึง) นิพพาน" ที่ว่า "เห็นเอง" คือเห็นอย่างนี้ ตามที่ตรัสอธิบายนี้ เห็นธรรมก็คือ เห็นภาวะหรือสภาพแห่งจิตใจของตนเอง ทั้งในทางไม่ดีทั้งในทางดี จิตใจเป็นอย่างไรก็ให้รู้อย่างนั้นตามเป็นจริง ดังนี้เรียกว่า เห็นธรรม ถ้ามีคำถามว่า จะได้ประโยชน์อย่างไร ? ก็ตอบได้ว่า ได้ความดับทางใจ คือ จิตใจที่ร้อนรุ่มด้วยความ โลภ โกรธ หลงนั้น เพราะมุ่งออกไปข้างนอก หากได้นำใจกลับเข้ามาดูใจเองแล้ว สิ่งที่ร้อนจะสงบเอง และให้สังเกตจับตัวความสงบนั้นให้ได้ จับไว้ให้อยู่ เห็นความสงบดังนี้ คือเห็นนิพพาน วิธีเห็นธรรม เห็นนิพพาน ตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสอธิบายไว้ จึงเป็นวิธีธรรมดาที่คนธรรมดาทั่ว ๆ ไปปฏิบัติได้ ตั้งแต่ขั้นธรรมดาต่ำ ๆ ตลอดถึงขั้นสูงสุด

อริยสัจ ไตรลักษณ์ และนิพพาน "เป็นสัจธรรม" ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้และได้ทรงแสดงสั่งสอน (ดังแสดงในปฐมเทศนาและในธรรมนิยาม) เรียกได้ว่าเป็น "ธรรมสัจจะ" สัจจะทางธรรม เป็นวิสัยที่พึงรู้ได้ด้วยปัญญา อันเป็นทางพ้นทุกข์ในพระพุทธศาสนา แต่ทางพระพุทธศาสนา ก็ได้แสดงธรรมในอีกหลักหนึ่งคู่กันไป คือ ตาม "โลกสัจจะ" สัจจะทางโลก คือแสดงในทางมีตน มีของตน เพราะโดยสัจจะทางธรรมที่เด็ดขาดย่อมเป็นอนัตตา แต่โดยสัจจะทางโลกย่อมมีอัตตา ดังที่ตรัสว่า "ตนแลเป็นที่พึ่งของตน" ในเรื่องนี้ได้ตรัสไว้ว่า "เพราะประกอบเครื่องรถเข้า เสียงว่ารถย่อมมีฉันใด เพราะขันธ์ทั้งหลายมีอยู่ สัตว์ก็ย่อมมีฉันนั้น" ธรรมในส่วนโลกสัจจะ เช่นธรรมที่เกี่ยวแก่การปฏิบัติในสังคมมนุษย์ เช่นทิศหก แม้ศีลกับวินัยบัญญัติทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน ฉะนั้นแม้จะปฏิบัติอยู่เพื่อความพ้นทุกข์ทางจิตใจตามหลักธรรมสัจจะ ส่วนทางร่างกายและทางสังคมก็ต้องปฏิบัติอยู่ในธรรมตามโลกสัจจะ ยกตัวอย่างเช่น บัดนี้ตนอยู่ในภาวะอันใด เช่นเป็นบุตรธิดา เป็นนักเรียน เป็นต้น ก็พึงปฏิบัติธรรมตามควรแก่ภาวะของตน และควรพยายามศึกษานำธรรมมาใช้ปฏิบัติแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นประจำวัน พยายามให้มีธรรม ในภาคปฏิบัติขึ้นทุก ๆ วัน ในการเรียน ในการทำงานและในการอื่น ๆ เห็นว่า ผู้ปฏิบัติดังนี้จะเห็นเองว่าธรรมมีประโยชน์อย่างยิ่งแก่ชีวิตอย่างแท้จริง

เตือนตนเอง

โดย

ภิกขุปัญญานันทะ

......ทุก ๆ คน ที่ได้รับชม ก็พากันยิ้มแทบแก้มปริ ดีใจเป็นล้นพ้น ตรงกันข้ามทุก ๆ คน ที่ถูกติ สีหน้าของเขาจะเผือดและซีดเซียว หากเป็นบุคคลที่มีทิฐิแรงกล้า ก็จะกลายเป็นบุคคลที่กระด้างต่อสังคม ดังนั้นการพยายามระมัดระวังเตือนตนเองอยู่เสมอ จึงเป็นสิ่งประเสริฐแท้......

ข้อสำคัญอันหนึ่งในคำสอนของพระพุทธเจ้า คือ การสอนให้รู้จักพึ่งตนเอง ให้เตือนตนเอง หรือทำตนให้เป็นประโยชน์มากที่สุดที่จักทำได้ พระศาสดาทรงย้ำเสมอว่า "เธอจงทำตนให้หลุดพ้นจากทุกข์เสียเถิด อย่าปล่อยให้ชีวิตของเธอผ่านไปโดยไร้ผล นั่นโคนไม้ นั่นเรือนว่าง นั่นท้องถ้ำ เธอจงไปแล้วจงเจริญภาวนาเพื่อทำใจของเธอให้บริสุทธิ์แล้วจักถึงแสงสว่าง คือ ความจริง" ในพระพุทธศาสนามิได้สอนให้ยึดถือเอาวัตถุภายนอกเป็นต้นว่า เทพเจ้า (God) มาเป็นที่พึ่ง เพราะสิ่งนั้น ๆ ไม่สามารถจะทำตนให้พ้นจากทุกข์ได้ แม้แต่พระศาสดาของเราเอง พระองค์ย้ำให้สาวกดำเนินตามคำสอน อย่าถือเอารูปกายของพระองค์เป็นสรณะ หรืออย่าคิดว่าจักเอาพระองค์เป็นที่พึ่งเลย แต่ให้พยายามทำตนของตนให้เป็นที่พึ่งแก่ตนเอง โดยถือเอาธรรมะเป็นที่พึ่ง ปฏิบัติตามธรรมแล้วจักถึงสุขได้เอง โดยมิต้องอ้อนวอนขอร้องให้ใครช่วย พระศาสดาทรงเป็นแต่เพียงผู้ส่องประทีปหรือผู้ชี้หนทางให้เราเดิน ถ้าเราไม่เดินตามทางที่ทรงชี้ให้ แต่พากันกอดพระบาทของพระองค์ แล้วรำพันว่า โอ้พระองค์ผู้เป็นที่พึ่งของข้าพระองค์ผู้ระทมทุกข์ทั้งหลายจงกรุณาช่วยให้พ้นทุกข์หน่อยเถิด นี่เป็นวิธีการกระทำที่ไร้สาระ เราผู้เป็นพุทธศาสนิกไม่ควรเป็นเช่นนั้น แต่จงพยายามวิ่งไปตามทางที่พระองค์ชี้ให้ และวิ่ง–วิ่ง อย่าหยุดพัก อย่ากลัว อย่าท้อถอย อย่าฟังคำอะไร ๆ ที่มันจักเรียกให้หยุด หรือขอร้องให้แวะจากหนทาง ตั้งหน้าวิ่งเรื่อยไปโดยความรอบคอบ ประตูทองแห่งสันติสุขจักเปิดกว้างออกต้อนรับทันที นี่เป็นข้อสำคัญประการหนึ่ง

ปัญหาอาจเกิดขึ้นว่า เมื่อพระศาสดาปรินิพพานแล้ว ใครจักเป็นผู้ส่องประทีปให้เราเห็นหนทางได้เล่า บางท่านอาจสงสัยอย่างนี้ จริงอยู่พระศาสดาของเรานิพพานแล้ว แต่ตัวแทนของพระองค์ยังทรงอยู่ ตัวแทนก็คือธรรมวินัยอันเป็นคำสอนนั่นเอง ก่อนหน้าที่จักปรินิพพานเล็กน้อย พระองค์ได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า "ดูก่อนอานนท์ ธรรมวินัยอันใดที่ตถาคตได้ประกาศแล้วธรรมวินัยนั้นจักเป็นครูของพวกเธอทั้งหลาย" เป็นอันส่อให้เห็นว่าครูของเรายังอยู่ ครูนั้นคือธรรมะนั่นเอง ธรรมะมีอยู่เสมอ เป็นของสภาพธรรมดา เปิดเผยและปรากฏแก่บุคคลผู้มีตาสำหรับดู มีหูสำหรับฟัง มีใจสำหรับคิดค้น บางท่านอาจคิดว่าธรรมะมีในหนังสือ ถ้าต้องการรู้อะไรก็เปิดหนังสือดูก็คงรู้ ความเข้าใจเช่นนี้ใช้ได้เหมือนกัน แต่ทว่ายังไม่เป็นความเข้าใจที่ถูกต้องนัก เพราะสิ่งที่เขียนไว้ในหนังสือเป็นแต่เพียงเครื่องหมายให้รู้เท่านั้น ส่วนตัวธรรมะที่แท้จริงนั้นมีอยู่ในส่วนลึกของจิตแล้ว แต่เพราะมันมีอะไร ๆ ปิดบังอยู่จึงมืดมัวมองไม่เห็นของจริง จงพยายามเปิดม่านหนาออกจากจิตเสียเถิดแล้วความจริงจักปรากฏแจ่มชัดเหมือนภาพ หรือวัตถุที่ท่านเห็นด้วยตานี้ ต่างกันแต่เพียงว่าสัจจะธรรมนั้นเห็นด้วยปัญญาจักษุ (ตาญาณ) ถ้าหากเรายึดกอดตำรามากเกินไป มันก็จะกลายเป็นตัวแมลงเล็กที่แทะหนังสือเท่านั้น เราอ่านหนังสือทุกวันจนหมดหนังสือในหอสมุดถ้าไม่ทำตามแล้วก็ไม่สามารถพบกับความจริงเลย นักกสิกรรมที่เรียนวิชาการเพาะปลูก จักเก็บเกี่ยวผลพืชไม่ได้ แต่เมื่อได้ลงมือปลูกนั่นแหละ จึงจักได้ลิ้มรสของพืชและเกิดความชำนาญด้วย แม่ครัวนั่งอ่านตำราทำกับข้าวอยู่ในครัว ถ้าไม่ทำก็ไม่ได้รับประทานกับข้าวฉันใดก็ฉันนั้น นี่เป็นข้อน่าคิดอีกข้อหนึ่ง

ในพระสูตรตอนหนึ่งพระศาสดาตรัสว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตจักเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธรรมคือความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ อนัตตา ย่อมมีอยู่ เป็นอยู่ตามธรรมชาติธรรมดาของมัน ตถาคตเป็นแต่เพียงผู้รู้และนำมาเปิดเผยแก่สัตว์โลกเท่านั้น" พระโอวาทนี้จึงเป็นเครื่องแสดงให้พวกเราเข้าใจว่า ธรรมะมีอยู่ทั่วไปไม่ว่าที่ไหน ๆ ข้อสำคัญให้เราพยายามศึกษาสอบสวน ค้นคว้าด้วยความบากบั่นเถิด ความจริงก็จักปรากฏแก่เราได้บุคคลผู้ได้พบวัตถุทางวิทยาศาสตร์ทุกท่าน ล้วนแต่เป็นนักค้นคิดค้นคว้าทั้งนั้น เขาได้สละชีวิตของเขาเพื่องาน ผลที่สุดก็พบสิ่งที่ตนปรารถนาได้ บรรดาผลงานทุกอย่างในโลกนี้อยู่

ในอำนาจของความเพียรทั้งนั้น รูปวัตถุต่าง ๆ อันมนุษย์มิได้คาดฝันว่าจักได้พบเห็น ก็มีปรากฏให้ได้พบเห็น โดยอาศัยความพยายามของมนุษย์เอง นี่เป็นแต่เพียงส่วนรูปธรรม แม้ในส่วนนามธรรมก็คงเป็นเช่นเดียวกัน พุทธภาวะมิใช่เป็นสภาพถูกผูกขาดเป็นของใครโดยเฉพาะ ย่อมเป็นสาธารณคุณที่ทุกคนอาจถึงได้ ถ้าเขามีความตั้งใจเชื่อมั่น แลพยายามตั้งหน้าแสวงหามันจริง ๆ เด็กชายพื้นไม่รู้หนังสือยังบรรลุความเป็นสาวกพุทธได้ ทำไมกับผู้อื่นจักทำไม่ได้เล่า แสงสว่างคือธรรมะย่อมส่งอยู่ทุกเมื่อ แต่เราไม่เห็นไม่รู้เพราะเครื่องรับแสงของเราไม่ดีพอ ผ้าหนาได้แก่ความโลภ โกรธ หลง และอะไรต่าง ๆ เข้ามาเบียดบังไว้หมดแสงก็ส่องไม่ถึง พระอาทิตย์ย่อมมีแสงในตัวเองส่องจ้าเป็นวงรัศมีไปรอบ ๆ ทุกระยะกาล แต่ทำไมบางครั้งเรามิได้เห็นแสงสว่างของอาทิตย์เล่า นั่นเป็นเพราะอุปสรรคมาปิดบังไว้ เมื่อสิ่งที่ขัดขวางนั้นถูกขจัดไปแล้ว ก็คงปรากฏจ้าอยู่เสมอ ฉันใดก็ฉันนั้น เมื่อเรารู้ความจริงเป็นสภาพที่ปรากฏอยู่เสมอแล้ว การพยายามให้เห็นความจริงเป็นสิ่งควรทำ เพราะอะไร ? เพราะเหตุว่าเราต้องการความสุข ความจริง และเมื่อต้องการเช่นนั้นแล้ว ความพยายามจึงเป็นสิ่งควรทำได้

บุคคลผู้มีชีวิตอยู่ในโลก หมกมุ่นกับการงานอันเป็นอาชีพของตน ๆ มักจะมิได้คิดถึงเรื่องที่กล่าวมามากนัก มักปล่อยชีวิตของตนไปตามยถากรรม ดุจผักตบชวาที่ลอยไปตามกระแสน้ำ น้ำขึ้นก็ลอยขึ้น น้ำลดก็ถอยลงไป มนุษย์ก็เหมือนกันบางครั้งก็เป็นสุข บางคราวก็เป็นทุกข์ตามแต่อารมณ์ที่ผ่านมา ที่ร้ายไปกว่านั้นก็คือพวกที่ตามใจตนเอง ปล่อยตนไปตามอำนาจของกิเลสที่จรมา มีความกำหนัด ขัดเคือง ลุ่มหลง มัวเมา ความเดือดร้อนก็ปรากฏมากทุกที ในขณะความเดือดร้อนอย่างหนักเกิดขึ้น ก็มิได้ค้นหาทางที่ถูกแก้ไขมัน มัวแต่บ่นระทมทุกข์ ถ้าจะแก้ไขบ้างก็ใช้วิธีเอาน้ำโสโครกล้างสิ่งโสโครก ความสกปรกก็มิได้หายไป กลับทวีจำนวนมากขึ้น จักเห็นได้ในบุคคลบางคนพอเกิดความทุกข์หนักเข้าก็ดื่มเหล้า โดยเข้าใจว่าเหล้าเป็นยาแก้ทุกข์ระงับทุกข์ได้ จริงอยู่ในขณะที่เมาเหล้าความรู้สึกผิดชอบไม่มีไม่คิดนึกอะไร เพราะเป็นคนมีโรคจิตผิดปกติเสียแล้ว ความทุกข์อันเดิมก็ไม่มี แต่มักจักมีขึ้นอีกเมื่อสร่างเมา การแก้ทุกข์โดยวิธีนั้น จึงมิใช่เป็นวิธีที่ถูก บางคนพอทุกข์ขึ้นมากก็ไปไหว้พระแต่มิใช่การไหว้ที่ถูกทาง คือไปสั่นติ้วถามว่าเมื่อไรจักหมดทุกข์บ้าง หรือไป

หาหลวงพ่อให้ดูชาตาราศี แล้วก็ทำน้ำมนต์สะเดาะเคราะห์กันเสียที การกระทำเช่นนี้ ถ้ามองดูอย่างเผิน ๆ ก็พอไปได้ ถ้ามองให้ซึ้งลงไปสักหน่อยก็เห็นว่ายังอยู่ในข่ายของความงมงายอยู่นั่นเอง เพราะไม่ใช่วิธีตัดรากของความทุกข์ เป็นวิธีไร้เหตุผลอยู่มาก พุทธศาสนิกชนหาควรทำเช่นนั้นไม่ เพราะมันเป็นการส่อความไร้เดียงสาเกินไป วิธีที่ดีนั้นคือพยายามหาเหตุแห่งเรื่องทุกข์ให้ได้โดยตัวท่านเอง วิธีที่พึงทำง่าย ๆ ดังนี้คือ ในบ้านของท่าน ควรมีห้องพิเศษไว้ห้องหนึ่งถ้าทำได้ เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป รูปบิดามารดา หรือท่านที่นับถือของท่าน จัดโต๊ะบูชาไว้เรียบร้อย มีดอกไม้สดหอม ๆ ใส่แจกันวางไว้เสมอ เช้าเย็นก็เข้าไปบูชาพระทุกวัน ๆ ละสองครั้ง ในห้องนี้ควรเป็นห้องพิเศษจริง ๆ ไม่ควรเข้าไปนอนเล่น หรือทำอะไรอันไม่สมควรเป็นอันขาด บุคคลผู้มีกายวาจาไม่เรียบร้อยก็ไม่ควรให้เข้าไป แม้ตัวท่านเอง ถ้ามิได้อาบน้ำขัดถูร่างกายให้สะอาดก่อนแล้วก็อย่าเข้าไป ให้ถือเป็นห้องบริสุทธิ์ (Holy Room) บรรยากาศในห้องเต็มไปด้วยความบริสุทธิ์และอำนาจ ขณะใดท่านมีความทุกข์เดือดร้อน หรือมีปัญหาอันใดจักขบคิดเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของท่านและครอบครัวแล้ว จงอาบน้ำให้ร่างกายของท่านเย็นเสียก่อนแล้ว เข้าห้องจุดธูปเทียนบูชาพระนั่งระลึกถึงพุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ ตลอดถึงบุญคุณบิดามารดาครูอาจารย์ที่เคารพนับถือ นึกน้อมเอาพระคุณมาใส่ตัวของท่าน ทำใจให้สงบ อย่าให้มีอารมณ์โกรธเกลียดกับใคร ๆ นึกแผ่เมตตาไปในสัตว์ทั้งหลายทั้งสี่ทิศ และนั่งอยู่ในท่าสงบให้นาน ๆ มีสติสัมปชัญญะมองดูใจของท่านเอง เพ่งให้รู้ว่ามีอาการเคลื่อนไหวไปอย่างไร นึกคิดไปในรูปไหนก็กำหนดไว้ให้รู้ทุกระยะ ความนึกคิดที่ฟุ้งซ่านจะสงบลง เมื่อมันสงบเป็นอิสระแล้ว จงน้อมใจไปสู่ปัญหาที่ท่านข้องใจอยู่มาขบคิด คิดด้วยใจอันบริสุทธิ์ของท่าน หาเหตุผลกรณีแวดล้อมอย่างรอบคอบ เมื่อเห็นแนวทางอันดีหรือสมควร แล้วก็ดำเนินปฏิบัติไปตามแนวนั้นได้ แต่ความคิดนั้นต้องมีแนวกลมกลืนไปกับศีลธรรมด้วย และไม่นำความเดือดร้อนมาสู่ท่านในภายหลัง นี่เป็นการแก้ทุกข์ที่ชอบที่ควรปฏิบัติ ดีกว่าแก้ทุกข์ด้วยการไปดูหนัง ไปเที่ยวตามโรงเต้นรำ หรือตามสวนสาธารณะอันทำให้ใจของท่านฟุ้งไปโดยใช่เหตุ ในเรื่องนี้มีหลักสำคัญอยู่ว่า จงใช้เหตุผลในการกระทำทุกอย่างให้กลมกลืนกับทางศีลธรรม ความร้อนใจในภายหลังจักไม่มีมา เพราะธรรมย่อมคุ้มครองบุคคลผู้ประพฤติธรรมอยู่เสมอ และให้ความเย็นใจ ชีวิตจักสดใสขึ้นภายใต้ร่มเงาของธรรมะ

ท่านมหาตมะคานธีนักการเมืองอินเดีย ผู้ถือธรรมะเป็นธงชัยบูชาสันติ ยึดมั่นในอุดมคติว่า "ความไม่เบียดเบียนเป็นธรรมอันสูงสุด" อันเป็นหลักสำคัญของศาสนาที่ดีทุกศาสนา ทั้งเป็นผู้เคารพศีลธรรมในศาสนาอย่างยิ่ง ถูกบางคนขนานนามท่านว่า "นักบุญ" แต่มิใช่เป็นคนคลั่งศาสนา (Bigotry) การของการถือดีและข่มขี่ศาสนาอื่น จะทำอะไรทุกอย่างก็เป็นไปตามหลักแห่งความจริง (Truth) ทุกเช้าเย็น คานธีต้องไหว้พระบูชาพระกับสานุศิษย์ แม้จะลำบากคับขันอย่างไรก็ไม่เคยทอดทิ้ง ในป่า กลางนา ในเมือง ไหว้ทั้งนั้น เพราะถือว่าพระอยู่ทุกแห่ง ถ้าเข้าบ้านมุสลิมก็รวมพวกไหว้กับมุสลิมในสุเหร่า ถ้าเข้าบ้านพวกคริสเตียนก็เข้าโบสถ์พวกคริสเตียน เมื่อมาพบชาวพุทธก็ร่วมกันได้ นี่เป็นวิถีการแห่งความสามัคคี และท่านคานธีถือว่าศาสนาทุกศาสนาเหมือนกัน ก็ควรได้รับการเคารพเช่นเดียวกัน ไม่มีความแตกต่างกันในคำสอนอันเป็นส่วนสำคัญ พระคัมภีร์ที่ท่านบูชาที่สุด ภควัทคีตาอันเป็นคัมภีร์ของฮินดูมีอยู่ที่ตัวท่านเสมอท่านถือเสมอเหมือนมารดาทีเดียว ท่านเคยกล่าวว่า มารดาผู้บังเกิดกายตายแล้ว แต่มารดาของใจยังอยู่เป็นมารดาที่น่ารักนับถืออยู่กับใจเสมอ ทั้งยามสุขยามทุกข์ ทุกครั้งที่ท่านมีความทุกข์ร้อน ก็ปรึกษากับคุณแม่ภควัทคีตา ไม่ว่าปัญหาจักเป็นปัญหาการเมืองหรือการบ้าน และไม่เคยผิดหวังคำแนะนำในคัมภีร์ใช้ได้เสมอ คานธีจึงเคารพมาก สอนสานุศิษย์ให้อ่านภควัทคีตาให้มากและคิดให้เห็นเท็จจริง งานของท่านมหาตมะ จึงเป็นงานที่ทำเพื่อสันติสุข เป็นตัวอย่างอันดีแก่ชาวโลก ในขณะที่โลกทราบข่าวตายของท่าน ชาวโลกทั้งหมดแสดงความสลดใจเพราะถือว่าการตายของท่านคานธีก็คือการสูญเสียตัวอย่างแห่งมนุษยธรรมนั่นเอง การที่นำเรื่องท่านคานธีมากล่าวเพียงเพื่อเป็นตัวอย่างในความภักดีต่อศาสนา และเคารพในสันติอันเป็นตัวอย่างอันดีของพวกเราในด้านปฏิบัติต่อไปบ้าง

เมื่อพูดถึงหนังสือที่คานธีใช้คือภควัทคีตา ข้าพเจ้าอยากแนะนำชาวพุทธให้ใช้หนังสือทางพุทธศาสนาเล่มหนึ่ง เพื่อเป็นแนวทางแห่งชีวิต เป็นคู่ปรึกษาหารือ เป็นมารดาของใจ เหมือนภควัทคีตา หนังสือที่กล่าวคือ *ธรรมบท* อันเป็นส่วนหนึ่งของพระไตรปิฎก ประกอบด้วยคาถา ๔๒๓ คาถา เป็นหนังสือที่มีประโยชน์มาก ควรใช้เป็นคู่มือ

ในการครองชีพได้ ในเวลาใดเกิดขัดข้องในเรื่องใด อันเป็นปัญหาสำคัญท่านจักคิดให้ตลอดปลอดโปร่ง ก็ควรอ่านพระธรรมบทดู แต่อย่าไปแทงธรรมบทอย่างที่คุณยายทำอยู่ ท่านเปิดอ่านแล้วคิด ความสว่างจักปรากฏแก่ท่านได้ *สมมติว่าท่านเป็นข้าราชการติดต่อกับประชาชน และงานในหน้าที่ของท่านล่อให้ท่านทำการทุจริตกินสินบนได้ง่ายและถ้ามีคนอื่นมาติดต่อเพื่อให้สินบนแก่ท่าน ถ้าท่านปรึกษาคุณแม่ธรรมบทดู คุณแม่จักบอกว่า*

ธมฺมํ จเร สุจริตํ น ตํ ทุจริตํ จเร
ธมฺมจารี สุขํ เสติ อสฺมึ โลเก ปรมฺหิ จ

แปลความว่า "จงประพฤติธรรม (คือหน้าที่) ให้สุจริตอย่าทำการทุจริตเพราะผู้ประพฤติธรรม (คือทำงาน) ในหน้าที่เรียบร้อย ย่อมนอนเป็นสุขทั้งโลกนี้และโลกหน้า"

ถ้าท่านเชื่อคุณแม่ของท่านก็เป็นการเรียบร้อย ความทุจริตจักไม่เกิดแก่ท่านได้ นี่เป็นตัวอย่างเพียงส่วนน้อยจาก ๔๒๓ คาถา อันน่าสนใจศึกษาเล่าเรียน นักศึกษาพุทธศาสนาชาวยุโรปส่วนมากใช้คัมภีร์นี้เป็นบทเรียนเบื้องต้น เราเป็นชาวพุทธโดยตรงจักไม่ควรทำเชียวหรือ? เฉพาะคนหนุ่มควรเรียนไว้บ้างจักได้เป็นประทีปส่องทางดำเนินในโลกอันเต็มไปด้วยขวากหนามนี้

การอยู่ในโลกมิใช่เป็นของง่าย เพราะโลกนี้เต็มไปด้วยความหมุนเวียนเปลี่ยนแปลง ประเดี๋ยวดีประเดี๋ยวร้ายขึ้นๆ ลงๆ เอาแน่นอนไม่ได้ ชีวิตความเป็นอยู่ของบุคคลก็เป็นไปในทำนองนั้น ไม่มีอะไรเป็นหลักประกันความสุข ความเที่ยงของชีวิตบุคคลผู้ไม่รู้ความจริงโลกก็มักไปยึดถือเอาความเปลี่ยนแปลงนั้นๆ มาเป็นของตัวก็พบแต่ความทุกข์เสมอ ชาวจีนกล่าวว่า "ชีวิตก็คือสะพาน อย่าไปสร้างบ้านลงบนนั้น" ถ้าใครถือความจริงจังกับชีวิตเกินไป ก็มีแต่จักเดือดร้อน ฉะนั้นการอยู่ในโลกต้องให้รู้เท่าทันความเป็นไปของโลก อย่ายอมให้เหตุการณ์ภายนอกมาเป็นนายเหนือเราต้องพยายามเป็นนายมันเสมอ ต้นบัวหลวงเกิดในโคลนและน้ำ แต่น้ำหรือโคลนไม่เคยทำให้ดอกบัวใบบัวเปียกฉันใด เราอยู่ในโลกก็ทำตนอย่าให้แปดเปื้อนด้วยโคลน คือความทุกข์ฉันนั้น งานการอันใดที่เรา

ทำต้องทำไปตามหน้าที่ อย่าทำด้วยความอยาก อย่าผูกตัวของท่านไว้กับงาน จงทำใจของท่านให้บริสุทธิ์จากความยึดถือ ทุกสิ่งที่ได้ประสบพบเห็นก็อย่าไปเก็บมาเป็นอารมณ์ให้เป็นทุกข์ ปล่อยให้เป็นไปตามเรื่องของมัน ให้ถือเสียว่ามันเป็นเพียงตอนหนึ่งของชีวิต อันเป็นเช่นกับกระแสน้ำฉะนั้น พ้นแล้วก็พ้นกันไป อย่าไปนึกถึงเรื่องอดีต อย่านึกถึงเรื่องอนาคต แต่จะพุ่งเข้าใส่ปัญหาหน้า สู้มันให้ชนะจนได้จงดูตัวละครที่ออกมาแสดงบทบาทถึงแม้จะร้องไห้ก็หายึดถือในการร้องไห้นั้นไม่ พอหลบเข้าหลังฉากก็หัวเราะได้ทันที เราท่านทั้งหลายก็เป็นตัวละครเช่นกัน สิ่งที่เกิดขึ้นแก่ชีวิตก็เป็นเพียงฟ้าแลบ จะเก็บมานึกฝันให้เป็นทุกข์ทำไม ความจน มั่งมี สุข ทุกข์โศก ยินดี หามีอิทธิพลเหนือคนที่รู้เท่าไม่ จงนึกว่ามันเป็นเพียงมายาหลอกให้เราคิดเท่านั้น ตัวเราที่แท้จริงอยู่สูงกว่าเรามากนัก อย่ายอมให้มือของท่านเปื้อนฝุ่นเลยจงฟอกให้สะอาดแล้วควรรับแสงแห่งความจริงเถิด เพราะแสงส่องอยู่เสมอ หมุนใจของท่านเข้าหาแสง เปิดม่านดำออกแล้วจักได้พบความจริงความจริงที่ไม่รู้จักตาย ไม่เปลี่ยนแปลง อันธรรมดาของในโลกล้วนเป็นครูของมนุษย์ทั้งนั้นนับแต่สิ่งภายนอกเข้ามาหากายของเราเอง ทุกสิ่งทุกอย่างคอยเตือนเราอยู่เสมอ แต่เราชอบทำหูทวนลมเสีย ทั้งๆ ที่มีเสียงเตือนอยู่กึกก้อง สิ่งที่มองด้วยตาก็มีอยู่แต่เราทำเมินตาเสียมิได้มองดู สิ่งแวดล้อมตัวเราเป็นครูของเรา จงพยายามมองดูแล้วคิดให้ได้ความรู้ความฉลาดขึ้นเถิด ในบ้านนอกบ้าน ในสำนักงานแม้บนถนนหนทางก็มีครูคอยเตือนเราอย่างไม่มีอะไรเลย ตัวของท่านเองก็เป็นครูของท่าน ถ้ามีเวลาว่างจงมองตัวท่านมองให้ซึ้ง มองมันอย่างสนใจ มองราวกะว่ามันเป็นของแปลกที่ท่านไม่เคยเห็นมาก่อนในชีวิตของท่าน แล้วคิด-คิด-คิด ประโยชน์คงมีแก่ท่านบ้างเป็นแน่ จำไว้ว่าถ้าเห็นอะไรอย่าสักแต่ว่าเห็น ได้ยินก็อย่าสักแต่ว่าได้ยิน จงพยายามคิดให้เป็นบทเรียนแก่ท่านได้ นี่เป็นการดีแก่ตัวเองประการหนึ่ง

ตามเมืองใหญ่ๆ เขามักสร้างอนุสาวรีย์คนดีๆ ไว้เป็นที่ระลึก ก็เพื่อเตือนให้คนผู้ได้พบเห็นให้รู้สึกตัวกระทำความดี สถานที่ ศาสนา เช่น โบสถ์ เจดีย์ พระพุทธรูปก็เป็นเครื่องเตือนให้ทำความดี แม้สิ่งที่ชั่ว เช่นเรือนจำขังนักโทษ ก็เป็นเครื่องเตือนใจให้คนหลีกจากชั่วมาประพฤติดีเช่นกัน ฉะนั้น ทุกครั้งที่ท่านได้ผ่านสิ่งต่างๆ เหล่านี้ จงคิด

นึกให้เป็นคุณแก่ท่านแล้วสอบทานดูตัวท่านเสมอทั้งส่วนที่ดีและที่ชั่ว ถ้าทำได้ดังนี้ความดีของท่านจักเพิ่มพูนขึ้น

บุคคลผู้บรรลุความยิ่งใหญ่ในชีวิตย่อมเป็นผู้ รู้จักนำสิ่งภายนอกมาเป็นเครื่องเตือนใจตนเองให้ดำเนินไปได้ในทางที่ชอบ ทำไมท่านมหาตมะคานธีจึงเป็นผู้บูชาความสัตย์เป็นชีวิต นั่นเป็นเพราะการดูละครเรื่องท้าวหริสจันทร์ในสมัยเป็นเด็ก แสงแห่งสัจจะได้ฉายเข้าสู่ใจท่านคานธีตั้งแต่สมัยนั้น และรักษาไว้อย่างมั่นคงเสมอ ทำไมท่านธัมมะปาละ ได้สละบ้านเรือนมาฟื้นฟูพระพุทธศาสนา? เพราะท่านได้เห็นความเสื่อมโทรมของพระวิหารพุทธคยา อันเป็นสถานที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ แล้วนำมาคิดและลงมือทำงานเป็นการใหญ่ พระบรมศาสดาของเราได้เห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และนักบวช พระองค์คิดเบื่อสามอย่างต้น พอพระทัยในประการหลัง แล้วท่านก็ออกบวช พระเถระหลายรูปได้เห็นอารมณ์ต่างๆ กัน แล้วนำมาคิดจนบรรลุมรรคผลเช่นพระมหากาลเถระได้เห็นซากศพที่เขาเผาอยู่ ท่านก็เกิดความสลดจิต แล้วบรรลุมรรคผล อีกท่านหนึ่งกำลังร้อนตาลายได้เห็นพยับแดดปรากฏในที่ไกล ครั้นเข้าใกล้ไม่ปรากฏ ก็มาคิดได้ว่าร่างกายเหมือนพยับแดด ไม่เที่ยง ไม่ทนทานเกิดความเบื่อหน่ายเบื่อหน่ายคลายกำหนัดแล้วหลุดพ้นจากกิเลสได้ ภิกษุณีกำลังต้มน้ำ เห็นเปลวไฟลุกขึ้นแล้วดับไป ก็ถือเป็นอารมณ์ปฏิบัติได้พ้นทุกข์เช่นกัน นี่เป็นตัวอย่างของบุคคลผู้รู้จักเตือนตนเอง ด้วยการนำสิ่งภายนอกเข้าเปรียบเทียบแล้วได้รับผลเป็นอันมาก

พวกเราในทุกวันนี้ ก็มีอารมณ์อันทำให้เกิดความรู้สึกความนึกคิดก็มีถมไป จึงควรถือเอาเป็นคติแล้วใช้มันให้เป็นประโยชน์ สมมติว่าท่านตื่นขึ้นในเวลาเช้าเห็นท้องฟ้าปลอดโปร่งพระอาทิตย์ทอแสงมาอ่อนๆ ก็จงนำมาเตือนตนว่า พระอาทิตย์ย่อมรุ่งเรืองเมื่อไม่มีหมู่เมฆฉันใด เราต้องทำใจให้สว่างไสวปราศจากหมู่เมฆ คือกิเลสฉันนั้น ถ้าเห็นใบไม้เหลืองร่วงหล่นจากต้นในขณะที่มองลงไปในสวนทางหน้าต่างบ้าน ก็จงคิดว่าชีวิตจักแตกดับเช่นเดียวกับใบไม้ ถ้าพบดอกไม้สดมีกลิ่นหอมจงคิดว่าดอกไม้มีกลิ่นหอมหวนฉันใด เราควรจะทำความดีให้หอมหวนทวนลมไปฉันนั้น อีกอย่างหนึ่งให้คิดว่าดอกไม้จักเหี่ยวแห้งไปเพราะอาทิตย์ส่องฉันใด ชีวิตเราก็เหี่ยวลงไปทุกวันฉันนั้น ไม่มีอะไรเป็นของคงทนถาวร

สักอย่างเดียว แม้ในขณะที่ท่านรับประทานอาหาร ก็ควรคำนึงถึงหลักธรรมดาได้โดยการมองถึงอาหารที่เรารับประทาน ความไม่เที่ยงก็จักปรากฏ เวลาท่านอาบน้ำก็คิดถึงความปฏิกูลของร่างกายให้เกิดความเบื่อหน่ายเวลาทำงาน เวลาจะนอนก็จงพยายามคิดถึงอยู่เสมอในสิ่งเหล่านี้ท่านจักมองเห็นธรรมดา ความยึดมั่นในสิ่งต่างๆ ก็จักบรรเทาไปทีละน้อย ชีวิตค่อยมีอิสระมากขึ้นจนกระทั่งเป็นอิสระอย่างเด็ดขาด เห็นอะไรทั้งหมดเป็นอย่างเดียวกันเป็นชีวิตแท้ สดชื่นไม่มีผื่น ไม่มีหวั่นหรือสั่นเสียวเบาโปร่งดี ได้ชื่อว่าท่านเป็นเจ้าโลกแล้ว โลกอันใหม่ที่ไม่รู้จักเก่าและแตกดับ ฉะนั้นอย่าประมาทมัวเมา จงเตือนตนด้วยตนอยู่เสมอเถิด

ปลุกตัวเอง

โดย

ภิกขุ ปัญญานันทะ

เมื่อข้าพเจ้าเป็นเด็ก ได้เคยเห็นคนที่เขามีความเชื่อในทางคาถาอาคม ทำพิธีปลุกตัวให้ดู การปลุกก็มิได้มีอะไรเพียงแต่นั่งขัดสมาธิยกมือไหว้ครูแล้วก็กล่าวคำอันเป็นบทปลุกใจขึ้นต้นด้วยคำว่า โอม และมีคำว่าต่อไปยืดยาว ประมาณ ๑๕ นาที ผู้ทำการปลุกตัวเองก็มีอาการตัวสั่น และหน้าแดงแสดงว่าขึ้น ถ้ามีอาการแบบนั้นก็ต้องทำอะไรสักอย่าง อันเป็นไปในทางต่อสู้กัน ในวันที่ข้าพเจ้าเห็น ไม่มีใครอาสาไปสู้รบกับผู้ปลุกตนคนนั้น เขาจึงลุกขึ้น และเอาหัวชนฝาอย่างแรง อาการที่เป็นอยู่ก็หายไป

การกระทำในรูปอย่างนี้ เป็นการกระทำยั่วใจให้เกิดความกล้า ฮึกเหิมในการที่จะต่อสู้ เมื่อพูดบอกกับตนเองด้วยความตั้งใจอย่างแรงกล้า ความคิดในแนวนั้นก็เกิดขึ้นได้อย่างง่ายดาย แต่เมื่อเกิดแล้วไม่เห็นได้ประโยชน์เท่าใดนัก เป็นการปลุกตนในทางเสียเท่านั้น เคยสังเกตเห็นมาหลายรายแล้ว คนที่เรียนคาถาอาคมแบบนั้นมักเป็นคนเสีย เพราะการบังคับตนเองไม่มี เขาหาความรู้ในด้านที่จะทำตนให้เสียถ่ายเดียว การปลุกแบบนั้นจึงเป็นเรื่องที่ชาวพุทธไม่ควรเอาใจใส่เป็นอารมณ์

พุทธธรรมเป็นคำสอนที่ทำคนผู้ปฏิบัติตามให้เป็นคนตื่นตัวเสมอ พระพุทธองค์ได้พระนามว่าพุทโธ ก็หมายถึงความเป็นผู้ตื่นแล้วจากกิเลส ชาวพุทธ ก็หมายถึงหมู่คนผู้ตื่นจากความหลับ เช่นเดียวกับคนที่ตื่นตัวเป็นคนก้าวหน้า คนหลับหลงเป็นคนไม่ก้าวหน้าแม้แต่น้อย คนก้าวหน้าเป็นคนอยู่ในโลกอย่างมีประโยชน์ ส่วนคนหลงนั้นอยู่ในโลกอย่างไม่มีประโยชน์ ชาวพุทธต้องใช้ชีวิตให้ก้าวหน้าในทางที่เป็นประโยชน์ อย่าเป็นคนล้าหลังเป็นอันขาด

เรื่องของชีวิตทั้งหมด ขึ้นอยู่กับการกระทำ การกระทำของแต่ละบุคคล สร้างตัวเขาให้เป็นไปตามนั้น และการกระทำของแต่ละบุคคลนั่นแหละที่จะสร้างความเป็นไปของประเทศชาติ ชาติใดเป็นชาติที่ก้าวหน้าก็เพราะ คนในชาติเป็นคนคิดอย่างแบบก้าวหน้า

ตื่นตัวอยู่เสมอ และผลที่เกิดแก่ชีวิตนั้นก็เนื่องมาจากใจคิดอีกต่อหนึ่ง ถ้าหากความคิดในใจเป็นไปในทางใดมาก ความคิดนึกอันนั้นมีอิทธิพลสร้างอนาคตของผู้นั้น คนที่คิดว่าตนเป็นคนอ่อนแอเสมอ การพูดการทำก็กลายเป็นคนอ่อนแอไปด้วย ที่คิดว่าตนเป็นคนไม่สบายมีโรคมาก ทั้ง ๆ ที่เขายังไม่เป็นโรคเท่าใดนัก เขาก็อาจเป็นคนอมโรคไปได้สักวันหนึ่ง คนที่คิดอยู่เสมอว่าตนสบาย จิตใจของเขาสบาย ความเป็นอยู่ของเขาก็พลอยดีไปด้วย คนที่คิดว่าตนเป็นคนโชคร้ายไม่มีใครชอบ ก็มักมีโชคร้ายได้เสมอ ความคิดของเราสร้างอนาคตให้แก่ตัวเราเอง ความเป็นอยู่ในปัจจุบัน คือผลของความคิดที่เราได้สะสม ไว้วันละเล็กวันละน้อยนั่นเอง ในเรื่องนี้พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในธรรมบทว่า

"สิ่งทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐสุด เกิดมาจากใจทั้งนั้น ถ้าหากบุคคลมีใจชั่ว การทำพูดคิดของเขาก็ชั่วอย่างใจ ถ้าหากเขาเป็นคนมีใจดี การทำพูดคิดของเขาก็ดีอย่างใจ ผลที่เกิดย่อมติดตามเขาไป ประดุจล้อเกวียน หรือเงาที่ติดตามตน อยู่เสมอฉะนั้น"

อิทธิพลของความคิด ได้สร้างสรรอะไรต่าง ๆ ไว้มากมาย บรรดาปรากฏการณ์ทางวัตถุที่เราได้พบเห็นอยู่ในทุกวันนี้นั้น เป็นผลเนื่องมาจากความคิดฝันของคนในสมัยก่อน ๆ ทั้งนั้น ผู้คิดเรือบินขึ้นมาได้ ก็เพราะเขาเห็นภาพของนกที่บินไปมาในอากาศ ก็เพราะเขาเห็นภาพของนกที่บินไปมาในอากาศ ก็เกิดความคิดขึ้นมาว่า คนเราน่าจะบินไปเช่นนั้นได้บ้าง ความคิดก่อให้เกิดการกระทำ เขาได้พยายามกระทำตามแนวคิดเสมอ แม้จะไม่สำเร็จในชั้นแรกก็มิได้ทอดทิ้งความพยายาม เขาถือหลักว่าทุกสิ่งสำเร็จได้เพราะเพียร ตั้งหน้าทำเรื่อยไป ผลที่สุดเขาก็นำเรือบินขึ้นสู่ท้องฟ้าได้สมประสงค์ ความฝันได้กลายเป็นจริงขึ้นแล้ว ในทางชั่วก็เช่นเดียวกัน เด็กน้อยที่ได้ยินได้ฟังเรื่องโจรผู้ร้ายบ่อย ๆ เขาก็มักเกิดความชอบในความกล้าของโจร ผลต่อมาเขาก็กลายเป็นโจรขึ้นมาได้ ลองจับเอาบุคคลที่มีชีวิตรุ่งโรจน์ในทางการเมือง ทางทหาร ทางเศรษฐกิจ และทางศาสนา แยกธาตุความคิดที่จะเป็นทางนั้นมาตั้งแต่ยังเยาว์วัยแล้ว พวกอ้ายเสือใจเหี้ยมก็เป็นเช่นเดียวกัน เขาเคยคิดเป็นโจรมานาน ผลที่สุดก็เป็นโจรไปได้ นี่คืออิทธิพลของการนึกที่สร้างชีวิต สร้างสังคม สร้างชาติ และสร้างโลกในที่สุด

ในทางพุทธศาสนาเรามีความเชื่อกันว่า บุคคลที่จะเป็นพุทธะได้นั้น ต้องสร้างบารมีกันมาเป็นเวลานาน ๆ หลายชั่วชีวิตจึงจะเป็นพุทธะได้ อันการสร้างบารมีก็คือการคิดที่จะเป็นเช่นนั้นเป็นระยะติดต่อกันมาเรื่อย ๆ นั่นเอง เมื่อสิ่งที่ตนคิดแก่ตัวเข้าก็กลายเป็นผลปรากฏออกมาในพระพุทธเจ้า ในพระสาวกของพระพุทธองค์ คุณความดีชั้นสูงเป็นสิ่งสาธารณะใคร ๆ ก็อาจเป็นได้ถ้าเขาหัดนึกคิดบ่อย ๆ ว่าตนจะต้องเป็นเช่นนั้น แต่ทว่าการคิดนึกในรูปนั้นต้องเป็นไปอย่างแรงกล้า มีเหตุผลทางที่จะเป็นไปได้ ส่วนความคิดที่ไร้เหตุผล เช่นคิดสร้างวิมานบนอากาศ เป็นความคิดที่ไม่มีทางสำเร็จไปได้เลย

ดังที่กล่าวจะเห็นได้ว่า การคิดนึกบ่อย ๆ สร้างความเป็นอยู่ของคนได้มาก ในทางศาสนาจึงสอนให้เรารู้จักบังคับความนึกคิดให้เป็นไปในทางที่มีระเบียบ และเป็นไปในทางที่มีหวังว่าจะสำเร็จได้ เพราะถ้าเราใช้ความคิดไปในทางที่ไม่อาจสำเร็จก็เป็นการเปลืองแรงงานทางใจไปเปล่า ผลประโยชน์ไม่เกิดจากการนั้น ผู้หวังความก้าวหน้าในชีวิต จึงควรคิดและการกระทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ถ่ายเดียว จึงควรบอกกับตนบ่อย ๆ ว่าตนจะเป็นอะไรมีความปรารถนาในทางไหน เมื่อแน่ใจแล้วก็ควรคิดและเดินตามแนวนั้น ๆ เสมอ ผลคงจะเกิดแก่ตนโดยมิต้องสงสัย ลองทำดูก็ได้

ใจของเราทุกคนย่อมมีการกระตุ้นอยู่บ่อย ๆ จึงจะก้าวหน้าไปในทางที่ควรได้ นักเรียนที่ไปโรงเรียนเพื่อการศึกษาเล่าเรียน ได้รับการกระตุ้นเตือนจากครูเสมอ ทหารในกองทัพได้รับการกระตุ้นจากหัวหน้าเสมอ แม้พวกโจรใจร้ายเขาก็คอยกระตุ้นเตือนกันไว้เสมอเพื่อให้มันเป็นโจรตลอดเวลา วิธีการโฆษณาขายสินค้าทางวิทยุ ทางหนังสือพิมพ์ หรือทาอื่น ๆ ก็ล้วนแต่เป็นวิธีการกระตุ้นเตือนใจให้คนหันมาสนใจ ในสิ่งที่ต้องการให้เขาสนใจในทางด้านศาสนาก็ต้องมีการกระตุ้นเตือนกันเสมอ อย่างน้อยเดือนละสี่ครั้ง เป็นการจูงใจคนเข้าหาวัด เข้าหาพระ ถ้าหากว่าไม่มีการกระทำอย่างนี้ใจคนก็หันออกนอกทางหมด ความเดือดร้อนก็เกิดมากขึ้นตามตัว

สภาพของใจคนทั่วไปมักไหลไปในทางต่ำ เหมือนน้ำที่มีปกติไหลไปในต่ำเสมอ ถ้าต้องการให้ ไหลไปในทางที่สูงก็ต้องใช้กำลังพิเศษสักหน่อย การที่จะทำให้สูงขึ้น ก็ต้องมีแรงงานคอยกระตุ้นเตือนให้เดินไปในทางที่ดี ถ้าขาดแรงงานแล้วก็คงตกไปในทางต่ำเสียอีก ความจำเป็นจึงเกิดขึ้นว่า เราต้องมีการปลุกปล้ำตนเองให้ตื่นตัวเสมอ

การปลุกตัวให้เป็นคนตื่นขึ้นนั้น ว่ากันโดยที่ถูกแล้วก็หมายถึงการสร้างนิสัยดีงามให้แก่ตนเองนั่นเอง การสร้างนิสัยไม่เหมือนกับการสร้างวัตถุ มันเป็นงานหนักและลำบากอยู่สักหน่อย เพราะเหตุว่าปกติของคนเรา สิ่งใดที่รับไว้แล้วมักเอาออกได้ยากชอบที่จะเก็บไว้กับตนเสมอ ถ้าหากเขาได้อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี ๆ ได้รับแต่สิ่งที่ดี ๆ ไว้ก็ค่อย ๆ ดีหน่อย แต่ถ้าเขาอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ชั่ว ๆ และรับของชั่วไว้ก็เป็นการยากที่จะเอาออก หากเขาไม่มีความเข้มแข็งให้แก่ตนเองเสมอ สร้างไว้เพื่อการต่อต้านกับความทุกข์ ความชั่วที่มารบกวนความสงบสุขของเขา การปลุกตนให้เป็นคนตื่นตัวในทางดี จึงควรกระทำกันเป็นเรื่อง ๆ ไปทีเดียว

ก่อนที่จะหัดปลุกตนเองในทางใด ต้องศึกษาให้เข้าใจเสียก่อนว่า อะไรบ้างเป็นความไม่ดี การกระทำ การพูด การคิด ในทางใดเป็นทางไม่ดีงาม ไม่เป็นประโยชน์ต้องพยายามนำความคิดการกระทำการพูดประเภทนั้นออกไปจากตนเสีย ส่วนความคิด การพูด การกระทำอันใดเป็นไปเพื่อความดีงามอยู่แล้วก็ส่งเสริมให้ดีขึ้น เปรียบเหมือนชาวสวนที่ทำงานเพาะปลูกพืช พืชที่ไม่ต้องการเกิดขึ้นในสวน ก็ต้องทำการ แผ้วถางตัดต้น โค่นรากเอาออกเสียให้หมด ส่วนพืชพันธุ์ใดเป็นประโยชน์ก็ต้องรักษาไว้โดยรดน้ำพรวนดินให้มันงอกงามเจริญ เป็นรายได้ของเจ้าของสวนต่อไป

เมื่อเข้าใจเหตุผลของเรื่องว่า มีความจำเป็นอย่างไรในการปลุกตนเองแล้วมาศึกษากันต่อไปว่าเราควรจะปลุกตนเองในทางใดบ้าง อันเป็นทางสร้างตนให้เป็นคนก้าวหน้าในทางที่ชอบขอให้หลักสำหรับปลุกใจดังต่อไปนี้

๑. ปลุกให้เป็นคนขยันในการประกอบกิจการงาน

๒. ปลุกให้เป็นคนรู้จักประหยัดเงินทอง

๓. ปลุกให้เป็นคนเอื้ออารีต่อเพื่อนบ้าน

๔. ปลุกให้เป็นคนมีความอดทนเข้มแข็ง

๕. ปลุกให้เป็นคนเสียสละเพื่อส่วนรวม

๖. ปลุกให้เป็นคนชนะในทางที่ถูกที่ชอบ

๗. ปลุกให้เป็นคนมีนิสัยรอบคอบในอันประกอบกิจ

จะได้อธิบายความหมายแห่งบทเหล่านี้ต่อไป

๑. ปลุกให้เป็นคนขยันในการประกอบกิจการงาน ชีวิตกับงานเป็นสิ่งคู่กัน เราจะอยู่โดยไม่ทำงานไม่ได้ ทุกคนต้องทำงานอย่างใดอย่างหนึ่งที่ตนถนัด งานนำความสุขความเจริญมาให้แก่ผู้ประกอบงานเสมอ สิ่งที่เป็นอุปสรรคของงานคือความเกียจคร้าน คนไทยเรามีนิสัยชอบหาแต่ความสบายอยู่มาก การทำงานก็มักทำโดยความจำเป็นเท่านั้น ถ้าพ้นความจำเป็นแล้วก็มักหาโอกาสนอนพักผ่อน คนทางจังหวัดระนองมีอาชีพหาแร่ตามลำน้ำ ถ้าวันไหนปะที่มีแร่มาก ๆ เข้าเขาก็เอาไปขายได้เงินงาม วันรุ่งขึ้นไม่ไปทำงานแล้ว นอนพักผ่อนหรือเล่นไพ่กันระหว่างญาติมิตร งานจึงไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร เป็นคนอยู่อย่างหาเช้ากินเย็น ครอบครัวจึงไม่เจริญก้าวหน้า คนมีอาชีพประเภทอื่น ๆ ก็เป็นเช่นเดียวกัน เขามิได้ทำงานอย่างสม่ำเสมอ แต่ทำแบบตามพอใจ นิสัยแบบนี้ยังไม่เรียกว่าเป็นคนรักงาน เราจะต้องเพาะนิสัยรักงานให้เกิดขึ้น และทำงานด้วยความขยันขันแข็งต้องหัดทำตนเป็นคนไม่เห็นแก่ความสุขด้วยการนอน การเที่ยว การแสวงหาความสุขในทางที่ไม่สมควร ต้องหัดตื่นนอนเช้า ๆ อย่าเพาะนิสัยตื่นสาย แต่จงหัดลุกขึ้นเช้า ๆ การหัดก็ทำง่าย โดยวิธีบอกตนเองในเวลาจะนอน เช่นสมมติว่าเราจะตื่นเวลานาฬิกาตีห้าก็บอกตนเองว่า "*เจ้าต้องตื่นเวลาตีห้า*" หรือว่า "*ตีห้าตื่น*" บอกในเชิงบังคับลงไปทีเดียว บอกหลายครั้งจนกว่าจะหลับไป พอถึงเวลาที่กำหนดไว้ก็จะตื่นจริง ๆ เมื่อตื่นแล้วอย่าทำโอ้เอ้ จงรีบลุกขึ้นทันที เปิดประตูหน้าต่างมองดูดาวในท้องฟ้า สูดอากาศเข้าปอดให้แรง ๆ เพื่อสูดเอาความสดชื่นใส่ไว้ในร่างกาย เหมือนกับการอัดหม้อไฟฟ้าให้มีกำลังเพิ่มอยู่เสมอ อย่าห่วงที่นอนรีบล้างหน้าตาและถูร่างกายให้ทั่วไปทุกประสาททุกส่วน ให้ตื่นตัวทำงาน แล้วนึกหรือบอกกับตนเองว่า "*เราจะเป็นอยู่ด้วยความขยัน เราจะทำงานด้วยความพอใจ เราจะเป็นคนก้าวไปข้างหน้าเสมอ เราจะไม่กลัวต่อเหตุขัดข้องไม่ว่าขนาดไหน ชีวิตของข้าพเจ้าคืองาน ข้าพเจ้าอยู่เพื่องาน งาน–งาน–งาน งานทำให้คนเจริญ*" การบอกอย่างนี้เป็นการปลุกใจแบบหนึ่ง เมื่อถึงเวลาก็ไปทำงานตามหน้าที่ ไม่ยอมอ่อนแอเป็นอันขาด ขณะทำงานถ้าเกิดความเบื่อหน่ายอ่อนแอขึ้นมา ก็รีบบอกว่า *อย่าเกียจคร้าน จงเป็นคนขยัน อย่ายอมแพ้ต่อความลำบาก จงทำงานต่อไปเถิด ทำงานนี้สนุกแท้* ความกระปรี้กระเปร่าก็เกิดขึ้น ความเบื่อหน่ายก็หายไป ชีวิตจะมีแต่ความสดชื่นเพราะการทำงานเสมอสิ่งใดเป็นสิ่งที่จะมาทำลายความขยันของตน จงอย่าเข้าใกล้สิ่งนั้นอย่าคิดถึงสิ่งนั้น

แต่จงนึกในทางก้าวหน้าไว้เสมอ ทำบ่อย ๆ จนกว่าจะติดเป็นนิสัย พอติดเป็นนิสัยแล้วก็คงถาวรตลอดไปไม่เปลี่ยนแปลง

๒. ปลุกให้เป็นคนประหยัดเงินทอง ประการหนึ่งปลุกให้เป็นคนขยัน เมื่อทำงานก็หาเงินทองได้มาก เงินทองที่ได้มาแล้วก็ต้องจ่ายใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิต การใช้จ่ายก็ต้องเป็นไปแต่พอดี ไม่มากไม่น้อยเกินไป ตามปกติของคนเราทั่วไปมักเป็นคนจ่ายเติบ การจ่ายเติบเนื่องมาจากการตามใจตนเอง การตามใจตนเองก็คือ ยอมให้กิเลสมาเป็นเจ้าเหนือหัวใจตนนั่นเอง คนที่กิเลสเป็นเจ้าเข้าครองแล้ว ไม่เป็นตัวเอง ชีวิตไม่ราบรื่นการเป็นอยู่ในครอบครัวมักจะระส่ำระสาย นิสัยจ่ายเติบจึงเป็นนิสัยที่ไม่ดีประการหนึ่งเป็นเรื่องที่ต้องแก้ไขกันเสียใหม่ การแก้ในเรื่องนี้ก็ต้องสอนตนเองให้เป็นคนประหยัด ก่อนจ่ายต้องคิดให้รอบคอบเสียก่อนว่า จำเป็นหรือไม่ ถึงเวลาแล้วหรือยังเป็นประโยชน์หรือเปล่า การคิดอย่างนี้เป็นการห้ามล้อมิให้จ่ายในทางที่ไม่ควร สมัยนี้เป็นสมัยของการโฆษณาชวนเชื่อ สินค้าอันเป็นของกินของใช้ก็ถูกโฆษณาเสียอย่างดี ทำคนให้หลงได้มาก ถ้าไม่ระวังก็ตกบ่อได้ง่าย จึงต้องเพาะนิสัยในทางประหยัดไว้บ้าง *การแข่งขันกันในทางจ่ายนั้นมีแต่ทางเสีย ไม่เป็นทางสร้างตนแต่ประการใดเลย* คนที่เขาเป็นเศรษฐีมั่งมีทรัพย์สมบัติ นั้นมิใช่ว่าเขารู้จักหาทรัพย์อย่างเดียว แต่เขาเป็นคนรู้จักประหยัดทรัพย์ด้วย ฉะนั้นถ้าใครใคร่จะเป็นคนมั่งคั่งต้องเพาะนิสัยประหยัดไว้เสมอ โดยนึกถึงคำสอนของสุนทรภู่ไว้บ่อย ๆ ว่า "มีสลึงพึงบรรจบให้ครบบาท อย่าให้ขาดสิ่งของต้องประสงค์ มีน้อยใช้น้อยค่อยบรรจง อย่าจ่ายลงให้มากจะยากนาน ไม่ควรซื้อก็อย่าไปพิไรซื้อ ให้เป็นมื้อเป็นคราวทั้งคาวหวาน" นี่เป็นคาถาสำหรับปลุกใจให้มีนิสัยประหยัดในการใช้จ่าย เกี่ยวกับการใช้จ่าย ต้องหัดบังคับความอยากในการกินด้วย จงอย่าเป็นทาสของลิ้น อย่าติดในรสอาหาร กินแต่สิ่งที่จำเป็นจะต้องกินสิ่งไรไม่จำเป็นก็อย่าริกินเข้าไป เพราะการกินมากจ่ายมาก กินน้อยจ่ายแต่น้อย เมืองไทยเราเป็นเมืองกินจุบกินจิบมากที่สุด ชาวไทยจึงต้องหัดกินให้เป็นกันเสียบ้าง

๓. ปลุกให้เป็นคนเอื้อเฟื้อต่อเพื่อนบ้าน มนุษย์เป็นสัตว์เมือง เป็นผู้ที่อยู่ร่วมกันเป็นหมู่เป็นคณะ ชีวิตแต่ละชีวิตจึงมีส่วนสัมพันธ์กันเสมอ ใครจะอยู่อย่างโดดเดี่ยวคน

เดียวนั้นย่อมเป็นการลำบาก ทุกคนต้องถ้อยทีถ้อยอาศัยกันและกันเสมอ ทุกคนจึงต้องมีความรักกันเห็นอกเห็นใจกัน หัดทำตนให้เป็นคนเห็นอกเขาอกเราเสมอ อย่าถือเอาแต่ใจตนหรือประโยชน์ตนเป็นใหญ่แต่ต้องคิดถึงเพื่อนบ้านบ้าง การเพาะนิสัยให้มีความรักเอื้ออารีต่อกันเป็นการสร้างความสงบสุขให้แก่สังคมโดยแท้ ในกรณีนี้ทุกคนต้องหัดทำจิตให้ประกอบด้วยความเมตตาต่อกัน ให้ถือหลักว่า *โลกอยู่ได้ด้วยรัก โลกถูกคนทำลายเพราะความเกลียดกัน เรามิได้เกิดมาเพื่อฆ่ากันทำลายกัน แต่เกิดมาเพื่อรักกัน ช่วยกันในทางที่ถูกที่ชอบ* จะคิดจะพูดจะทำสิ่งใดจงคิดถึงเพื่อนบ้านของท่านเสมอ ให้นึกว่าเพื่อนบ้านคือผิวหนังของท่าน ถ้าหากท่านทำลายเพื่อนบ้านก็เท่ากับทำลายตัวท่านเอง ถ้าผิวหนังของท่านเป็นแผลและไม่รักษาให้หายจากแผลโรคภัยจะเข้ามาจับเกาะ ทำให้อักเสบเป็นพิษมากขึ้น ผลที่สุดท่านจะต้องตาย อันตรายที่เกิดแก่ท่านก็มักมาจากตัวท่านที่ขาดความเอาใจใส่ต่อเพื่อนบ้านของท่าน ฉะนั้นจงรักษาตัวของท่านโดยการรักษาเพื่อนบ้านของท่านไปด้วย จงเพาะนิสัยให้เป็นคนดูไม่ได้ในเมื่อเห็นผู้อื่นเขากำลังขาดความช่วยเหลือ จงเตรียมตัวให้พร้อมเพื่อรับใช้ผู้ที่ต้องการความช่วยเหลือ ถ้ามีโอกาสจะช่วยใครเมื่อใดแล้วจงรีบช่วยทันที อย่าชักช้าเป็นอันขาด ให้บอกกับตนเองเสมอ ๆ ว่า "เจ้าจงช่วยคนอื่นที่อ่อนแอกว่าเจ้า ที่ยากจนกว่าเจ้า" นี่เป็นบทปลุกใจให้ช่วยเหลือกันและกันเสมอ

๔. ปลุกให้เป็นคนอดทนเข้มแข็ง ในทางปรัชญาถือว่าโลกนี้เต็มไปด้วยความทุกข์ การเกิดมาอยู่ในโลกนี้ ก็คือการเกิดมาต่อสู้กับความทุกข์นานาประการนั่นเอง จึงมีคำกล่าวไว้ว่า ชีวิตคือการต่อสู้ สู้เพื่อให้ได้สิ่งที่ตนปรารถนา เพื่อกำจัดสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา บางครั้งเราชนะแต่บางคราวเราแพ้อย่างยับเยินทีเดียวในการต่อสู้เราจะต้องมีคุณธรรมสำหรับต่อสู้จึงจะเอาตัวรอดได้ถ้าขาดคุณธรรม แล้วอย่าหวังเลยว่าจะรอดไปจากความเดือดร้อน คุณธรรมสำหรับนักต่อสู้คือความอดทนเข้มแข็ง ไม่ท้อแท้ต่ออุปสรรคใหญ่ไม่ว่ากรณีใด ๆ เราต้องต่อต้านจนยิบตาเสมอ นิสัยอดทนบึกบึนเป็นนิสัยชอบ เป็นนิสัยที่ควรสร้างให้เกิดขึ้นในตนเสมอ ถ้าขาดความอดทนเมื่อใด ความเสียหายก็เกิดขึ้นเมื่อนั้นในทางพุทธศาสนาก็ดีในทางศาสนาอื่น ๆ ก็ดี มีความเห็นร่วมกันเป็นจุดเดียวกันว่า *ความอดทนเป็นกำลังงาน เป็น*

ยาบำรุงหัวใจเป็นเกราะป้องกันภัย และเป็นเครื่องประดับที่หาค่าวัดมิได้ ในการฝึกหัดให้เกิดความอดทนนี้ เป็นการทำได้เสมอเพราะมีบทสอบอยู่ทุกวัน ความเปลี่ยนแปลงของดินฟ้าอากาศ โรคภัยไข้เจ็บที่มากระทบร่างกาย คำด่าจากปากของคนใจร้าย ล้วนเป็นบทเรียนบทสอบของชีวิตทั้งนั้น ถ้าหากเราชนะได้ก็เป็นสุข ถ้าเราชนะไม่ได้ก็เป็นทุกข์ ใครบ้างต้องการความทุกข์ ไม่มี ทุกคนต้องการความสุขกันทั้งนั้น เมื่อต้องการความสุข ก็ต้องหัดอดทน ทนต่อสิ่งที่มากระทบกระทั่งทุกชนิดไม่ว่ากรณีใด ๆ หัดทำตนให้เป็นคนใจเย็น ไม่ยอมให้ความวู่วามเร่าร้อนเกิดขึ้นรบกวนใจเป็นอันขาด คำที่ควรบอกกับตนเองเสมอก็คือ "ฉันจะเป็นคนใจเย็น ฉันจะไม่โกรธใคร ฉันจะไม่ยอมแพ้ต่ออำนาจฝ่ายต่ำ ฉันจะเป็นตัวของฉันในทางดีเสมอ ฉันจะไม่ยอมให้ใครมาทำฉันให้เป็นคนใจง่ายเป็นอันขาด"

นี่คือคาถาวิเศษสำหรับจดจำไว้ และภาวนาอยู่เสมอ ๆ โดยเฉพาะในเวลาที่ต้องต่อสู้กับเหตุการณ์ต้องบอกตนให้มากๆหน่อย ยาบำรุงกำลังที่พระพุทธองค์ได้ทรงสอนไว้สำหรับคิดมีหลายข้อ เช่น

จงชนะความโกรธด้วยความไม่โกรธ

จงชนะความชั่วด้วยความดี

จงชนะความใจร้อนด้วยความใจเย็น

จงชนะคนพูดพล่ามด้วยการพูดแต่น้อยและจริงเสมอ

อีกประการหนึ่งทรงสอนว่า "ถ้ามีโจรใจร้ายมาตัดขาของเธอ ด้วยเลื่อยอันคมกล้าจนกระทั่งหนังขาดเนื้อขาดจดกระดูก ถ้าเธอมีใจเจ็บแค้นต่อเขาผู้มาทำเช่นนั้น เธอไม่ทำตามคำสั่งสอนของตถาคต"

อีกบทหนึ่งว่า "ถ้าเขาด่าก็นึกว่าด่าดีกว่าเขาตี ถ้าเขาตีก็นึกว่าดีกว่าเขาฆ่า ถ้าเขาฆ่าก็ดีเหมือนกัน เพราะบางคนยังฆ่าตนเองได้ เขามาช่วยฆ่าให้ก็เป็นการดีแล้ว"

ความอดทนทำให้มีนิสัยเยือกเย็นสุขุม เห็นความจริงปรากฏแจ่มแจ้ง สามารถเอาชนะได้ทุกอย่าง จึงควรที่ท่านจะต้องฝึกหัดอดทนและเข้มแข็งไว้เสมอ อย่าแสดงอาการอ่อนแอให้ปรากฏออกมาเป็นอันขาด

๕. ปลุกใจให้เป็นคนเสียสละเพื่อส่วนรวม เราทุกคนเกิดมาจากคุณพ่อคุณแม่ ท่านทั้งสองมีความรักในเราและได้เสียสละทุกอย่างเพื่อเรา น้ำใจของผู้ที่เป็นพ่อแม่เป็นน้ำใจของความเสียสละ เราได้ความรู้อันเป็นเครื่องมือประกอบการทำมาหากิน เพราะอาศัยครูบาอาจารย์ ครูบาอาจารย์มีน้ำใจเต็มไปด้วยความเสียสละ เราจึงได้รับความรู้ความฉลาด เราชาวพุทธเป็นผู้นับถือพุทธศาสนา พุทธศาสนาเกิดขึ้นในโลกก็เพราะความเสียสละของเจ้าชายโคตมะสิทธัตถะ ซึ่งต่อมาได้เป็นพระพุทธเจ้า การเสียสละของพระองค์เป็นความเสียสละอันยิ่งใหญ่ ไม่มีการเสียสละของใครในโลกนี้จะเท่าเทียม *ประเทศของเราถูกเพื่อนบ้านมารุกรานหลายครั้งในสมัยก่อน บางคราวเราสู้ได้ บางคราวเราตกเป็นเมืองขึ้นเขา แต่ผลที่สุดเราก็รอดปลอดภัยมาได้เพราะการเสียสละของวีรชนคนไทยในอดีต เขาได้เสียสละเลือดเนื้อเพื่อชาติพลีรักษาแผ่นดินทองผืนนี้ให้เราได้อาศัยทำมาหากินกันต่อมา น่าขอบพระคุณท่านเหล่านั้นเหลือเกินที่มีส่วนช่วยให้เราเป็นอยู่ได้โดยไม่ลำบาก* โรงเรียน โรงพยาบาล บ่อน้ำสาธารณะตลอดถึงสิ่งอื่น ๆ อันเป็นประโยชน์ส่วนรวมเกิดขึ้นเพราะการเสียสละของแต่ละบุคคลทั้งสิ้น ถ้าหากเราลองหลับตานึกกันดูว่าในโลกนี้ถ้าขาดการเสียสละต่อกันเสียแล้วบุตรธิดามารดา ศิษย์จะมิได้รับความรู้จากครูอาจารย์ เพื่อนไม่มีความเสียสละต่อเพื่อนกัน ความเห็นแก่ตัวจะปกคลุมโลก ต่างคนต่างก็จะอยู่กันตามชอบใจ ความเห็นอกเห็นใจแก่กันก็ไม่มี ความโกลาหลวุ่นวายก็จะปกคลุมโลก อา ! มันเป็นภาพที่น่าสยดสยองเสียจริง ๆ

คนเราอยู่คนเดียวไม่ได้ ต้องอยู่กันเป็นหมู่ อาศัยกัน ช่วยเหลือกัน การเป็นอยู่จึงเป็นปกติสุขได้ จึงสมควรที่จะฝึกฝนตนให้เป็นคนรู้จักเสียสละต่อกัน ไม่เอารัดเอาเปรียบกัน คนที่มั่งมีก็คิดเห็นอกเห็นใจคนยากจน คนแข็งแรงก็เห็นใจคนอ่อนแอ คนฉลาดก็เห็นใจคนที่โง่กว่าตน นายจ้างไม่เอาเปรียบลูกจ้าง แต่นึกว่าเราเป็นนายจ้างอยู่ได้ก็เพราะลูกจ้าง ถ้าไม่มีลูกจ้างเราก็หมดความเป็นนาย ทรัพย์สมบัติที่เรามีเราหามาได้นี้เป็นแรงงานเป็นหยดเหงื่อของลูกจ้างโดยแท้ จึงควรจะสงสารเขา ให้ค่าจ้างแก่เขาตามสมควรแก่แรงงาน เขาจะได้มีกำลังใจทำงานให้ยิ่งขึ้น ถ้านายจ้างรักลูกจ้าง ๆ ก็รักตอบเป็นธรรมดา ถ้านายจ้างเอาเปรียบลูกจ้าง ลูกจ้างก็คิดจะเอาเปรียบนายจ้างบ้าง ผลก็คือความแตกร้าวระหว่างผู้จ้างกับ

ลูกจ้าง การพักงานก็เกิดขึ้น เพราะนายจ้างส่วนมากยังเอาเปรียบลูกจ้างอยู่ ฝ่ายลูกจ้างก็เหมือนกัน ควรมีใจเป็นธรรม คิดรู้คุณของนายจ้างบ้าง เพราะเขามีงานให้เราทำควรจะทำงานด้วยความเต็มใจมีน้ำใจเสียสละต่อนายจ้างผู้เลี้ยงตนไม่คิดเอารัดเอาเปรียบ ไม่แกล้งถ่วงให้งานช้า ไม่แกล้งทำให้เครื่องยนต์กลไกเสีย แต่นึกว่างานนี้เป็นของตนเองทุกคน งานเราได้อาศัยเลี้ยงชีพ งานหมดเราก็จะอดตาย การทำงานให้ยืดยาวออกไปก็คือทำให้ชีวิตของตนยาวยืดไปด้วย ถ้าคิดอย่างนี้ความเห็นใจก็เกิดขึ้นจากความนึกในทางที่ชอบ เป็นการช่วยให้ประโยชน์สมบูรณ์เรียบร้อย

คนเราควรหาทางเปลื้องหนี้สังคมเสียบ้าง เพราะเรามีส่วนเป็นหนี้แก่ทุกสิ่งที่มีส่วนช่วยเหลือเกื้อกูลเรา เราไม่มีทางใดที่จะปฏิเสธว่า คนนั้น สถานที่นั้นไม่เกี่ยวกับความเป็นอยู่ของฉันทุกสิ่งมีส่วนเกี่ยวกันทั้งสิ้น สิ่งนั้น ๆ จึงเป็นเจ้าหนี้ของเรา และเราตกเป็นลูกหนี้โดยไม่รู้สึกตัว จึงควรหาทางตอบแทนหนี้สินนั้นเสียบ้าง เช่นอย่างว่าท่านมีนาอยู่ในตำบลหนึ่ง ๔,๐๐๐ ไร่ และคนในตำบลนั้นเป็นผู้ทำนาของท่าน โดยวิธีเช่าแบ่งข้าวให้กันในฤดูเก็บเกี่ยว ท่านเจ้าของนาสบายมากไม่ต้องตากแดดตากฝน ไม่ต้องไปทนร้อนหนาว อยู่กับบ้านก็มีข้าวมาหาเป็นแถว ๆ ข้าวนั้นมาจากชาวนาเหล่านั้น ท่านมีความสะดวกเพราะเขา ถ้าท่านจะตอบแทนเขาบ้าง ก็ควรที่จะไปช่วยบำรุงความสุขแก่พวกชาวนาเช่น ช่วยสร้างโรงเรียนให้เด็ก ๆ หลาน ๆ ของพวกนั้นได้รับการศึกษาเล่าเรียน ช่วยสร้างสุขศาลาให้พวกเขาเหล่านั้นได้อาศัยกันในเวลาเจ็บไข้ได้ป่วย การทำอย่างนี้เป็นทางช่วยกันได้อย่างดี ประโยชน์ส่วนตนก็ไม่เสีย ประโยชน์ส่วนรวมก็ไม่ขาด เป็นการทำชีวิตให้สมบูรณ์ ในเรื่องเช่นนี้เราต้องหัดคิดเสมอ ๆ ว่า "ฉันมิได้อยู่คนเดียว ฉันต้องอาศัยคนอื่น ๆ เป็นอยู่ ฉันต้องช่วยเขาบ้าง ประโยชน์ของเขากับของฉันร่วมกัน ฉันจึงต้องรักษาเขาเพื่อให้เขาช่วยกันรักษาฉัน ฉันเขาคือส่วนรวม ส่วนรวมใหญ่กว่าส่วนของฉัน ส่วนรวมเกิดเพราะแบ่งส่วนจากฉัน ฉันจึงควรเต็มใจแบ่งส่วนจากฉันเพื่อส่วนรวมเสมอ ถึงแม้ฉันจะขาดไปบ้าง แต่ขออย่าให้ส่วนรวมขาดไปเลย" นี่คือบทปลุกใจในส่วนนี้

๖. ปลุกให้เป็นคนชนะในทางที่ถูก ในโลกนี้มีทั้งธรรมะและอธรรม ธรรมะ

เป็นส่วนดี อธรรมเป็นส่วนชั่ว ตามปกติคนเราย่อมเข้าข้างธรรมะและเกลียดหน่ายฝ่ายอธรรม การต่อสู้ทุกวิถีทางก็เพื่อธำรงไว้ซึ่งธรรมะและทำลายอธรรมให้หมดไป ตราบใดที่ชาวโลกยังมิได้มีใจเป็นธรรมะอย่างแท้จริงแล้ว การต่อสู้ระหว่างธรรมะกับอธรรมยังต้องมีอยู่เสมอ ทุกคนชอบความชนะไม่มีใครชอบความแพ้ แต่ความชนะที่ไม่เป็นธรรมมิใช่ความชนะที่ถาวร ความชนะที่เป็นธรรมเท่านั้นเป็นความชนะที่แท้จริง ในสงครามที่ผ่านมาให้บทเรียนแก่ชาวโลกว่า ฝ่ายอธรรมชนะในตอนแรก ๆ แต่ผลที่สุดก็ต้องพ่ายแพ้แก่ฝ่ายธรรมเสมอ การกระทำในชีวิตของแต่ละบุคคลก็เป็นเช่นเดียวกัน ถ้าเป็นการกระทำที่ไม่เป็นธรรมแล้วไม่เท่าใดก็ต้องพ่ายแพ้อีก นี่เป็นหลักความจริง เป็นหลักที่เที่ยงตรง ไม่มีใครจะมากลับให้เป็นไม่จริงไปได้เลย เพราะชาวโลกมิได้ศึกษาให้เข้าใจในหลักเหล่านี้ จึงเกิดการต่อสู้ในทางผิด ๆ เสมอ ผลที่สุดตัวเขาเองก็ต้องเดือดร้อนอันเกิดมาจากความผิดอันนั้น *ชาวโลกที่เป็นนักสู้ควรทำใจให้เป็นนักกีฬาบ้าง รู้ว่าอันใดควรสู้อันใดไม่ควรสู้ ถ้าเห็นว่าตนเป็นฝ่ายถูกควรสู้ ถ้าเห็นว่าตนเป็นฝ่ายผิดก็ยอมแพ้เสียก่อนดีกว่า การยอมแพ้ก็คือความชนะนั่นเอง คือชนะตนเองโดยไม่ปล่อยใจให้ตกไปสู่ความหลงผิด* แต่คนเราส่วนมากขาดความคิดที่แยบคาย มักเป็นคนเข้าข้างตัวเห็นว่าตนเป็นฝ่ายถูกเสมอ เมื่อเห็นว่าตนถูกทั้ง ๆ ที่ตนเป็นคนผิด ความถูกแท้จะปรากฏแก่ใจเขาได้อย่างไร เขาจึงดันดื้อไปในทางที่ผิดจนกระทั่งหมดเนื้อหมดตัวก็มีอยู่มิใช่น้อย น่าสงสารคนประเภทนี้มาก เราจึงควรถือหลักไว้ในใจก่อนว่า "เราเองแหละเป็นผู้ผิด" อย่านึกว่าตนเป็นคนถูก เพราะถ้าคิดว่าตนผิดความจริงจะปรากฏแก่ใจ ทางแก้ไขให้ดีขึ้นก็อาจมีได้หลายวิธีจึงควรถือเป็นบทเรียนไว้ว่า อย่าถือว่าตนถูกเสมอไป เราอาจจะเป็นคนผิดเมื่อใดก็ได้ ควรเตือนตนเองในทางที่จะทำตนให้เป็นคนก้าวไปในทางถูกทางชอบเสมอ อย่าคิดไปเอาชนะคะคานกับใคร ๆ เลย จงทำตนให้เป็นคนสงบอย่าแส่หาเรื่อง คนโบราณเขาสอนไว้ว่า "อย่าแกว่งเท้าหาเสี้ยน" คืออย่าไปหาเรื่องยุ่งกับใคร ๆ นั่นเอง จงทำตนให้เป็นคนชนะด้วยความดีและอย่าชนะในทางผิดเลย เพราะการชนะในทางที่ผิดก็คือการพ่ายแพ้นั่นเอง

๗. ปลุกใจให้เป็นคนมีนิสัยรอบคอบ ใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำประเสริฐกว่า เพราะถ้าทำลงไปด้วยความประมาทแล้วจะทำคืนอีกไม่ได้ นี่เป็นคำควรฟังจากพุทธธรรมที่

เราได้ศึกษานิสัยคนบางคน เป็นคนมักง่ายทำอะไรไม่ใคร่ครวญให้รอบคอบทำไปแต่เพียงพอให้จบไปเท่านั้น แต่ผลที่เกิดขึ้นเป็นความไม่สบายเพราะความสะเพร่านั้น ในทางธรรมจึงสอนคนให้คิดนึกให้ดีก่อนในเมื่อจะทำ ไม่ว่าในด้านกาย วาจาหรือแม้ใจคิด จุดมุ่งหมายก็เพื่อมิให้เกิดความเสียหายขึ้นนั่นเอง ทุกคนมิได้ชอบความผิด ความเสีย แต่ถ้าประมาทไปก็เกิดความผิดได้เสมอ ฉะนั้น ไม่ว่าจะทำอะไรลงไป จงระวังไว้ก่อนเสมอ ในทางปฏิบัติพระศาสดาทรงสอนให้รู้สึกตัวก่อนเสมอ เช่นให้รู้สึกตัวก่อนทำ ก่อนพูด ก่อนคิด เพื่อป้องกันความผิดพลาดอันเกิดจากการกระทำนั่นเอง เรื่องนี้ต้องอาศัยการฝึกหัดอบรมอยู่เสมอ อย่าเป็นคนใจร้อนทำอะไรโดยปราศจากการตรวจตราให้รอบคอบเสียก่อน ถ้ายังไม่แน่ใจว่าจะถูกต้องเรียบร้อยก็อย่าปล่อยออกไปเป็นอันขาด ความประณีตเรียบร้อยเป็นผลของงานที่ผู้สมบูรณ์ด้วยสติได้กระทำแล้ว อย่าทำงานด้วยอารมณ์ขุ่น เพราะความขุ่นทำให้ปัญญาทึบมองความจริงไม่เห็น ความเสียก็เกิดขึ้นได้ง่าย บางทีผู้ทำงานมีความเผลอเรอ ขาดความรอบคอบนิดเดียวเท่านั้น ต้องได้รับความเสียหายเป็นการใหญ่ บางทีก่อผลเดือดร้อนให้แก่ส่วนรวมด้วย

คนที่ละเอียดละออ เขารู้จักใช้ตาให้ดูอย่างถี่ถ้วน ใช้หูให้ฟังอย่างถูกต้อง ใช้จมูกให้รับกลิ่นที่แน่นอน ลิ้นก็บอกให้ตรงเผงว่ารสเป็นอย่างไร อย่าปล่อยให้สิ่งใดที่ผ่านทางประสาทห้าผ่านไปโดยปราศจากการพินิจเป็นอันขาด

เรามีประสาทไว้สำหรับรู้ เมื่อจะรู้ก็ให้รู้อย่างถูกทาง อย่าให้เป็นการรู้อย่างผิด ๆ เป็นอันขาด เพราะความรู้ผิดสร้างความเข้าใจผิด ความเข้าใจผิดก่อให้เกิดอะไรอีกหลายประประการอันเป็นเครื่องทุกข์ทั้งนั้น เขาจึงกล่าวไว้ว่า "จงดูให้เห็นจริง จงฟังให้ได้ยิน" อย่าดูแต่เพียงผาด ๆ เผิน ๆ เป็นอันขาด นี่เป็นหลักที่ควรสร้างให้เกิดแก่ใจตนอีกประการหนึ่ง

การเพาะนิสัยชอบ การปลุกตนเองให้เป็นคนมีความคิดและการกระทำที่ดีงาม เป็นแนวทางของการปฏิบัติธรรมอย่างหนึ่งในทางศาสนาพุทธ จึงขอให้ท่านผู้สนใจในการปรับปรุงตนเอง จงได้พยายามเตือนตนปลุกตนในทางดีงามเสมอ ๆ เถิด เพื่อให้เกิดความสะอาด สงบ สว่าง ในทางใจสมความปรารถนา

คำนึงถึงหน้าที่

โดย

ปัญญานันทะภิกขุ

หน้าที่ของชาวประมงคือจับปลา หน้าที่ของพ่อค้าคือหาผลกำไร หน้าที่ของศิลปินคือสร้างศิลปะ หน้าที่ของพระคือสอนมนุษย์ หน้าที่ของชาวพุทธ คือประพฤติ และประกาศธรรม เพื่อสันติสุข การติเตียนหน้าที่อันชอบธรรมของผู้อื่นเป็นการทำผิดหน้าที่ตน.........

บนพื้นโลกอันกว้างใหญ่นี้ ถ้าพิจารณาดูแล้วจะเห็นว่าเต็มไปด้วยสิ่งต่าง ๆ นานาชนิด ทั้งที่เป็นพืช แร่และสัตว์ต่าง ๆ รวมเรียกว่าสิ่งที่มีชีวิตและไร้ชีวิต ถึงแม้ว่าจักแตกต่างกันโดยมีชีวิตหรือไม่มีชีวิตก็ตาม สิ่งเหล่านี้ย่อมมีสิ่งเกื้อกูลกันไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง แร่ธาตุทั้งมวลที่อยู่ใต้ดินนั้นเป็นประโยชน์แก่พืชและสัตว์มาก ชีวิตถ้าปราศจากส่วนประกอบของแร่ธาตุต่าง ๆ แล้ว มันจักเป็นชีวิตที่สมบูรณ์ได้ยาก แต่ทว่าเรามองไม่เห็นอย่างชัดเจนถ้าปราศจากการศึกษาค้นคว้า ต้นไม้งอกบนพื้นดินใช้รากดูดอาหารจากดิน หล่อเลี้ยงลำต้น ผลิใบออกดอกออกผล คนและสัตว์ก็เก็บใบดอกผลของต้นไม้นั้น ๆ มากินเป็นอาหาร ทำให้ร่างกายเจริญเติบโตขึ้น ต่อมาคนสัตว์ก็ถ่ายสิ่งที่เป็นกากออกมาเป็นประโยชน์แก่ต้นไม้อีก เป็นวงจรอันหนึ่งของชีวิตเหมือนกัน ในบางคราวเรามีความเจ็บไข้ได้ป่วยต้องมีการรักษาเยียวยา สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่การรักษาโรค ก็คือตัวยาที่ได้รับจากพืชและแร่นั้นเอง ฉะนั้นสิ่งที่กล่าวมาจึงเป็นประโยชน์แก่ชีวิตประการหนึ่ง

สิ่งที่เราเห็นมีอยู่บนพื้นดิน ในน้ำ ในอากาศ จักเป็นสิ่งที่มีชีวิตก็ดี ไร้ชีวิตก็ดี นอกจากมีประโยชน์แก่กันแล้วยังมีการทัดทานทำลายกันอีก เพราะโลกต้องการความพอดี ถ้าขาดความพอดีแล้ว ตราชูของธรรมชาติก็จักเอียงไปในทางใดทางหนึ่ง อันก่อให้เกิดความทุกข์ยากขึ้นได้ ในฤดูฝนเราจักเห็นว่ามีแมลงผีเสื้อชุกชุมมันเที่ยวบินร่อนอยู่ตามหมู่ไม้ที่มีใบอ่อน มันมิได้บินเที่ยวเพื่อความสำราญดอก แต่มันเที่ยวหาที่วางไข่ของมัน พอได้ที่เหมาะก็ปล่อยไข่ไว้ ต่อมาก็กลายเป็นตัวหนอน เจ้าตัวหนอนนี้เป็นศัตรูของพืชที่เราปลูกไว้เพื่อกินเป็นอาหาร ถ้าตัวหนอนนี้มีมากพืชก็เสียหายมาก แต่ธรรมชาติมีคู่ปรับของมัน

แล้ว เราจักเห็นว่ามีนกหลายชนิดบินเป็นหมู่ ๆ เที่ยวแสวงหาอาหาร พอมาเจอะตัวหนอนพวกนี้เข้า มันก็จัดการกินอย่างสำราญแต่ไม่หมด จึงยังเหลือกลายเป็นตัวผีเสื้อให้เราได้ชมความงามของมันได้ ธรรมชาติย่อมจัดการให้สิ่งต่าง ๆ ในโลกนี้มีความสมดุลย์กันอยู่เสมอ

ผู้ที่ฝืนธรรมชาติมากกว่าใคร ๆ ก็คือมนุษย์เรานี่เอง พวกเรามักขาดปัญญาในเรื่องของธรรมชาติ ชวนกันทำลายสิ่งต่าง ๆ ให้เกิดความยุ่งยากเสมอ ที่เห็นง่าย ๆ บนภูเขาก็ดี ที่เชิงเขาก็ดี มีป่าไม้มาก ป่ามีประโยชน์แก่มนุษย์ เพราะเป็นสถานที่มีต้นไม้ใหญ่ ๆ ทำให้เกิดความชุ่มเย็น รักษาแหล่งน้ำไว้ได้มาก ถ้าป่ามีมากฝนก็ตกมากและน้ำไหลตลอดปี ทำให้ชาวบ้านที่อยู่ห่างป่าได้มีน้ำใช้เสมอ ถึงแม้บางคราวฝนตกใหญ่ต้นไม้ในป่ายังช่วยถ่วงให้น้ำไหลช้าไม่ทำให้เกิดอุทกภัยได้ มนุษย์ก็อยู่เป็นสุขสบาย ต่อมาความโลภความไม่รู้เท่าถึงการณ์ได้เข้าสิงใจมนุษย์ เขาเริ่มทำลายป่าเป็นการใหญ่ ภัยก็ตามมา คือ ฝนตกน้อย ถ้าบังเอิญตกมากน้ำท่วมบ้าน ท่วมนา ท่วมสวน ก็เกิดความเดือดร้อน เป็นความเดือดร้อนที่เกิดจากการกระทำของหมู่มนุษย์เอง และหมู่มนุษย์ก็ต้องหาทางแก้ไขความเดือดร้อนกันอีก โลกจึงต้องมีงานทำกันอยู่เสมอ งานที่ชาวโลกพึงกระทำเพื่อให้เกิดความสมดุลย์ นี่แหละเป็นกิจอันหนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้าขอเรียกในที่นี้ว่า หน้าที่ (Duty)

ถ้าเราศึกษาเรื่องของพืช เราจักเข้าใจถึงหน้าที่ต่าง ๆ ของพืชเป็นอย่างดี นับแต่รากของมันที่เราเห็นเป็นรากแก้วรากฝอย รากนี้มีหน้าที่ไปนำอาหารมาหล่อเลี้ยงลำต้นมันจึงต้องชอนไปไกล ๆ เพื่อหาสิ่งที่มันต้องการ ต้นไม้บางชนิดมีรากยาวมาก นอกจากช่วยหาอาหารแล้ว ยังช่วยทำการยึดลำต้นให้อยู่ในสภาพที่ไม่ล้มอีก เปลือกไม้เป็นทางสำหรับอาหารที่รากของมันหาได้แล้วส่งขึ้นไปตามเปลือก เพื่อให้ใบมันทำหน้าที่ปรุงให้เป็นประโยชน์แก่ลำต้นต่อไป ใบไม้ทำหน้าที่หายใจเอาคาบอนด์เข้าไปหล่อเลี้ยงแล้วคายอ๊อกซิเยนออกมา เป็นการสับเปลี่ยนกันกับคน เพราะคนเราสูดอากาศอ๊อกซิเยนเข้าไป ถ่ายคาบอนด์ออกมา ต้นไม้จึงมีส่วนทำให้โลกมีอากาศดี ๆ สำหรับหายใจมากขึ้น และให้ความชุ่มเย็นแก่คนในฤดูร้อนด้วย ถ้าเราตัดเปลือกต้นไม้ให้ขาดดังที่เขากานต้นสักเป็นต้น ก็เป็นการตัดอาหารของมัน มันจักถึงแก่ความตาย โดยแสดงอาการใบร่วงก่อน แล้วต่อมาก็เหี่ยว

แห้งโรยไป ถึงแก่ความตายในที่สุด ต้นไม้ถึงแก่ความตายก็เพราะทุกส่วนในลำต้นของมันมิได้ทำงานตามหน้าที่ การละเลยหน้าที่เป็นเหตุให้ถึงจุดจบได้ไม่ว่าในเรื่องอะไร

เครื่องจักรเช่นนาฬิกาข้อมือที่เราผูกติดข้อมือเราทุกเวลานั้น มันมีวงจรของมันอย่างน่าพิศวงทีเดียว ตัวจักรทุกตัวที่มีฟันเฟืองเป็นจักร ๆ นั้น ต้องทำหน้าที่สัมพันธ์กันตลอดเวลามันจึงเดิน ติ๊ก ติ๊ก ติ๊ก อยู่ได้ การเดินของนาฬิกาต้องอาศัยลานที่เราหมุนและการหมุนคลายตัวของลานทีละน้อยนั่นเอง ทำให้นาฬิกาเดินอยู่ได้ ถ้าหากว่าลานขาดหรือส่วนใดส่วนหนึ่งของมันบกพร่องไปแล้ว มันก็เดินไม่ปกติ เราเรียกกันว่านาฬิกาตาย คือ หมายถึงมันหยุดเดินนั่นเอง ร้อนถึงกับต้องไปหาหมอนาฬิกาให้ช่วยทำการเยียวยามันให้คงชีพขึ้นมาอีก เครื่องนาฬิกาทุกอันจึงต้องทำงานตามหน้าที่ของมันเสมอ

คนเราที่มีชีวิตอยู่เป็นปกตินี้ก็เช่นเดียวกัน ร่างกายของคนเราเป็นสรีรยนต์ที่วิจิตรพิศดารกว่าเครื่องยนต์ใด ๆทั้งหมด และทุกส่วนต้องทำงานตามหน้าที่ของมัน จึงจักเป็นอยู่ได้อย่างเรียบร้อย ถ้าทำการผิดส่วนแล้วก็ยุ่งยาก เราจงมาพิจารณาถึงเครื่องยนต์อันนี้กันบ้างเถิด ในบาลีท่านเรียกเครื่องสรีรยนต์มีจักรหรือล้อสี่ มีประตูเปิดปิดเก้าประตู ล้อทั้งสี่ก็คือมือและเท้า แต่เรามิได้เดินสี่ล้อแบบแมวหมา เราใช้สองล้อ ถึงกระนั้นมือก็ต้องช่วยแกว่งให้เดินไปได้ ประตูเก้าห้องนั้นได้แก่ ตา หู จมูก ปาก ช่องทวารหนัก ทวารเบา เป็นประตูใหญ่สำหรับนำเข้าบ้างนำออกบ้างซึ่งนานาวัตถุที่เราต้องการ นอกนี้ยังมีช่องน้อย ๆ อีกจำนวนแสน ๆ คือขุมขนทั้งมวล เป็นช่องถ่ายออกเช่นเดียวกัน อวัยวะทั้งหมดมีหน้าที่ของมันโดยเฉพาะในตัวมันเอง เช่นเท้ามีไว้สำหรับยันตัวเวลายืน ใช้สำหรับเดินไปไหนมาไหน ไม่ใช่มีไว้สำหรับเตะถีบคนอื่น มือมีไว้สำหรับทำงานต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์แก่ตนแก่ท่าน มิใช่มีไว้สำหรับชกปากคนอื่น หรือสำหรับชี้หน้าใครผู้ใดผู้หนึ่ง ตามีไว้สำหรับดู มิได้มีไว้สำหรับค้อนควักใคร ๆ การดูก็จักดูแต่สิ่งที่จักเกิดความเข้าใจจริง มิใช่ดูเพื่อหาช่องทางทำลายใคร ๆ หูมีไว้สำหรับรับฟังเสียงที่เขาพูดให้เราฟัง และให้เราทำดีตามเสียงนั้น ถ้าเสียงไม่ดี ฟังแล้วไม่สบายใจ ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา ๆ ก็อย่าใช้หูฟัง จมูกมีไว้สำหรับหายใจเข้าออกโดยเฉพาะเท่านั้น แต่ถ้าใครอุตริเอาจมูกไปเที่ยวหอมใครที่เราไม่มีสิทธิจะหอม ก็เรียกว่าใช้จมูกเกินหน้าที่ ทำให้เดือดร้อนได้ในภายหลัง ปากมีไว้สำหรับรับอาหารเข้าไป สำหรับ

พูดจาสนทนากัน ปากมีหน้าที่พูดคำจริง คำอ่อนหวาน คำสมานสามัคคี คำที่เป็นประโยชน์ แต่ถ้าปากพูดโกหก พูดคำหยาบ พูดคำที่ทำให้คนแตกร้าวจากกัน พูดเหลวไหลไม่เป็นแก่นสารก็เรียกว่าปากทำงานเกินหน้าที่ ปากอาจถูกลงโทษจนแตกกินน้ำพริกไม่ได้ หรือบางทีฟันร่วงจากปากก็มี นี่เป็นเพราะทำผิดหน้าที่นั่นเอง บางคนชอบใช้ปากพูดเรื่องของคนอื่น อันไม่มีประโยชน์แก่ตนเลย แต่เพราะมีนิสัยชั่วเท่านั้น อย่างนี้ไม่ดีเป็นการทำนอกเหนือหน้าที่ของตนไป

อวัยวะภายในของร่างกายทุกสิ่งยิ่งมีหน้าที่ของมันเองโดยเฉพาะมากยิ่งขึ้น เช่นฟันเรามีไว้สำหรับเคี้ยวอาหาร แต่บางคนก็ใช้ผิด โดยไปเที่ยวกัดคนอื่นก็มีอยู่บ้าง หลอดอาหารมีหน้าที่เป็นทางเดินของน้ำและอาหาร กะเพาะมีหน้าที่เก็บอาหารไว้และทำการย่อยเอาส่วนที่ดีมีประโยชน์ไปหล่อเลี้ยงร่างกาย ปล่อยส่วนที่เสียไปสู่ลำไส้เล็กทำการย่อยอีกครั้งแล้วปล่อยส่วนที่เสียออกไปสู่ลำไส้ใหญ่อีกจนหมดของดี เหลือกากต้องทิ้งออกทางทวารหนักบ้าง ทวารเบาบ้าง การทิ้งออกก็ต้องรู้กาลและสถานที่ที่ควรปล่อยควรวาง ถ้าใครไปเที่ยวปล่อยเลอะเทอะก็เรียกว่าไม่ทำให้ถูกที่ เป็นการผิดหน้าที่เหมือนกัน หัวใจมีหน้าที่สูบฉีดโลหิตไปหล่อเลี้ยงร่างกาย ปอดมีหน้าที่ฟอกโลหิตให้สะอาด สมองมีหน้าที่คิดนึกให้เข้าใจว่าอะไรผิดถูกดีชั่ว อวัยวะทุกส่วนนี้ ต้องทำงานตามหน้าที่ของมันเป็นอย่างดี ถ้าส่วนใดไม่ทำงานตามหน้าที่สรีรยนต์ก็ติดขัด เรียกว่าร่างกายผิดปกติ บางทีก็เป็นมาก บางทีก็เป็นน้อย ต้องเชิญเข้าอู่ซ่อมกันเสียทีหนึ่ง จึงจักทำงานต่อไปเป็นปกติได้ เราจักทำอย่างไรจึงจักให้ร่างกายของเราได้ทำงานเป็นปกตินั้น เป็นเรื่องที่เราจักต้องศึกษาให้เข้าใจถึงเรื่องของมันและใช้มันให้พอดี อย่าฝืนมันเกินไป จักก่อให้เกิดความเดือดร้อนได้ในภายหลัง

ที่กล่าวมาแล้วนี้เป็นเรื่องของพืช สิ่งของและเรื่องของเอกชนคนเดียวโดยเฉพาะว่ามีส่วนที่เป็นอยู่อย่างไร และมีเหตุที่สัมพันธ์กันแห่งองคาพยพนั้น ๆ อย่างไรเท่านั้น แต่ถ้าพูดกันในวงกว้างกว่านี้แล้ว เราก็ควรได้พิจารณากันต่อไปถึงความเป็นอยู่ของสังคมสักเล็กน้อย เพราะคนเรามิได้เกิดมาในโลกแต่ลำพังผู้เดียว แต่เราเป็นสัตว์ที่อยู่กันเป็นพวกเป็นหมู่ ดังที่เขากล่าวกันว่า คนเป็นสัตว์เมืองมิใช่สัตว์ป่า สภาพของเมืองผิดกับสภาพของ

ป่าฉันใด สภาพของคนก็ผิดกับสภาพของสัตว์ป่าเถื่อนฉันนั้น เราจึงควรคิดว่า เรามิได้อยู่เพื่อตัวเราคนเดียว แต่อยู่เพื่อคนอื่นด้วย ความสุขทุกข์ที่เกิดแก่เรานั้น ย่อมมีส่วนแผ่กระจายไปถึงคนอื่น ๆ ด้วยเสมอ เหมือนกับเราเอาก้อนหินทิ้งลงไปในน้ำ น้ำก็แตกกระจายเป็นไปตามกำลังของความดันของก้อนหิน ก่อให้เกิดความกระเทือนแก่ กุ้ง หอย เต่า ปลา ตลอดถึงกอบัวที่มีดอกบานสลอนนั้นด้วย จึงกล่าวได้ว่าการกระทำของเราทุกอย่างจักเกิดจากเจตนาในรูปใด ๆ ย่อมก่อให้เกิดผลแก่ตนเอง และแก่คนอื่น ๆ ได้เสมอ ชาวโลกเป็นทุกข์เพราะการทำความชั่ว เป็นสุขเพราะการทำความดี *เราทุกคนจึงเกิดมามีกิจที่จักทำสองอย่างคือทำให้แก่ตนและแก่คนอื่น การทำกิจอย่างนี้เป็นหน้าที่ของทุกคน และทุกคนไม่ว่าเป็นคนมั่งมีหรือยากจน ต้องทำหน้าที่ของตนเสมอ* หน้าที่เป็นกิจที่ทุกคนไม่ว่าเขาจักเป็นสุขหรือเป็นทุกข์จักต้องทำ ความสุขความทุกข์ที่เกิดแก่ตนมิได้เป็นสิ่งขัดขวางมิให้เขาปฏิบัติหน้าที่ เพราะสุขทุกข์เป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต เราทุกคนจักเลือกเกิดเอาตามใจชอบไม่ได้ เราเกิดมาตามผลของกรรมของเรา และเราต้องต่อสู้เพื่อความเป็นอยู่ของเราไม่ว่าในรูปใด ๆ แต่ต้องระวังอย่าให้การต่อสู้เพื่อความเป็นอยู่ของเรานั้นต้องกระทบกระเทือนถึงความสงบสุขของคนอื่น ๆ จงเข้าใจไว้ว่าชีวิตที่แท้จริงคือชีวิตของคนที่ทำกิจของตนให้เรียบร้อย และคนที่ทำกิจของตนให้เรียบร้อยนั้น เป็นคนช่วยเหลือคนอื่นไปในตัวชีวิตที่ดีที่สุดของคนนั้น คือชีวิตที่มิได้เป็นอยู่เพื่อความสนุกสนานเพลิดเพลิน เพื่อเห็นแก่เกียรติยศชื่อเสียงของตนฝ่ายเดียว แต่ได้ทำกิจบางอย่างแก่สังคมอยู่ด้วย เขามีความเป็นอยู่ที่ทำความหวังและประโยชน์ของบุคคลอื่นให้สมบูรณ์ในทุก ๆ กรณี

คนที่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ทุกคน ควรถือว่าตนเองเป็นจุดศูนย์กลาง แล้วมองออกไปรอบ ๆ ตัวเรา เราจักเห็นว่าเรามิได้อยู่ตามลำพัง แต่เรามีชีวิตอีกหลายชีวิตอยู่กับเราและสัมพันธ์กับเราอย่างใกล้ชิด ที่เห็นง่าย ๆ ที่สุดก็คือมารดาบิดาของเรา เมียและลูกน้อย ๆ ของเรา กว้างออกไปอีกเราก็จักเห็นญาติที่ร่วมสายโลหิตกับเราเอง และญาติภรรยาของเราเพื่อนฝูงที่คอยให้ความอุดหนุนจุนเจือแก่เรา จนกระทั่งถึงเพื่อนร่วมชาติและร่วมโลกกันเป็นที่สุด เมื่อคำนึงได้อย่างนี้แล้ว เราจักเห็นได้ทันทีว่าภาระของชีวิตนั้นไม่ใช่อันเดียวเสีย

แล้ว แต่มีอีกมากหลายที่มีส่วนเกี่ยวข้องกันกับเรา ปัญหาจึงเกิดขึ้นว่าเราจักทำอย่างไรดีจึงจักช่วยให้เขาทุกท่านที่อยู่รอบ ๆ เรานั้น ได้มีส่วนแห่งความสุขร่วมกันได้ เป็นปัญหาที่คิด และถ้าใครคิดอย่างนี้แล้ว จักเป็นเหตุให้เขาได้คำนึงถึงหน้าที่ของเขาได้ทันที

อันคนที่จักทำหน้าที่ของตนได้สมบูรณ์ดีนั้น ต้องเป็นคนมีอุดมคติประจำใจ อุดมคติที่เลิศแท้นั้นต้องมาจากหลักศีลธรรม ปรัชญาของศาสนาที่ตนนับถือ เช่นเราเป็นชาวพุทธ เรานับถือพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้นำทางของเรา นับถือพระธรรมอันเป็นคำสอนของพระองค์ว่าเป็นแนวทางที่ให้เราไปสู่ความพ้นทุกข์ นับถือพระสงฆ์ว่าเป็นผู้เดินทางเป็นตัวอย่างและเตือนเรียกร้องให้เราเดินตามทางด้วย เราจึงมอบกายถวายชีวิตแด่สิ่งทั้งสามประการนี้เอาสิ่งทั้งสามนี้มาเป็นประทีปแก่ชีวิต จึงเป็นการจำเป็นที่จักปฏิบัติกิจตามทางของศาสนาด้วย ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า หน้าที่ที่เราจักพึงทำนั้น ในขั้นนี้แบ่งเป็นสองคือ หน้าที่ต่อศาสนาที่เรารับว่าเป็นของเรา และหน้าที่ต่อเพื่อนร่วมโลกของเราด้วย คนเราจักอยู่โดยปราศจากศาสนาไม่ได้ *ศาสนาเป็นหลักเส้นบรรทัดให้เราดำเนินตาม คนเดินทางของศาสนาเป็นคนเดินทางถูกได้ชื่อว่าเขาได้ทำหน้าที่อันหนึ่งแล้ว และการทำหน้าที่ต่อศาสนานี้แหละเป็นปัจจัยสำคัญที่จะก่อให้เกิดการทำหน้าที่ของชาวโลกต่อไปได้* ศาสนาทุกศาสนาย่อมมุ่งให้คนทำหน้าที่อย่างนี้ ฉะนั้น เราจงใช้กำลังที่เรามีอยู่ทั้งหมดรับใช้ศาสนาและรับใช้เพื่อนมนุษย์จนสุดสามารถเถิด อย่าลืมว่าความรับผิดชอบในความสุขทุกข์ของโลกนั้นเกิดอยู่แก่เราทุก ๆ คน ขอบเขตของหน้าที่ที่เราจักพึงทำนั้นเป็นสิ่งที่ไม่จำกัด เพราะหน้าที่มีอยู่ในทุกสถานะของชีวิต เราจักเลือกเอาแต่อะไรอย่างหนึ่งในระหว่างสุขกับทุกข์นั้นย่อมเป็นสิ่งเหลือวิสัย แต่เราเลือกการกระทำที่จะก่อให้เกิดสุขและทุกข์ได้ โดยอาศัย หลัก ความดี ความชั่วของศาสนาที่เรารับไว้เป็นหลักตัดสินและเมื่อเห็นเหมาะเห็นควรแล้ว จงทำกิจอันเป็นหน้าที่นั้นทันทีไม่ว่าในสภาพสิ่งแวดล้อมใดๆ การมอบร่างกายชีวิตจิตใจให้แก่หน้าที่ นี่แหละเราเรียกกันว่าอารยธรรมอันสูงสุดของชาวโลก หน้าที่ของเราเป็นสิ่งที่เราต้องตั้งใจทำ ตั้งใจคิด และมุ่งหมายให้ได้ผลอย่างแท้จริง

ควรคำนึงถึงหน้าที่เป็นเหตุให้เกิดความรักและเสียสละเพื่อหน้าที่ได้ คนใดที่คิดว่าตนมีหน้าจักต้องปฏิบัติอย่างนี้ และไม่ทอดทิ้งหน้าที่ของตน เป็นบุคคลที่ควรได้รับการ

ชมเชย เขาเล่าไว้ว่า เมื่อประมาณ ๑,๘๐๐ ปีมาแล้ว เมืองปอมเปอีในประเทศอิตาลียังอยู่ในสภาพที่ดี แต่เมื่อภูเขาไฟเวซูเวียสระเบิดอย่างแรงได้ทำลายเมืองนั้นเป็นขี้เถ้าไปหมด เหตุการณ์ในคราวนั้น ทำให้ชาวโลกได้บทเรียนของงานเสียสละเพื่องานในในหน้าที่ คือทหารที่เฝ้ายามหลายคนได้ทิ้งหน้าที่หนีไป แต่ทหารคนหนึ่งคงยืนรักษาหน้าที่อย่างกวดขัน จนกระทั่งตัวเขาถูกเผาด้วยถ่านเพลิงที่พลุ่งจากภูเขาถึงแก่ความตาย แต่วีรกรรมของเขาไม่ตาย เขาเป็นตัวอย่างของบุคคลที่เคารพต่อหน้าที่ และยอมตายเพื่อหน้าที่ของเขา เวลานี้ หมวกเกราะ โล่ และเครื่องแบบทหารของเขายังคงมีอยู่ในพิพิธภัณฑ์แห่งเมืองเนเปิลในอิตาลี

ทหารผู้นี้เป็นตัวอย่างของคนที่มีความเชื่อฟัง และเคารพต่อระเบียบวินัยของทหาร เขากระทำสิ่งที่เขาได้รับมอบหมายให้กระทำ ไม่ยอมทอดทิ้ง สิ่งใดที่ได้รับว่าจักทำแล้ว สิ่งนั้นเป็นหน้าที่ เป็นข้อผูกพันต่อชีวิตของเรา เราต้องปฏิบัติกิจจนสุดสามารถ แม้จักต้องเสียสละชีวิตก็ต้องยอม เพื่อให้หน้าที่ของเราสมบูรณ์ ฉะนั้นความเคารพเชื่อฟังและเพื่อความเป็นผู้มีระเบียบวินัย เป็นเรื่องจำเป็นสำหรับการปฏิบัติกิจทุกอย่าง สมัยนี้คุณธรรมสองประการนี้กำลังถูกเหยียบย่ำ สังคมของมนุษย์จึงมีแต่ความยุ่งยาก หมู่ชนที่รวมกันจึงแตกแยกกันในความคิดเห็นและการกระทำเสมอ จึงเป็นความจำเป็นที่พ่อแม่ ครูอาจารย์ นักสอนศาสนา หัวหน้างานต่าง ๆ ต้องทำตนให้เป็นคนรู้สึกเคารพเชื่อฟัง มีความเป็นอยู่อย่างมีระเบียบ แล้วอบรมอนุชนให้มีคุณธรรมทั้งสองประการนี้เสมอ การอบรมเด็ก ๆ นั้นควรตั้งต้นด้วยความเคารพเชื่อฟังก่อนเสมอ เพราะถ้าเด็กมีความเคารพเชื่อฟังพ่อแม่แล้ว เขาจักเชื่อฟังครูอาจารย์และกฎหมายของบ้านเมืองในที่สุด พ่อแม่ผู้ไม่ทำการอบรมลูกของตนตามแนวนี้ ชื่อว่าทอดทิ้งหน้าที่และจักได้ผลร้ายในภายหน้า

อันคนที่รวมกันอยู่เป็นหมู่เป็นคณะนั้น ต้องมีระเบียบสำหรับหมู่ เพื่อให้ทุกคนทำตามเพื่อความสงบเรียบร้อย และกฎของหมู่นั้นควรถือว่ามิได้ออกมาจากสมองผู้ใดโดยเฉพาะ แต่เป็นเรื่องที่ทุกคนช่วยกันตั้งขึ้น เพื่อบังคับตนเองให้อยู่ในขอบวงที่ดีและทุกคนจักต้องทำตาม ถ้าไม่ทำตามก็เป็นอันละเลยต่อหน้าที่เป็นผลร้ายแก่ตนและส่วนรวม เรามักพูดกันมากในสมัยนี้ถึงเรื่องเสรีภาพ แต่คนที่พูดเข้าใจเรื่องเสรีภาพถึงเนื้อแท้มีน้อย เข้าใจแต่เพียงว่าการได้ทำอะไรตามใจอยากเป็นเสรีภาพ การถูกห้ามมิให้ทำอะไรตามใจนั้นเป็น

การกักกันเสรีภาพ นี่เป็นความเข้าใจผิดขนานใหญ่ และก่อให้เกิดความเรียกร้องเสรีภาพแบบทาสกันมากขึ้น เสรีภาพต้องมีขอบเขต และตั้งอยู่ในวงจำกัดบ้าง เพื่อความเรียบร้อยของสังคม การอยู่ในระเบียบวินัยนี่แหละเป็นแนวทางของเสรีที่แท้ คนใดเคารพระเบียบวินัย เขาเป็นคนรักเสรีภาพ คนใดทำลายระเบียบวินัยเขาเป็นคนทำลายเสรีภาพ และสมัครใจเป็นทาสตลอดไป ใครบ้างในโลกนี้ที่จะสมัครใจเป็นทาส ถ้าเขารู้ว่าการกระทำของเขาจักเป็นเหตุให้เป็นทาสทุกคนอยากเป็นไทยอยากเป็นใหญ่เป็นโตด้วยกันทั้งนั้น ถ้าท่านปรารถนาจักเป็นใหญ่ จงตั้งแต่น้อยไปก่อนเพราะของใหญ่มาจากของน้อย ถ้าท่านต้องการสร้างตึกสูงเก้าชั้น จงคิดถึงรากของตึกก่อนเพราะถ้าตึกมีความสูงเท่าใด รากของมันก็ต้องลึกลงไปมากเช่นกัน การสร้างตึกเป็นเช่นใด การสร้างให้ใหญ่ก็เป็นเช่นนั้น รากฐานของความยิ่งใหญ่นั้น อยู่ที่ความอ่อนน้อมถ่อมตนความเชื่อฟัง และวินัยนี่เอง ปัญหาที่ต้องศึกษาต่อไปคือว่าหน้าที่นี้หมายถึงอะไร ? เมื่อตั้งปัญหาขึ้นอย่างนี้แล้ว คำตอบก็เป็นไปในรูปที่แตกต่างกัน เราจักต้องทำความเข้าใจกันบ้างในเรื่องนี้ เพราะถ้าสมมุติว่าเราจักทำอะไรสักอย่างหนึ่ง เราต้องคิดเสียก่อนว่ามันเป็นหน้าที่ของเราจักต้องทำแล้ว เราก็ทำได้ด้วยความเต็มใจ แต่มีความคิดเห็นในเรื่องนี้แตกต่างกัน ตามความคิดเห็นของชาติ ศาสนา และประเพณีของชาวมุสลิมมักเห็นว่า "หน้าที่ของเขาคือต้องปฏิบัติกิจทุกอย่างตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์โกหร่าน" ชาวฮินดูก็ว่า "เขาต้องทำตามข้อความในพระเวททุกอย่างเช่นกัน" ส่วนชาวคริสเตียนก็ยืนยันว่า "คำสอนในไบเบิลเป็นหน้าที่ที่เขาจักต้องปฏิบัติ" จึงเห็นได้ว่ามติในเรื่องหน้าที่เกิดแตกต่างกันแล้ว เพราะคำสอนในศาสนานั้น ๆ แม้จักถึงปลายทางแบบเดียวกัน แต่การเดินทางผิดกัน การทำหน้าที่จึงต่างกันตามความคิดเห็นจากศาสนา คนต่างศาสนามาพบกันเข้า และเห็นฝ่ายหนึ่งทำกิจอย่างหนึ่งตามหน้าที่ของศาสนิกที่ดี อีกฝ่ายอาจกล่าวว่าการทำเช่นนั้นไม่ถูก ขัดกับคำสอนในคัมภีร์ของตน และเมื่อตนผู้นึกค้านเขากระทำบ้างอย่างที่ตนเห็นว่าดี อีกฝ่ายหนึ่งก็อาจว่าไม่ดีเป็นบาปก็ว่าได้ ข้อนี้ทำให้เกิดการแตกแยกกันในระหว่างศาสนิกนั้น ๆ เสมอ ทำไมจึงเป็นเช่นนี้ ? มูลเหตุอยู่ที่เห็นว่าของตนถูกของผู้อื่นผิดนี้เอง จึงเป็นเหตุให้ค้านกันเสมอ และการค้านกันนี้ก่อให้เกิดความยุ่งยากแก่สังคม ดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า ฐานะความเป็นอยู่ของคนเราไม่เหมือนกัน การปฏิบัติหน้าที่

จึงต่างกัน ฉะนั้นปัญหาที่ว่าอะไรเป็นหน้าที่นั้น ถ้าพูดกันในด้านของโลกกันแล้ว เราต้องถือมูลฐานของอาชีพที่เขาทำอยู่เป็นเกณฑ์พิจารณา คนที่อยู่ชายทะเลไม่มีอาชีพใดเหมาะไปกว่าการประมง ถ้าเขาเป็นชาวประมง และไม่ลงทะเลเพื่อจับปลาก็ควรถูกลงโทษว่าไม่ทำงานตามหน้าที่ ชาวนาที่ไม่ทำนา ชาวสวนทิ้งสวนของตน พ่อค้าเลิกการค้า ครูไม่สอนเด็ก พระไม่สอนชาวบ้าน ตำรวจไม่รักษากฎหมาย แพทย์เบื่อการตรวจโรคและรักษาคนไข้ นักเรียนไม่สนใจในการเรียนเหล่านี้ชื่อว่าเป็นผู้ผิดหน้าที่ของตนทั้งนั้น ควรที่ชาวโลกจะประณามได้ว่าไม่รักหน้าที่ของตน ฉะนั้นถ้าท่านมีกิจอันใดเป็นเรื่องของท่านแล้วจงอย่าทอดทิ้งงานนั้นเป็นอันขาด จงดำเนินของท่านไปด้วยความหนักแน่น อดทน จนกว่าจะถึงจุดหมาย นอกจากหน้าที่ดังกล่าวมาแล้ว ในฐานะที่เราเป็นคนหนึ่งในหมู่ เราต้องคำนึงถึงหมู่คณะด้วย โดยเฉพาะในครอบครัวของเรา เราต้องเอาใจใส่หน้าที่ของผู้ครองเรือนที่ดี โดยทำตนเป็นลูกที่ดีของพ่อแม่ เป็นสามีภรรยาที่ดี เป็นพ่อแม่ที่ดี เป็นมิตรสหายที่ดี เป็นพลเมืองที่ดี และเป็นศาสนิกที่ดีเป็นประการสุดท้าย อะไร ๆ ก็จักดีหมด เพราะความดีมีมูลฐานสำคัญมาจากศาสนา เป็นศาสนิกที่ดีแล้วทุกอย่างก็ดีไปหมดไม่ต้องสงสัย การทำหน้าที่ส่วนบุคคลนั้นเป็นเรื่องของแต่ละคนไป ทุกคนต้องรับภาระผิดชอบในงานนั้น และไม่มีความจำเป็นแต่อย่างใดที่จักโฆษณาตัวเองต่อชุมนุม เพราะการทำงานที่มุ่งโฆษณาตัวเองนั้นเป็นงานที่ไม่สู้จะบริสุทธิ์นัก ทั้งเป็นเหตุทำให้ความยึดถือในตัวคนทวีปริมาณมากขึ้น แต่การทำงานในสังคมนั้น เป็นเรื่องธรรมดาที่ต้องมีการติการชมกันบ้าง การติชมเป็นเรื่องของเขา เราอ ่าไปเอาเป็นอารมณ์ก็แล้วกัน หน้าที่ของเรามีอยู่อย่างเดียวว่าทำงานของตนให้ดีและเป็นที่สบายใจ คนอื่นเขากล่าวอย่างไรช่างเขา ขอให้คนอื่นทำลายเราแต่เพียงเปลือกเถิด อย่าให้เขาฆ่าจิตใจของเราเสียเลย *ว่ากันตามจริงแล้วคนอื่นฆ่าเราแต่กาย ส่วนใจนั้นเรามักฆ่าตัวเองเสมอ* โดยการรับความไม่ดีจากผู้อื่นบ้าง สร้างเอาเองบ้างด้วยความไม่รู้เท่าถึงการณ์ ขอให้เรานึกไว้ว่า ถ้าเราสามารถทำตนเองและผู้อื่นให้ดีขึ้น บริสุทธิ์ขึ้น สุภาพขึ้นโดยวิธีใด ๆ แล้ว เราควรทำวิธีนั้นทันที และจักเป็นอย่างนี้ได้ ก็โดยเราชวนกันยืนหยัดอยู่ในหน้าที่ของตนโดยไม่ท้อถอย และถือคติของคนฉลาดที่ว่า "จงประจำอยู่ในหน้าที่ของท่านอย่าละลด"

มีบางคนในโลกนี้ที่มีจิตใจใหญ่ และหวังความสุขแก่คนอื่น ได้สละเวลาของเขาไปเยี่ยมเยียนคนป่วยดูแลพยาบาลและให้กำลังใจด้วยการปลอบโยนเขาด้วยถ้อยคำที่อ่อนหวาน แต่มักถูกคนอื่นกล่าวหาว่ามัวแต่ไปทำงานรักษาคนป่วย จนไม่มีเวลาทำกิจของตน เขาได้ตอบแก่เพื่อนของเขาด้วยถ้อยคำอันสุภาพว่า "เพื่อนเอ๋ย ฉันทำงานในสำนักงานของฉันเพื่อลูกเมียที่ฉันรักและมีหน้าที่ที่ต้องเลี้ยงเขาประการหนึ่งแล้ว แต่ฉันมาคำนึงว่าข้อผูกพันในหน้าที่มิได้มีเพียงนั้น ฉันยังมีหน้าที่ต่อชาวโลกทั่วไปอยู่ ฉันจึงต้องปลีกเวลาไปทำหน้าที่อันนั้นด้วยความสมัครใจ และเต็มใจของฉันโดยแท้" นี่เป็นคำพูดที่น่าฟังอยู่มาก อันบุคคลผู้สละเงินของตนเป็นจำนวนมหึมาเพื่อสาธารณกิจเท่านั้น แต่หมายเอาบุคคลผู้ยอมมอบตนของเขาให้แก่งานนั้น ๆ จริง ๆ และทำทุกอย่างเพื่อสาธารณชนด้วยตนเอง ไม่มีการถือตัวถือเขาถือเราไม่ว่าในกรณีใด ๆ เขากล่าวกันว่า คนที่ใช้เงินอย่างเดียวนั้นมุ่งโฆษณาตัวเองเสียมากกว่า เพราะได้รับชื่อเสียงตอบแทนแล้ว แต่บุคคลใดได้มอบเวลา กำลังความคิดแก่งานอันเป็นสาธารณะจริง ๆ นั่นแหละเป็นคนที่น่ารัก น่าเคารพนับถือกว่า คนบริจาคเงินอาจลืมเสียเมื่อใดก็ได้ แต่คนที่มอบตนให้จริง ๆ นั้น จักไม่ถูกลืมเลย เขาเป็นคนไม่ตายจากความดี ทำไมจึงกล่าวเช่นนี้ เหตุผลมีอยู่ว่าเงินเป็นของภายนอกและสละง่าย แต่การลดตนอันเต็มไปด้วยมานะทิฐิลงมาเป็นผู้รับใช้คนอื่นเป็นสิ่งยาก ถ้าใครทำได้ก็กล่าวได้ว่าเดินอยู่ในทางพระแล้ว

ในการปฏิบัติหน้าที่ไม่ว่าในรูปใด ต้องมีเสรีภาพในการกระทำอยู่บ้างเหมือนกัน แต่เสรีภาพนี้เป็นดาบสองคม เราใช้ในทางบริสุทธิ์ก็ได้ ใช้ในทางสกปรกก็ได้ ฉะนั้นผู้จักใช้เสรีภาพจึงต้องมีธรรมะกำกับ ธรรมะที่ควรใช้ก็คือความรู้สึกผิดชอบนี่เอง ก่อนที่เราจักหาเสรีภาพก็ควรคิดโดยความรอบคอบก่อนว่า หามาเพื่อความบริสุทธิ์ หรือเพื่อการตามใจตัวเอง การตามใจตนเองมิใช่เพื่อเสรีภาพ การบังคับใจตนเองเป็นทางไปสู่เสรีภาพ เพราะฉะนั้นในการปฏิบัติงานจึงต้องใช้เสรีภาพบ้าง เช่นสมมติว่า เราจักต้องทำกิจอย่างหนึ่ง เราคิดว่าจักทำอย่างแบบไหน แบบไทหรือแบบทาส แบบทาสเป็นการทำด้วยอำนาจความอยากอย่างรุนแรง เช่นอยากให้คนอื่นทราบว่าตนทำอะไรบ้าง อยากได้คำชมเชย อยากได้เงินมากขึ้น อยากได้ยศและตำแหน่งที่ดีกว่ากำลังทำก็อยาก ทำแล้วมานั่งนอนคอยผลนั้นอยู่ด้วย

ความเป็นทุกข์ ใจของเขาไม่มีความสงบเสียเลย ความทุกข์มีแก่เขามากขึ้นในเมื่อมิได้ดั่งใจ อย่างนี้เรียกว่าทาสกิเลส ไม่เป็นไทแก่ตนเอง การทำงานแบบไทนั้น คือทำอย่างมีใจเป็นอิสระ ไม่คำนึงถึงผลงานอันตนจักพึงได้ คิดแต่เพียงว่าจักทำงานให้เรียบร้อยสม่ำเสมอและยุติธรรมเท่านั้น เขาไม่มีความทุกข์ด้วยความกลัวแบบต่าง ๆ อย่างคนที่ทำงานอย่างทาสได้ประสบมา เป็นงานในหน้าที่ที่บริสุทธิ์และสะอาดแท้

ความเสียหายของสังคมที่เกิดจากการทุจริตในหน้าที่นี้เป็นเหตุมาจากคนทำงานไม่มีความคิด อย่างในรูปที่กล่าวแต่ทำเพื่อได้ผลอย่างเดียว ถ้าไม่ได้ดั่งใจก็ทุจริตทันที เขาหาเข้าใจไม่ว่าความทุจริตในวันนี้เป็นความทุกข์ในวันข้างหน้า ฉะนั้นเราควรจักถือว่ามีหน้าที่ที่จักทำ แต่เราไม่มีหน้าที่ที่มักอยากได้ผลนั้น ทำเท่านั้นเป็นความคิดของเรา ส่วนผลนั้นจักตามมาเองโดยมิต้องคำนึงถึง เพราะเมื่อมีการกระทำแล้ว ผลแห่งการกระทำก็ต้องมีเราหนีจากผลไปไม่ได้ จักต้องการหรือไม่ต้องการนั้น มันก็ตกมาถึงเราแน่ ๆ ตามเหตุที่ทำได้นี่เป็นความจริงแท้ประการหนึ่งของโลกนี้

แต่นั่นแหละมนุษย์เรามีปมไม่ดีอยู่ประการหนึ่ง คือขาดความอดทนในอันที่จักรอให้เหตุการณ์นั้นมาถึง ถ้าคนนึกหวังจักได้สิ่งใดแล้ว ก็คิดว่าต้องได้โดยเร็ว ช้าไปหน่อยก็ไม่ได้เสียแล้วความต้องการที่จักให้ได้เร็วเกินไปนี้ เป็นวิสัยของดิรัจฉานประการหนึ่งเหมือนกัน ลิงที่เราเลี้ยงไว้ข้างบ้าน ถ้าเรานำอาหารไปให้มัน พอมันเห็นก็ไม่รอแม้วินาทีเดียว ต้องกระโดดเอาทันทีจนทำให้อาหารนั้นหกราดไปก็มี หมาก็เช่นเดียวกัน มันอดใจรอไม่ได้เช่นเดียวกับลิง แต่คนเรามีร่างกาย จิตใจ ความรู้สึกนึกคิดไม่เหมือนสัตว์ที่กล่าวฉะนั้น เราควรทำใจของเราให้แปลกจากสัตว์เสียบ้าง โดยหัดทำตนเป็นคนอดทน หัดข่มความอยากที่เกิดขึ้นในใจของเรา ความอดทน *ความข่มใจนี่แหละ เป็นลักษณะของอัศวิน เป็นคนชนะตนเอง ความชนะตนเองเป็นความชนะที่สูงสุด* เพราะบุคคลที่ชนะตนได้แล้ว เขาจักไม่กลับแพ้อีกดีกว่าชนะสิ่งอื่น ๆ ทั้งหมด จงจำไว้ว่า ถ้าเราจักทำหน้าที่ให้สมบูรณ์ เราจักต้องเป็นคนชนะตนเองได้ และงานของคนที่ควบคุมใจของตนไว้ได้นั้นเป็นงานที่บริสุทธิ์สะอาดเสมอ ความบริสุทธิ์อยู่ที่ไหน พระเจ้าอยู่ที่นั่น ถ้าท่านเป็นคนบริสุทธิ์ พระก็อยู่กับท่าน แต่ถ้าท่านเป็นผู้สกปรก มารร้ายก็จักสิงตัวท่าน และไปสู่อเวจี ท่านต้องการไหม ? เมื่อไม่

ต้องการก็พยายามอดทนข่มใจ ปฏิบัติหน้าที่ของท่านด้วยความรู้สึกผิดชอบกันเถิด พระองค์ตรัสสอนไว้ว่า ความมัวเมาประมาทเป็นทางของความตาย คนมัวเมาประมาทก็หมายถึงคนที่ขาดความอดทน ขาดความข่มใจขาดความรู้สึกผิดชอบ และเป็นเหตุให้ปฏิบัติหน้าที่ของตนไม่เรียบร้อยนี่เอง

ฉะนั้น บุคคลผู้หวังความเจริญแก่ตน จงคำนึงถึงสภาพของชีวิตที่ตนได้มาและจงใช้ชีวิตของตนในทางที่เป็นประโยชน์ด้วยการปฏิบัติหน้าที่ที่ตนมีต่อบิดามารดา บุตรภรรยา ญาติสนิทมิตรสหาย ตลอดถึงประเทศชาติศาสนาของตนด้วยความอดทนอย่างยิ่ง ด้วยความข่มใจอย่างยิ่ง ด้วยความรู้สึกผิดชอบอย่างยิ่ง ท่านจักไม่ต้องมีความเสียใจในภายหลังว่า ตนเป็นคนเกิดมาเปล่า ชีวิตไม่เป็นแก่นสารด้วยการกระทำดังกล่าวมา

ขออำนาจแห่งพระศรีรัตนตรัยจงตั้งอยู่ในใจของท่าน กระตุ้นเตือนท่านให้คำนึงคิดในทางดี มีประโยชน์ และก้าวไปสู่ความสุขสถาพร เป็นกำลังของครอบครัว ประเทศชาติ ศาสนา ทุกเมื่อเทอญ

โลกร่มเย็น ดับเข็ญได้ ด้วยศาสนา

เรียนพุทธศาสนา

ใน ๑๕ นาที

พุทธทาส เขียน

> "....แน่ะเธอ ! ในร่างกายที่ยาวประมาณวาหนึ่ง อันมีพร้อมทั้งสัญญาและใจนี้นั่นเอง, ฉันได้บัญญัติโลก เหตุให้เกิดโลก ความดับของโลก และทางให้ถึงความดับของโลกไว้".
>
> (พุทธภาษิต จตุก. อํ. ๒๑/๖๒/๔๔).

นับตั้งแต่กาลที่โลกอันว่างเปล่าเริ่มกลายเป็นมนุษยโลกขึ้น เมื่อหลายแสนปีมาแล้ว มนุษย์ได้ใช้มันสมองแสวงหาความสุขใส่ตนเป็นลำดับ ๆ มาทุก ๆ ยุคจนในที่สุดเกิดมีผู้สั่งสอนลัทธิแห่งความสุขนั้นต่าง ๆ กัน ตัวผู้สอนเรียกว่าศาสดา, คำที่สอนเรียกว่าศาสนา, ผู้ที่ทำตามคำสอนเรียกว่าศาสนิก ทุก ๆ อย่างค่อยแปรมาสู่ความดียิ่งขึ้นทุกที. สำหรับคำสอนขั้นโลกิยะหรือจรรยา ย่อมสอนมีหลักตรงกันหมดทุกศาสนา. หลักอันนั้นว่าจงอย่าทำชั่ว จงทำดี ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น, ดังที่ทราบกันได้อยู่ทั่วไปแล้ว, แต่ส่วนคำสอนขั้นสูงสุดที่เกี่ยวกับความสุขทางใจอันยิ่งขึ้นไปนั้น สอนไว้ต่างกัน ศาสนาทั้งหลายมีจุดหมายอย่างเดียวกัน เป็นแต่สูงต่ำกว่ากันเท่านั้น

ทุกองค์ศาสดา เว้นจากพระพุทธเจ้า สอนให้ยึดเอาสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งสาวกไม่มีความรู้พิสูจน์ว่า เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์สูงสุด เป็นผู้สร้างโลกและอำนวยสุขแก่สัตว์โลก เป็นที่

พึ่งของตน ให้นับถือบูชาสิ่งนั้น โดยแน่นแฟ้นปราศจากการพิสูจน์ทดลองแต่อย่างใด เริ่มต้นแต่ยุคที่ถือผี ถือไฟ ถือดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และดวงดาวต่าง ๆ มาจนถึงยุคถือพระเป็นเจ้า เช่น พระนารายณ์ และพระพรหมของศาสนาฮินดู พระยโฮวาของศาสนาคริสเตียนและยิว และพระอหล่าของอิสลามต่างสอนให้มอบความเชื่อในพระเจ้าเหล่านั้น แต่ผู้เดียวว่า เป็นผู้มีอำนาจเหนือสิ่งใดทั้งหมด ทั้ง ๆ ที่ไม่ต้องรู้ว่า ตัวพระเจ้านั้นเป็นอะไรกันแน่ และผิดจากหลักธรรมดาโดยประการต่าง ๆ

ต่อมา เมื่อสองพันปีเศษมาแล้ว ภายหลังแต่พระเจ้าของศาสนาพราหมณ์ ก่อนแต่พระคริสต์ และพระโมหมัด ของชาวยุโรป และอาหรับ[๑] พระพุทธเจ้า ได้อุบัติบังเกิดขึ้น ทรงสอนการพึ่งตัวเอง และทรงสอนหลักธรรมทางใจชั้นสูง ผิดกับศาสนาอื่นทั้งหมด คือ :-

หลักกรรม

ทรงสอนเป็นใจความว่า สุขทุกข์เป็นผลเกิดมาจากเหตุของมันเอง ได้แก่การกระทำของผู้นั้น ผลเกิดจากการกระทำ ของผู้ใด ผู้นั้นต้องได้รับอย่างแน่นอน และยุติธรรม ไม่มีใครอาจสับเปลี่ยนตัวผู้ทำกับตัวผู้รับ หรือมีอำนาจเหนือกฎอันนี้ได้ นี่เรียกว่า ลัทธิกรรม มีเป็นหลักสั้น ๆ ว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตนหมุนไปตามอำนาจเก่า ซึ่งในระหว่างนั้นก็ทำกรรมใหม่เพิ่มเข้า อันจะกลายเป็นกรรมเก่าต่อไปตามลำดับ เป็นเหตุและผลของกันและกัน ไม่รู้จักสิ้นสุด คาบเกี่ยวเนื่องกันเหมือนลูกโซ่ ไม่ขาดสาย เราเรียกความเกี่ยวพันอันนี้กันว่า สังสารวัฏหรือสายกรรม มันคาบเกี่ยวระหว่างนาทีนี้กับนาทีหน้า หรือชั่วโมงนี้กับชั่วโมงหน้า วันนี้กับวันหน้า ปีนี้กับปีหน้า จนถึงชาตินี้กับชาติหน้า, สับสนแทรกแซงกันจนรู้ได้ยากว่า อันไหนเป็นเหตุของอันไหนแน่ ดูเผิน ๆ จึงคล้ายกับว่า มีใครคอยบันดาล สายกรรมประจำบุคคลหนึ่ง ๆ ย่อมผิดจากของอีกคนหนึ่ง เพราะฉะนั้น

---

๑. ศาสนาคริสต์และอิสลาม แม้เกิดที่หลังพุทธศาสนา แต่กลับไปมีหลักอย่างเดียวกับศาสนาพราหมณ์ในอินเดีย ซึ่งมีอยู่ก่อนศาสนาพุทธ ก็เพราะมีมูลรากไปจากศาสนานั้น โดยพวกที่ถือพระเจ้าแต่องค์เดียวของพราหมณ์ยุคนั้น, แยกพวกจากอินเดียข้ามแดนไปทางตะวันตกคือปาเลสไตน์และอาหรับ ดูพิศดารในเทศนาเสือป่า.

ต่างคนจึงต่างเป็นไปตามแนวกรรมของตน ไม่เหมือนกัน กรรมเป็นเหตุ สุขและทุกข์เป็นผลเกิดมาแต่กรรมนั้น ๆ

หลักอนัตตา

ทรงสอนอีกว่า ไม่มีพระเจ้าผู้สร้าง ไม่มีสิ่งอันควรเรียกได้ว่า ตัวตนสรรพสิ่งไม่มีผู้ใดสร้าง เกิดขึ้นแปลก ๆ ก็เพราะปัจจัยตามธรรมชาติที่จะต้องค่อย ๆ แปรไปหมุนไปตามลำดับตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ โดยไม่อยู่ในอำนาจของใครเรียกว่าเป็นอนัตตา หลักอนัตตานี้จึงมีแต่ในพุทธศาสนา ไม่มีในศาสนาอื่นอันสอนว่าสิ่งพระเจ้าสร้างขึ้นเป็นตัวตน และอยู่ใต้อำนาจพระเจ้า ผู้เป็นเจ้าแห่งตัวตนทั้งหลาย

ทรงสอนว่า ไม่มีตัวตนซึ่งเที่ยงและยั่งยืน สิ่งหนึ่งย่อมเกิดเนื่องมาแต่อีกสิ่งหนึ่ง และสิ่งนั้นเกิดทยอยมาแต่สิ่งอื่น แม้สิ่งอื่นนั้น ก็เกิดทยอยมา แต่สิ่งอื่นอีกตั้งต้นมานานซึ่งไม่มีใครกำหนดได้ และจะเกิดสืบต่อกันไปข้างหน้าอีกเท่าไรแน่ก็กำหนดไม่ได้เหมือนกัน กฎข้อนี้เป็นไปทำนองเดียวกัน ทั้งสิ่งที่มีวิญญาณและที่หาวิญญาณมิได้ สำหรับสิ่งที่หาวิญญาณมิได้ จักยกไว้เพราะไม่เกี่ยวกับทุกข์สุข ส่วนสิ่งที่มีวิญญาณเช่นมนุษย์และสัตว์เดรัจฉานทั่วไป เป็นสิ่งควรเรียนรู้เพราะเกี่ยวกับสุขทุกข์ในชีวิต มนุษย์เราเกิดจากการรวมพร้อมแห่งรูปธาตุ (Physical Element) และนามธาตุ (Mental Element) อันมีประจำอยู่ตามธรรมดาในโลกนี้ เมื่อสองอย่างนี้ยังประชุมกันเข้าไม่ได้อย่างเหมาะส่วน ก็ยังไม่เกิดเป็นมนุษย์ขึ้นมา ต่อเมื่อคุมกันเข้าได้เหมาะส่วนก็เป็นมนุษย์ขึ้น เช่นเดียวกับพืชพรรณไม้ที่อาศัยดินฟ้าอากาศ และเชื้อในเมล็ดของมันเอง งอกงามกลายเป็นต้นไม้ใหญ่ขึ้นได้ รูปธาตุและนามธาตุนั้น แต่ละอย่างก็ล้วนเกิดมาจากการรวมพร้อมของพืชอื่น อีกต่อหนึ่งเกิดสืบต่อกันมาเป็นลำดับ จนกว่าจะเหมาะสำหรับผสมกันเข้าในรูปใหม่เมื่อใด รูปธาตุในกายนี้ เช่นพืชและเนื้อสัตว์ ซึ่งอาศัยสิ่งอื่นเกิดมาแล้วหลายต่อหลายทอด จนมาเป็นเชื้อบำรุงร่างกายนี้ โดยเป็นเชื้อให้เกิดและบำรุงส่วนเล็กที่สุดของร่างกาย (cell) ที่สำหรับจะเป็น เนื้อหนัง กระดูก ผม ขน เล็บ ฟัน โลหิต และอื่น ๆ ในร่างกายเรา ธาตุลมอันเกิดขึ้นจากธรรมชาติส่วนอื่น ๆ ก็ได้ใช้เป็นลมหายใจเข้าไปบำรุงโลหิตและสิ่งต่าง ๆ โลหิตเป็นเหตุให้

เกิดความอบอุ่นและความร้อนขึ้นได้ เท่านี้ก็พอจะมองเห็นได้ว่า มันอาศัยกันเกิดขึ้นเป็นลำดับ ๆ มามากมาย นี้เป็นการเกิด การผสม การแปร ของธรรมชาติฝ่ายรูปธาตุ

ส่วนนามธาตุนั้น ยิ่งละเอียดมาก นามธาตุอาศัยอยู่ได้เฉพาะในรูปธาตุที่ได้ปรับปรุงกันไว้เหมาะเจาะแล้ว และมีหน้าที่บังคับรูปธาตุพร้อมทั้งตนเองให้ตั้งอยู่หรือเป็นไปต่าง ๆ ตลอดเวลาที่เข้ามาเนื่องเป็นอันเดียวกัน ควรจะเปรียบเรื่องนี้ด้วยเครื่องไดนาโมไฟฟ้า ชิ้นโลหะต่าง ๆ กว่าจะมาคุมกันเข้าจนเป็นอย่างนี้ได้นั้นล้วนแต่เกิดจากอุตุนิยมสืบมาไม่รู้กี่หมื่นกี่แสนปี จนมนุษย์นำมาปรับปรุงให้เป็นรูปต่าง ๆ ก็ยังหามีไฟฟ้าเกิดขึ้นไม่ แต่เมื่อได้ยักย้ายประกอบกันเข้าจนถูกส่วน พร้อมด้วยอาการหมุน มันจึงปรากฏแรงไฟฟ้าอย่างแรงขึ้นได้ ไฟฟ้าบางส่วนนั้น ปรากฏขึ้นจากการหมุนของเครื่อง การหมุนของเครื่องกลับได้แรงไฟนั้นเอง มาช่วยสนับสนุนในการหมุนบางส่วนก็มี ถ้ามีแต่ชิ้นโลหะก็ดี มีแต่อาการหมุนอย่างเดียวก็ดี หรือมีแต่กระแสไฟฟ้าอันเป็นธรรมชาติประจำอยู่ในสิ่งต่าง ๆ ในโลกก็ดี ยังไม่ประชุมกันเข้าไปได้แล้ว กระแสไฟฟ้าใหม่จะไม่ปรากฏขึ้นได้เลย, ฉันใดก็ฉันนั้น รูปธาตุหรือร่างกายนี้ เปรียบเหมือนเครื่องไดนาโม, นามธาตุเปรียบเหมือนกระแสไฟฟ้าได้อาศัยกันกลับไปกลับมา จึงเป็นไปได้ ทั้งแต่ละอย่าง ๆ ล้วนต้องอาศัยความประจวบพร้อมแห่งเครื่องประกอบ ซึ่งเกิดมาแต่สิ่งอื่นหลายทอดด้วยกัน นามธาตุก็เกิดสืบมาโดยตรงจากพวกนามธาตุ อิงอาศัยอยู่กับรูปธาตุ เมื่อรวมกันเข้าแล้ว เราสมมุติเรียกคนหรือสัตว์ชื่อนั้นชื่อนี้ เพื่อสะดวกแก่การพูดจา เช่นเดียวกับสมมุติเรียกชิ้นโลหะและวัตถุต่าง ๆ ว่า เครื่องไดนาโมยี่ห้อนั้นยี่ห้อนี้เหมือนกัน หลักของการที่สิ่งต่าง ๆ เป็นเหตุผลของกันและให้เกิดสืบสาวกันไปนี้เป็นปัญหาที่ละเอียดลึกซึ้ง ซึ่งพระองค์ได้ทรงตีแยกอย่างทะลุปรุโปร่ง ในตอนหัวค่ำแห่งคืนตรัสรู้ที่ใต้ต้นมหาโพธิ ที่พุทธคยา เรียกว่าปฏิจจสมุปบาท

ความรู้อันนี้ ทำให้พระองค์ทรงรู้จักโลกดี พอที่จะตีปัญหาที่สองออกได้สืบไปว่า มนุษย์เราควรทำอย่างไรกัน จึงจะเหมาะแก่โลก ซึ่งมีธรรมชาติเป็นอย่างนี้ หรือจะอยู่เป็นสุขในโลกอันมีสภาวะเช่นนี้ได้? การตีปัญหาข้อสองออกได้สำเร็จผลเกิดเป็นหลักธรรมต่างๆ ที่พระองค์ใช้สอนบริษัทในสมัยต่อมานั้นเองอันรวมใจความได้สั้นๆ ว่า สิ่งที่เกิดมาจากสิ่ง

อื่น ซึ่งไม่เที่ยงถาวร และทั้งอาการที่สืบต่อกันมาก็ไม่ถาวรแล้ว สิ่งนั้นจะเที่ยงถาวรอย่างไรได้ ย่อมกระสับกระส่ายโยกโครงแปรปรวนไปตามกัน สิ่งที่แปรปรวนไม่คงที่ย่อมก่อให้เกิดภาวะชนิดที่ทนได้ยากคือทำให้เจ้าของได้รับความไม่พอใจเสียใจและเป็นทุกข์ เมื่อมันแปรปรวนและเป็นทุกข์อย่างนี้แล้ว มนุษย์จึงไม่ควรฝืนธรรมดาสะเออะเข้าไปรับความทุกข์นั้น โดยเข้าใจอ้างตัวเองเป็นเจ้าของร่างกายนี้และร่างกายอื่น มันไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่กรรมสิทธิ์ของเรา เห็นได้ตรงที่ไม่อยู่ในอำนาจเรา เราไม่ได้ทำมันขึ้น นอกจากธรรมชาติแห่งนามและรูปเท่านั้น ผู้ที่เข้าไปผูกใจในสิ่งต่างๆ ทั้งที่เป็นของภายในและภายนอกตนก็ดีว่าเป็นสิ่งที่จะเป็นไปตามความประสงค์ของตนทุกเมื่อแล้วจะเกิดเป็นปัญหายุ่งยากในใจของผู้นั้น มืดมิดเกินกว่าที่เขาจะสะสางได้ พระองค์จึงทรงสอนให้หน่ายและละวางสิ่งต่างๆ ด้วยการไม่ยึดถือทางใจ แม้ว่าตามธรรมดาคนเราจะต้องอิงอาศัยสิ่งนั้นๆ เพื่อมีชีวิตอยู่ หมายความว่า เราปฏิบัติต่อมันให้ถูกต้องก็แล้วกัน

เมื่อเราไม่เข้าไปผูกใจในสิ่งใด สิ่งนั้นก็ไม่เป็นนายบังคับใจเรา ให้อยาก ให้โกรธ ให้เกลียด ให้กลัว ให้เหี่ยวแห้ง หรือให้อาลัยถึงมันได้ เราจะอยู่เป็นสุขเมื่อใจหลุดพ้นแล้ว ก็เป็นอันว่าไม่มีอะไรมาทำให้เรากลับเป็นทุกข์ได้อีกจนตลอดชีวิต การคิดแล้วคิดอีกเพื่อตีปัญหานี้ให้แตก จนใจหลุดพ้นเรียกว่า วิปัสสนากัมมัฏฐาน และเมื่อใจเราไม่ค่อยยอมคิดให้จริงจังลึกซึ้ง เพราะอาจฟุ้งซ่านด้วยความรัก ความโกรธ ความกลัว ความขี้เกียจหรืออะไรก็ตาม จะต้องทำการข่มใจให้ปลอดจากอุปสรรคนั้นๆ เสียก่อนการข่มใจนั้นเรียกกันว่า สมถกัมมัฏฐาน ถ้าไม่มีอุปสรรคเหล่านี้สมถกัมมัฏฐานก็ไม่เป็นของจำเป็นนักนอกจากจะเข้าฌานเพื่อความสุขของพระอริยเจ้า เช่นเดียวกับการหลับนอน เป็นการพักผ่อนอย่างแสนสุขของพวกเราๆ เหมือนกัน คำสั่งสอนส่วนมากของพระองค์ เราจึงพบแต่วิปัสสนากัมมัฏฐานเป็นส่วนใหญ่

ความยึดถือ หรือ อุปาทาน

เราจะมองเห็นอย่างแจ่มแจ้งได้แล้วว่า สภาพแห่งทุกข์มีอยู่ในโลกนี้จริงแต่บุคคลผู้จะรับทุกข์นั้นหามีไม่ ถ้าหากเขาจะไม่หลงเข้าไปรับเอาด้วยความเข้าใจผิดว่า สิ่งนั้นเป็น

สุข และอยากได้ หรือหวงแหนจนเกิดการยึดมั่น หรือเข้าใจไปว่าทั้งมัน ทั้งเขา เป็นตัวตนที่จะอยู่ในอำนาจของตน ได้ทุกอย่างตามแต่จะปรารถนาคิดดูก็เป็นการน่าขันและน่าสลดใจ อย่างไม่มีเปรียบ ที่เราพากันสมมุติเอาสิ่งที่พระพุทธองค์ตรัสว่า "ว่างเปล่า" ให้เป็นตัวเป็นตนขึ้นแล้ว ทำใจตัวเองให้ดิ้นรนก่อความยุ่งยากให้เกิดขึ้นในใจ รักโกรธ เกลียดกลัวไปตามฉากแห่งความแปรปรวนของสิ่งนั้นๆ ซึ่งที่แท้มันเป็นของ "ว่างเปล่า" อยู่ตลอดเวลา ตามที่พระองค์ตรัสไว้นั่นเอง

คำว่า ว่างเปล่า ในที่นี้ คือ ไม่มีแก่นสารตัวตน ที่จะมายืนยันรับรองกับเราว่าเองอย่างนั้นอย่างนี้กันได้ เพราะของทุกอย่างล้วนแต่มีสิ่งอื่นปรุงแต่งค้ำจุนกันมาเป็นทอดๆ จึงตั้งอยู่ได้พร้อมกับการค่อยๆ แปรไป สิ่งที่สิ่งอื่นปรุงแต่งจึงเป็นของว่างเปล่า ไม่มีน้ำหนัก ไม่มีอิสระแก่ตน ใครจะเอาสัญญามั่นเหมาะกับสิ่งเหล่านั้นอย่างไรได้ ในเมื่อทั้งผู้ถือสัญญาและผู้ให้สัญญาก็ล้วนแต่ไม่มีความเป็นใหญ่แก่ตน หรือมีความเป็นตัวเป็นตนไปตามๆ กันทั้งนั้น ผู้ที่ขืนเข้าไปสัญญาหรือยึดมั่นในสัญญา ก็เท่ากับเอาความว่างเปล่าไปผูกพันกับความว่าง (๑) จะได้ผลอันพึงใจจากอะไรเล่า ทั้งนี้เพราะการหลงยึดมั่นของว่างขึ้นเป็นตัวตน เราเรียกกันว่าอุปาทาน วัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นนั้น เรียกว่าอุปาทานขันธ์ มีห้าอย่าง คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า ขันธ์ทั้งห้าเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น อันเป็นทุกข์

หลักอริยสัจ

เราจะเรียนรู้หลักความจริงเหล่านี้ได้จากโรงเรียน คือร่างกายเรานี้เท่านั้น ของใครก็ของมัน ต้องอาศัยร่างกายเป็นที่ค้นหาความจริง เป็นครูสอนความจริงเพราะในร่างกายนี้มีลักษณะพร้อมทั้งเหตุและผล พอเพียงที่จะให้เราศึกษาหาความรู้และทำความมั่นใจให้แก่เราได้ พระองค์จึงตรัสไว้ว่า "...แน่ะเธอ! ในร่างกายที่ยาววาหนึ่งนี้นั่นเองอันมีพร้อมทั้งสัญญาและใจ ฉันได้บัญญัติโลก (คือความทุกข์) ได้บัญญัติโลกสมุทัย (คือเหตุ

---

๑. ดูเรื่องใครทุกข์ ใครสุข ประกอบ จะได้ความชัดเจน เมื่อสงสัยว่าไม่มีตัวตนแล้ว ใครทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

ให้เกิดทุกข์) ได้บัญญัติโลกนิโรธ (คือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์) และได้บัญญัติโลกนิโรธคามินีปฏิปทา (คือการทำเพื่อให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์นั้น) ไว้"

ในที่นี้ตรัสเรียกสภาพธรรมดาอันเต็มไปด้วยทุกข์ว่า โลก เรียกความอยากทะเยอทะยานของสัตว์โลกเพราะความยึดมั่นเข้าใจผิดว่า เหตุให้เกิดโลก เรียกการดับความอยากเสียแล้วอยู่สงบเป็นสุขใจเพราะไม่ยึดมั่น และเข้าใจถูกในสิ่งต่างๆ ว่าเป็นที่ดับของโลก และทรงเรียกมรรคมีองค์แปดประการว่า เป็นวิธีให้ถึงความดับของโลกนั้น อันเป็นสิ่งที่สัตว์ทุกคนควรกระทำเป็นหน้าที่ประจำชีวิตของตนๆ ตามนัยนี้เป็นอันว่าหลักใหญ่ของพุทธศาสนา คือ การสอนให้ดับทุกข์ภายในใจ ด้วยการศึกษาหาความจริงในกายตน และหยั่งรู้ไปถึงสิ่งและบุคคล ที่แวดล้อมตนอยู่ตามเป็นจริง ไม่ติดมั่นจนเกิดทุกข์ เพราะเหตุกฎแห่งอนัตตา แล้วมีใจปลอดโปร่งสบาย การไม่ยึดมั่นว่าเป็นตัวตนอันจะก่อให้เกิดการเห็นแก่ตนนั้น เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตน และผู้อื่น หรือแก่โลกทั้งสิ้น คือตนเองจะเป็นผู้มีความสุขสงบเยือกเย็นแสนจะเย็น ส่วนผู้อื่นนั้นนอกจากไม่ถูกผู้นั้นมาเบียดเบียนแล้ว ยังอาจประพฤติตามเขา จนได้รับความสุขอย่างเดียวกันไฟทุกข์ของโลกจะดับสนิท หลักธรรมทั้งหลายแม้จะมีชื่อเรียกต่างๆ กันหมดนั้นรวมลงได้ในหลัก คือความดับทุกข์ทั้งสิ้น ความรู้ชนิดนี้ย่อมนำให้เกิดความเมตตาสงสารเพื่อน ที่กำลังตกอยู่ในทะเลแห่งสังสารวัฏด้วยกัน อย่างแรงกล้า เพราะฉะนั้นเป็นอันไม่ต้องกล่าวได้ว่า เมตตา เป็นหลักอันสำคัญในพุทธศาสนานี้ด้วย อีกประการหนึ่ง

หลักโลกิยะ และ โลกุตตระ

ผู้สำคัญในสิ่งว่างเปล่าว่าเป็นแก่นสาร ก็คือผู้หลง หรือเรียกตรง ๆ อีกอย่างหนึ่งว่าผู้ปลูกสร้างฉางบรรจุความทุกข์ไว้สำหรับตน และนั่นคือปกติหรือธรรมดาของมนุษย์ทั้งโลกที่เรียกว่ายังอยู่ในวิสัยโลกิยะ, ไม่ใช่โลกุตตระ คือผู้พ้นจากโลกด้วยน้ำใจ. บางสมัยหรือบางเรื่อง ผู้แสวงหาทุกข์มาใส่ตนได้มาก กลับได้รับความยกย่องนับถือ ทั้งนี้เพราะพากันหลงในสิ่งที่เรายังไม่รู้จักมันดีและนับถือโลกิยะ. คนยากจนซึ่งมีอยู่เป็นส่วนมาก ทะเยอทะยานเงินทองของมหาเศรษฐีอย่างแรงกล้า แม่มหาเศรษฐีนั้นไม่ได้ทะเยอทะยาน หรือรู้

สึกอะไรก็มากน้อยในเงินของตนเลย เป็นแต่ทะเยอทะยานต่อส่วนที่มากขึ้นไปกว่านั้นอีก. ส่วนความหนักใจความหวั่นใจ เมื่อคิดเทียบส่วนแล้ว ย่อมมีเสมอกันไปหมด. มันมีส่วนมากน้อยเท่ากับที่ตน สมมุติเอาความว่างเปล่าขึ้นเป็นตัวเป็นตน ตามมากและน้อยเพียงไร ใครสมมุติขึ้นมาก ก็ต้องแบกไว้มากและหนักกว่า. พระพุทธเจ้าเองก็เคยทรงแบกก้อนหินอันหนักนี้ แต่แล้วทรงกลับสลัดทิ้งเสีย เพราะพระองค์ทรงค้นพบว่า มันคือความทุกข์ทรมานของผู้เข้าใจผิด หลงเข้าไปยึดถือ เป็นของน่าสะอิดสะเอียน และตรงกันข้ามกลับเป็นของเบาสบายสำหรับผู้ไม่หลงยึดถือ หรือสลัดทิ้งเสียได้แล้ว นี้เรียกว่า ทรงค้นพบ**โลกุตตรธรรม** เพราะฉะนั้น พุทธศาสนาก็คือคำสอนให้สลัดทุกข์ออกทิ้งเสีย ให้พ้นจากความทุกข์ อันเป็นของมีประจำอยู่ในโลกแต่อย่างเดียว ไม่หลงประกอบทุกข์ขึ้นแบกไว้ **ไม่ใช่ให้อ่อนแอร้องขอแต่ความสุข** ทั้งที่ไม่รู้จักทุกข์ และสลัดมันออกไปเสีย โดยรู้ว่าภาวะที่หมดทุกข์นั้นแล เป็นความสุข ที่แท้ มันเป็นการทำชีวิตให้กลับกลายมาเป็นอิสระจากสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติอันยั่วยวนใจในโลก ภายหลังจากที่เราเองได้ยอมตนเข้าไปเป็นทาสด้วยความโง่อย่างยิ่งของเรามาแล้ว ตลอดสังสารวัฏอันยาวยืด ซ้ำซากไม่มีที่สิ้นสุดลงได้ จนกว่าเราจะรู้เท่าทันมัน ดวงใจอันข้ามขึ้นอยู่เหนือโลกเช่นนี้ เรียกว่า **โลกุตตรจิต** ภาวะที่เป็นเช่นนั้นเรียกว่า **โลกุตตรธรรม โลกุตตรวิสัย** หรือ **โลกุตตรภูมิ.**

ในวงแห่งศาสนาอื่น ๆ เมื่อศาสนิกใกล้จะตายย่อมร้องว่า "สวรรค์ ! พระเจ้า !" แต่สำหรับพุทธศาสนิกที่แท้จริง จะร้องว่า "ความดับสนิทอย่างไม่มีเหลือเป็นเชื้ออีกต่อไป !" นี้แสดงว่าเขาเหล่าโน้น ยังอยากอยู่ในโลก - โลกสวรรค์ หรือโลกพระเจ้า ส่วนพุทธศาสนิกมีจุดปลายทาง คือ ความดับไม่มีเหลือ.

โลกุตตระจึงมีแต่ในพุทธศาสนาเท่านั้น

เมื่อมนุษย์ยังเป็นป่าเถื่อน รู้จัก และปรารถนาความสุขอย่างสูงสุดเพียงการได้กินได้เสพของอร่อย ๆ พออิ่มไปขณะหนึ่ง ๆ เท่านั้น แต่ความคิดของมนุษย์ ในอันแสวงหาความสุขที่ยิ่งขึ้นไป ไม่ได้หยุดเฉยอยู่ นานเข้าค่อยมีความเห็นแปรไปสู่ภาวะที่สูงขึ้น จนรู้

จักและปรารถนาทรัพย์สมบัติ แว่นแคว้น ปรารถนากามสุขจนถึงสวรรค์ อันเป็นที่สุดยอดของกาม นานต่อมามีพวกหัวคิดสูง เห็นว่าสุขในกามก็ยังเป็นของเสียดแทงหัวใจ เท่า ๆ กับความหวานอร่อยของมัน เลยนึกหาความสุขอันสูงขึ้นไปและได้ยึดเอาความมีความเป็นแห่งชีวิต ที่ปราศจากกามเป็นยอดสุด คือความเป็นพรหมนั่นเอง และบัญญัติขึ้นในยุคนั้นว่า ความเป็นพรหมนั่นแหละเป็นนิพพาน คำว่านิพพาน แปลตามศัพท์ว่า ปราศจากการเสียดแทง ได้เกิดมีขึ้นแต่ครั้งนั้น

ต่อมาอีกนาน พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น และทรงค้นพบว่า ภาวะแห่งพรหมก็ยังไม่เที่ยง แปรปรวนและแตกดับเช่นเดียวกับสิ่งที่ต่ำกว่าอื่น ๆ จะเรียกว่านิพพานหาได้ไม่ ยังเสียดแทงอยู่อย่างละเอียด เพราะมีความสำคัญว่าตัวตนอยู่ จะต้องเสียดแทงใจในเมื่อมันแตกดับ เพราะยังมีความอยาก ความปรารถนาในทางที่แม้ไม่ใช่กามก็จริง ตัณหายังมีอยู่, จึงทรงบัญญัติความดับไม่มีอะไรเหลือ เป็นตัวตนสำหรับยึดถืออีกต่อไป ว่าเป็น ตัวนิพพานอันแท้จริง อันจะไม่มีใครมาบัญญัติความสุขให้สูงกว่านี้ขึ้นไปได้อีก โลกุตตรธรรมหรือนิพพานที่แท้จริง จึงมีแต่ในพุทธศาสนา นอกนั้นยังมีอยู่ในวิสัยโลกทั้งสิ้น ต่างกันสักว่าชื่อ เป็นมนุษยโลกบ้าง เทวโลกบ้าง พรหมโลกบ้าง

พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์

หลักแห่งพุทธศาสนา แปลกจากศาสนาอื่นทั้งหลาย โดยเป็นศาสนาแห่งวิชาความรู้ที่ทนต่อการพิสูจน์ของใคร ๆ ได้ทั้งสิ้น ดังที่ตรัสไว้ว่า ธรรมในพุทธศาสนา ย่อมย่อมทนต่อการพิสูจน์ได้[๑] คือท้าให้ใครพิสูจน์ได้ทุกอย่าง จนผู้พิสูจน์พ่ายแพ้ภัยตัวเอง หมดมานะกลับใจยอมนับถือพุทธศาสนา คำที่กล่าวกันว่า พุทธศาสนาเหมือนกันหรือเข้ากันได้กับวิทยาศาสตร์นั้น มีผู้ตีความกันว่า เพราะพุทธศาสนาแยกสังขารร่างกายออกวิเคราะห์หาความจริงเช่นเดียวกับวิทยาศาสตร์แผนปัจจุบัน แยกธาตุต่าง ๆ ออกหา

---

๑. ตรัสว่า "....เมื่อเขาใคร่ครวญต่อเนื้อความแห่งธรรมอยู่ ธรรมทั้งหลายย่อมทนต่อการพิสูจน์ได้. เมื่อธรรมทั้งหลายทนต่อการพิสูจน์ได้ เขาย่อมเกิดความพอใจและความขยันขันแข็ง...." จังกีสูตร ม. ม. ไตร. ล. ๑๓ น. ๖๐๕ บ. ๖๕๘.

คุณสมบัติชั้นละเอียด. ข้าพเจ้าเห็นว่า คำกล่าวนั้นยังไม่เพียงพอกับคุณค่าอันสูงสุดแท้จริงของพุทธศาสนา เพราะถ้ากล่าวเช่นนั้นแล้ว วิชาสรีรศาสตร์หรือแพทยศาสตร์อันเกี่ยวกับการแยกตรวจร่างกาย ก็จะกลายเป็นพุทธศาสนาไปส่วนหนึ่งด้วย. ที่แท้ควรกล่าวว่าเหมือนกันโดยที่หลักวิทยาศาสตร์ ก็ทนต่อการพิสูจน์ อาจทำการพิสูจน์ให้ดูเอง หรือยอมให้ใครพิสูจน์ได้ทุกท่าทุกทาง จนเขาหมดท่าจะพิสูจน์เพื่อโต้แย้งอีกต่อไป และหมดความสงสัย เช่นเดียวกับพุทธศาสนา ยอมให้ใครเพ่งพิสูจน์ซักไซ้อย่างไรก็ได้ ยอมทนอยู่ได้จนเขาหมดวิธีพิสูจน์และต้องเชื่อ, สัจจะย่อมไม่ตาย ! คำว่าวิทยาศาสตร์ในที่นี้ หมายถึงวิชา (Science) ที่แท้จริงทุก ๆ อย่างไม่เฉพาะแต่การแยกธาตุ (Chemistry) เท่านั้น, แม้คณิตศาสตร์ (Mathematics) ก็เป็นวิทยาศาสตร์ในที่นี้ด้วย. ถ้าท่านสงสัยว่าวิชาเลขหรือคณิตศาสตร์จะทนต่อพิสูจน์ได้เหมือนพุทธศาสนาอย่างไร ก็จงลองคิดดูอย่างง่าย ๆ ที่สุดว่า ๒+๓=๕ เป็นต้นนี้ มันเป็นความจริงเพียงไร. มีใครบ้างที่อาจพิสูจน์ให้เห็นได้ว่า ๒ บวกกับ ๓ ได้ผลเป็นอย่างอื่นนอกจาก ๕. ใครจะพิสูจน์โดยวิธีไรกี่ร้อยกี่พันเท่าก็ตาม มันยังคงเป็น "๒+๓=๕" อยู่เสมอ, เป็นหลักที่แข็งแรงยิ่งกว่าภูเขาหินแท่งทึบ อันอาจหวั่นไหวได้ โดยธรรมชาติ หรืออุตุนิยมแปรปรวน, หลักความจริงแห่งวิทยาศาสตร์เหล่านี้ มั่นคงมีอุปมาฉันใด พุทธศาสนาก็มีหลักแห่งความจริงหนักแน่นมั่นคงฉันนั้น. แม้จะขนเอาการแยกธาตุและตรวจค้นพิสูจน์ อย่างที่เรียกว่า วิทยาศาสตร์แผนใหม่ทั้งหมดมาเป็นเครื่องมือพิสูจน์ ก็ไม่อาจพิสูจน์พุทธศาสนาให้เศร้าหมองไปได้ แม้แต่นิดเดียว ขอแต่อย่าให้ไปหยิบให้ถูกกะพี้ของพุทธศาสนา เช่น พิธีต่าง ๆ เป็นต้นมาพิสูจน์ในนามว่าพุทธศาสนาก็แล้วกัน. ความจริงหรือพุทธศาสนาจะยังคงอยู่ชั่วโลก ไม่มีสมัยหรือขีดขั้นกำหนดเวลาอายุเพราะเป็นการเรียนรู้ธรรมชาติ เพื่อชำนะธรรมชาติด้วยความจริง. เช่นนี้ยังมิเป็นเครื่องชี้อันเด่นชัดว่า พุทธศาสนาเข้ากันได้กับวิทยาศาสตร์ ซึ่งโลกปัจจุบัน ย่อมบูชาอย่างสนิททั่วหน้า โดยลักษณาการอย่างไรเจียวหรือ ? และข้อสำคัญที่สุดก็คือ เมื่อมีแต่ พุทธศาสนาที่เข้ากันได้กับวิทยาศาสตร์ของโลกแล้ว จะยังมีศาสนาไหนอีกเล่า ที่ควรจะเป็นศาสนาแห่งสากลโลก, นอกจากพุทธศาสนา ?"

โมกขพลาราม.

๑ กรกฎ ๗๗

๑. **หมายเหตุส่วนตัว :–** ที่จริงศาสนาทั้งหลายมีจุดมุ่งอยู่อย่างเดียวกัน คือความสุข ถ้าจะปรับกันเข้าให้สนิท ก็จะลงกันได้เป็นศาสนาเดียวกัน ! ใครมีคุณสมบัติแค่ไหน ยอมอยู่ในระดับแค่นั้นเหมือนพี่น้องหรือผู้มีคุณวุฒิ ยิ่งหย่อนกว่ากัน ยืนเรียงแถวกันตามลำดับวุฒิ ก็จะมีแต่ศาสนาเดียวในโลก ! ขอแต่อย่าถือเราถือเขา ถึงกับพยายามทำลายเพื่อนศาสนาอื่นเพื่อประโยชน์ตน ด้วย "การรุกเงียบ ๆ" อย่างใดอย่างหนึ่งก็แล้วกัน หลักศาสนาอื่นทั้งหลาย มีเพียงโลกิยะ, ไม่พ้นไปได้, ส่วนพุทธศาสนายังมีสูงขึ้นไปถึงโลกุตตระด้วย; มีทั้งสองอย่าง ใครจะเลือกเอาอย่างไหนก็ได้. หลักโลกุตตระหรือที่เกี่ยวกับโลกุตตระเท่านั้น ที่พุทธศาสนามีอยู่อย่างที่ศาสนาอื่นไม่มีเสียเลย, จึง "อม" ศาสนาอื่น ๆ ไว้ได้ทั้งหมด

พุทธทาส.

อาหารของดวงใจ

โดย

พุทธทาสภิกขุ

ความอิ่มเอิบด้วยอารมณ์ทาง รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส นั้นเป็นอาหารของฝ่ายโลก. ความอิ่มเอิบด้วย ***ปีติ****และปราโมช อันเกิดจากความที่ใจสงบจากอารมณ์ เป็นอาหารของฝ่ายธรรม. อุดมคติของชีวิตคือ ความถึงที่สุดแห่งอารยธรรม ทั้งฝ่ายโลกและฝ่ายธรรม. เพราะฉะนั้นชีวิตย่อมต้องการอาหารทั้งฝ่ายโลกและฝ่ายธรรม ถ้ามีเพียงอย่างเดียว ชีวิตนั้นนี้มีความเป็นมนุษย์เพียงครึ่งเดียว หรือซีกเดียว.*

เราหาความสำราญให้แก่กายของเราได้ไม่สู้ยากนัก แต่การหาความสำราญให้แก่ใจนั้นยากเหลือเกิน. ความสำราญกายเห็นได้ง่ายรู้จักง่าย, ตรงกันข้ามกับความสำราญใจ. แต่ไม่มีใครเชื่อเช่นนี้กี่คนนัก เพราะเขาเชื่อว่าไม่มีความสำราญอย่างอื่นที่ไหนอีก นอกจากความสำราญกาย, และเมื่อกายสำราญแล้ว ใจก็สำราญเอง. คนพวกนี้ไม่พึ่งธรรมหรือศึกษาธรรม และไม่ไหว้พระสงฆ์ ซึ่งเป็นนิมิตอันหนึ่งของธรรม.

ความสำราญทางกายหรือฝ่ายโลกนั้นต้อง "ดื่ม" หรือต้อง "กิน" อยู่เสมอจึงจะสำราญ. แต่ที่แท้มันเป็นเพียงการระงับ หรือกลบเกลื่อนความหิวไว้ทุกชั่วคราวที่หิวเท่านั้น. ส่านความสำราญฝ่ายใจหรือฝ่ายธรรมนั้น ไม่ต้องดื่ม ไม่ต้องกิน ก็สำราญอยู่เอง, เพราะมันไม่มีความหิว ไม่ต้องดื่มกินเพื่อแก้หิว, ที่กล่าวนี้ผู้ที่นิยมความสำราญทางกายอย่างเดียวอาจฟังไม่เข้าใจก็ได้. แต่อย่าเพิ่งเบื่อหน่าย ขอให้ทนอ่านสืบไปอีกหน่อย.

พวกที่นิยมความสำราญกายในทางโลกกล่าวว่า "ใจอยู่ในกาย" แต่พวกนิยมในความสำราญใจในทางธรรมกล่าวว่า "กายอยู่ในใจ" พวกแรกรู้จักโลกเพียงซีกเดียว พวกหลังอยู่ในโลกนานพอจนรู้จักโลกดีทั้งสองซีกแล้ว ขณะเมื่อพวกที่ชอบสำราญกาย กำลังปรนเปรอให้เหยื่อกับความหิวของเขาอย่างเต็มที่นั้นพวกที่ชอบสำราญใจ กำลังชนะเอาความหิวของเขาได้ด้วยการบังคับอินทรีย์ จนมันดับสนิทสงบอยู่ภายใต้อำนาจของเขาเอง พวกแรกเข้าใจคุณภาพของการให้ "สิ่งสนองความอยาก" แก่ความหิวของเขา ว่าเป็นความสำราญ

พวกหลังเอาคุณภาพของการที่ยิ่งไม่ต้องให้สิ่งสนองอยากเท่าใดยิ่งดี ว่าเป็นความสำราญ พวกหนึ่งยิ่งแพ้ตัณหามากเท่าใดยิ่งดี อีกพวกหนึ่งยิ่งชนะมากเท่าใดยิ่งดี!

พวกที่ชอบสำราญกาย ย่อมจะแพ้ตัณหาอยู่เองแล้วโดยไม่รู้สึกตัวทำเองและชักชวนลูกหลานให้หาความสำราญกายอย่างเดียว เพราะไม่รู้จักสิ่งอื่นนอกจากนั้น ครั้นได้เครื่องสำราญกายมา ใจก็ไม่สงบสุข เพราะมันยังอยากของแปลกใหม่อยู่เสมอไป (ได้เพียงความสำราญกายชั่วแล่น เหมือนกินข้าวมื้อหนึ่งก็สงบหิวไปชั่วมื้อหนึ่ง) เมื่อความหม่นหมองใจเกิดขึ้นก็ซัดเอาว่า ตนเป็นคนมีกรรมหรือโชคร้าย ไม่เหมือนคนอื่นเขา เมื่อต้องเจ็บป่วยตามธรรมดาของสังขารก็น้อยใจโชคของตัวอย่างหาที่เปรียบมิได้ ยิ่งเมื่อแสวงโชคโดยทางใดก็ไม่ได้เสียเลยแล้ว ก็เลยเห็นไปว่า ในโลกนี้ไม่มีความยุติธรรม มีแต่ความดุร้าย คนชนิดนี้ในที่สุดก็มอบตัวให้แก่ธรรมชาติฝ่ายต่ำ ประกอบกรรมชนิดที่โลกไม่พึงปรารถนา ต่อสู้สิ่งที่เรียกว่าโชคชะตาไป แม้อย่างดีที่สุด คนพวกนี้จะทำได้ก็เพียงแต่เป็นผู้ทนระทมทุกข์อยู่ด้วยการแช่งด่าโชคชะตาของตัวเองเท่านั้น ในสโมสรหรือสมาคมของพวกที่แสวงความสำราญทางกาย ซึ่งกำลังร่าเริงกันอยู่นั้น พวกเทพยดาย่อมรู้ดีว่าเป็นการเล่นละครย้อมสีหน้าก็มีหลงทำไปทั้งที่ตัวเองหลอกตัวเอง ให้เห็นว่าเก๋ว่าสุขก็มาก บางคนต้องร้องไห้ และหัวเราะสลับกันทุกวัน ๆ วันละหลายครั้ง จิตใจฟูขึ้นแล้วเหี่ยวห่อลง ขึ้น ๆ ลง ๆ ตามที่กระเป๋าพองขึ้นหรือยุบลง หรือตามแต่จะได้เหยื่อที่ถูกปากและไม่ถูกปาก ใจของพวกนี้ ยังเหลืออยู่นิดเดียวเสมอ เท่าที่เขารู้สึก จึงทำให้เขาเข้าใจว่า ใจอยู่ในกาย คือแล้วแต่กาย หรือสำคัญอยู่ที่กายเพราะต้องต่อเมื่อเขาได้รับความสำราญกายเต็มที่แล้วต่างหาก ใจเขาจึงเป็นอย่างที่เขาเรียกว่า "สุข" แม้คนพวกนี้จะพูดว่า "ความสำราญใจ! ความสำราญใจ!!" อยู่บ้าง ก็เป็นเพียงการหลงคู่เอาความสำราญฝ่ายกายขึ้นมาแทนเท่านั้น จะสำราญใจได้อย่างไร ในเมื่อใจถูกทำให้พองขึ้น ยุบลงเสมอ ความพองขึ้นหรือยุบลงก็ตามย่อมเป็นสิ่งทรมานให้เหน็ดเหนื่อยเท่ากัน เพียงแต่เป็นรูปร่างที่ต่างกันเท่านั้น ลาภ ยศ สรรเสริญ และความเพลิดเพลินทำนองให้พองเบ่ง เสื่อมลาภ เสื่อมยศถูกสบประมาท และหาความเพลินมิได้ ทำให้ยุบเหี่ยวแต่ทั้งสองอย่างทำความหวั่นไหวโยกโคลงให้เท่ากันอย่างเด็ดขาด เมื่อเขาได้สมใจอยาก เขาก็ได้ความหวั่นไหว เมื่อไม่ได้ ก็ได้ความหวั่นไหว เมื่อมืดมนหนักเข้าก็แน่ใจลงเสียว่าความอร่อย หรือขณะที่อร่อยนั้นแหละเป็น "พระนิพพาน" ของชีวิต แต่เมื่อคิดดูเราพอจะเห็นได้

ว่า นั่นยังไงไม่ได้ถอยห่างออกมาจากกองทุกข์แม้แต่นิดเดียว มันเป็นเพียงความสำคัญผิดเท่านั้น และเป็นความสำคัญผิด ที่จะมัดตรึงตัวเอง ให้ติดจมอยู่กับบ่อโคลนนั้นตลอดเวลา

เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จะเห็นได้สืบไปว่า การสำราญทางฝ่ายโลก หรือจะเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ฝ่ายกายหรือวัตถุนั้นคืออะไร และเมื่อได้หมกมุ่นมัวแต่แสวงอาหารให้กายท่าเดียวแล้วจะเป็นอย่างไร หรืออีกอย่างหนึ่งว่า ถ้ารู้จักความสุขเฉพาะในด้านนี้ด้านเดียวแล้ว ก็จะรู้จักโลกเพียงซีกเดียวอย่างไร และยิ่งกว่านั้นคนที่รู้จักโลกเพียงซีกหนึ่งเช่นนี้ หาอาจทำอารมณ์เหล่านี้ให้เป็นเครื่องอำนวยความสะดวก หรือความเพลินแก่เขาได้ เช่นเดียวกับผู้ที่เข้าใจโลกดีทั้งสองซีกไม่ เพราะต้องตกเป็นทาสของความมัวเมาเรื่อไม่สร่าง บูชามันให้เป็นสิ่งสูงสุดกว่าสิ่งใดอยู่เสมอ

ส่วนผู้ที่รู้จักโลกดีแล้วนั้น ย่อมบูชาความสำราญทางธรรมหรือ ฝ่ายใจอันแท้จริงเป็นส่วนสำคัญ และถือเอาส่วนกายหรือวัตถุเป็นเพียงเครื่องอำนวยความสะดวกในฐานะเป็นคนใช้ สำหรับใช้ในการแสวงหาความสำราญทางฝ่ายจิตเท่านั้น พวกนี้จึงมีอุดมคติว่า "**กายอยู่ในใจ**" คือแล้วแต่ใจ กายเป็นของนิดเดียว และอาศัยใจซึ่งมีอำนาจเด็ดขาด และคุณภาพสูงสุดอยู่ทุก ๆ ประการและทุก ๆ เวลา "**แสวงหาอาหารให้ดวงใจดีกว่า!**"

ความเจริญงอกงามของดวงใจนั้น ยังไปได้ไกลอีกมากมายนัก คือกว่าจะถึงพระนิพพานเมื่อไร นั่นแหละจึงจะหมดขีดของทางไป แล้วมีอุดมสันติสุขอยู่ตลอดอนันตกาล ส่วนความเจริญทางกายนั้น ไม่มีทางไปอีกต่อไป สูงสุดอยู่เพียงแค่รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และอารมณ์ทางใจบางอย่าง เช่นยศศักดิ์เท่านั้นแต่ไม่มีใครทำให้เกิดความอิ่มความพอใจในเรื่องนี้เลย แม้ในอดีต ในปัจจุบันและอนาคต เพราะว่าการแสวงหาทางฝ่ายนี้ ต้องการ "**ความไม่รู้จักพอ**" นั่นเองเป็นเชื้อเพลิงอันสำคัญแห่งความสำราญ ถ้าพอเสียเมื่อใดก็หมดสนุก! ใครจะขวนขวายอย่างไร ก็ไม่อาจได้ผลสูงไปกว่า "การสยบซบซึมอยู่ ท่ามกลางกองเพลิง แห่งความปลุกเร้า ของตัณหา" ซึ่งเมื่อใดม่อยหรี่ลง ก็จะต้องหาเชื้อเพลิงเพิ่มให้ใหม่อีก และไม่มีเวลาพอ เช่นเดียวกับไฟธรรมดากับเชื้อเพลิงธรรมดาเหมือนกัน เพราะฉะนั้น การแสวงหาอาหารทางฝ่ายใจ เพื่อดวงใจ จึงเป็นสิ่งที่มีค่าน่าทำกว่า เป็นศิลปะกว่า เป็นอุดมคติที่สูงกว่า ทำยากน่าสรรเสริญกว่า หอมหวนกว่า เยือกเย็นกว่า ฯลฯ โดยทุก ๆ ปริยาย

การแสวงหาความสำราญทางฝ่ายกาย เป็นต้นเหตุแห่งสงครามการแสดงความสำราญทางฝ่ายจิต เป็นต้นเหตุแห่งสันติภาพ ถ้าโลกยังบูชาลัทธิวัตถุนิยม มัวแสวงแต่ความสำราญทางกายอย่างเดียวอยู่เพียงใด ก็ไม่มีหวังในสันติภาพ แม้จะเปิดสภาสันนิบาตชาติขึ้นอีกสัก ๑๐ สันนิบาตก็ตาม นักวัตถุนิยมเห็นกายเป็นใหญ่ ย่อมเสียสละได้ทุกอย่างเพื่อให้กายหรือโลกของตนอิ่มหมีพีมัน ส่วนนักจิตนิยมเห็นแก่จิตเป็นใหญ่ ย่อมเสียสละได้ทุกอย่างเหมือนกัน เพื่อแลกเอาความสงบเยือกเย็นของจิต ผู้แสวงความสำราญทางกายนั้น การแสวงของเขาจำเป็นอยู่เอง ที่จะต้องกระทบกับผู้อื่น เพราะความสำราญกายนี้เป็นของเนื่องด้วยผู้อื่นหรือสิ่งอื่นที่แวดล้อมอยู่โดยรอบ เมื่อความเห็นแก่ตัวมีอยู่ก็ต้องมีการกระทบกันเป็นธรรมดา การสงครามก็คือการปะทะของคนหลายคน ที่ต่างฝ่ายต่างมีความเห็นแก่ตัว เพื่อความสำราญทางกายนั่นเอง สงครามโลกซึ่งเป็นความเห็นแก่ตัวของคนหลายชาติรวมกัน ก็ไม่ต่างอะไรกันอีกส่วนการแสวงหาความสุขทางฝ่ายจิตนั้น จะไม่กระทบกระทั่งใครเลยแม้แต่น้อย เพราะเหตุว่ามีอะไร ๆ ให้แสวงอยู่ในตนผู้เดียวเสร็จ ไม่ต้องเนื่องด้วยผู้อื่นการสงครามไม่สามารถเกิดจากผู้แสวงสุขทางจิต! เช่นเดียวกับที่ไฟไม่สามารถเกิดจากความเย็น

การแสวงหาอาหารทางฝ่ายกาย ง่ายหรือตื้นและเป็นต้นเหตุแห่งสงคราม การแสวงหาอาหารของดวงใจ ยากและลึกเป็นต้นเหตุของสันติภาพ ดังกล่าวมาแล้วแต่มนุษย์ในโลกนี้ส่วนมากปล่อยตนไปตามสัญชาตญาณ หรือธรรมดาฝ่ายต่ำมากเกินไป จึงเท่าที่เราเห็นกันจึงมีแต่ผู้ถือลัทธิวัตถุนิยม ยิ่งนานเข้าเท่าใด วิธีการแสวงหาอาหารของดวงใจ ก็ยิ่งลบเลือนหายไปจากความทรงจำ และความเอาใจใส่ของมนุษย์มากขึ้นเพียงนั้น ในที่สุดก็ไม่มีอะไรเหลืออยู่ในมันสมองของมนุษย์ นอกจากความเห็นแก่ตัว และนั่นคือสมัยที่ไฟประลัยกัลป์จะล้างโลก

ข้าพเจ้าอยากจะกล่าวว่าผู้แสวงสุขทางใจมีอยู่เพียงกี่คนก็ตามก็เป็นเหมือน **ลูกตุ้ม** ที่ถ่วงโลกไว้ มิให้หมุนไปถึงยุคไฟประลัยกัลป์เร็วเกินไปเพียงนั้น

"เรายอมรับว่าเป็นลูกตุ้มจริง แต่ว่าเป็นลูกตุ้มที่ถ่วงไม่ให้พวกท่านวิ่งเข้าไปสู่กองไฟเร็วเกินไป ถ้าพวกข้าพเจ้าจะพลอยเป็นอย่างท่านไปด้วย เชื่อแน่ว่า โลกคงจะ

แตกดับเร็วกว่าที่พวกข้าพเจ้าจะแยกเป็นอยู่เช่นนี้" –นี่เป็นคำซึ่งพวกแสวงสุขทางฝ่ายจิต ควรจะพูดได้ โดยชอบธรรม!

พระพุทธองค์ทรงเป็นนายกแห่งสมาคมผู้แสวงสุขทางใจ เพียงพระองค์เดียวและสมัยเดียว ก็ชื่อว่าเป็น โลกนาถ- ที่พึ่งของโลก หลายสมัย เพราะว่าอิทธิพลแห่งธรรมที่พระองค์ทรงเปิดเผยขึ้นนั้น ได้ถ่วงให้โลกที่กำลังหมุนไปหาความแตกดับ หมุนไปช้าเข้ามากกว่ามากนัก เมื่อหมุนไปช้าเช่นนี้คนทั้งโลก แม้ที่สุดแต่คนที่ไม่เคยได้ยินชื่อของพระองค์ ก็พลอยมีส่วนได้รับความสุขด้วย แต่เมื่อโลกละทิ้งการแสวงหาอาหารทางใจ มารับเอาอาหารทางกายมากขึ้นเช่นนี้ พระพุทธองค์ก็ช่วยไม่ได้ เพราะโลกเป็นฝ่ายทิ้งพระพุทธองค์

พุทธบริษัททุกคน ยังภักดีต่อการแสวงหาความสุขทางใจกันอยู่ นับว่าตระกูลของพระองค์ยังไม่ขาดทายาทเสียทีเดียว และจะยังเป็นเหมือนลูกตุ้มน้อย ๆ ที่เหลืออยู่เพื่อตัวมันเอง และโลกด้วย ทั้งขณะที่พวกอื่นเขาอาจกำลังเกลียดพวกนี้อยู่

พุทธบริษัทคงต้องถือว่า กายอยู่ในใจ อาหารทางใจสำคัญกว่าอาหารทางกาย และยังคงต้องภักดีต่อลัทธิแสวงสุขทางใจอยู่เสมอ การเป็นพุทธบริษัทแต่ปากนั้น ไม่ทำให้เป็นพุทธบริษัทได้เลย พุทธบริษัทที่แท้จะเป็นนักนิยมวัตถุหรือถือลัทธิหลงชาติไม่ได้ พุทธบริษัทที่ขวาง ๆ รี ๆ นั่นยิ่งจะร้ายไปกว่าผู้ที่มิได้เป็นพุทธบริษัท เมื่อเกิด "มิคสัญญี" พุทธบริษัท ที่แท้จริง เท่านั้นที่จะเป็นผู้เหลืออยู่ แม้นี้ก็เป็นอานิสงส์แห่งการนิยมอาหารของดวงใจ

เมื่อได้พร่ำกล่าวถึงความดีของอาหารทางใจมาแล้ว กระทั่งในแง่การเมืองเป็นที่สุด จึงต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงลักษณะของอาหารทางใจโดยตรงบ้าง ให้ควรกัน

คำสองคำซึ่งใคร ๆ ก็เคยได้ยินมีอยู่ว่า โลก กะ ธรรม โลกกับธรรมจะเป็นอันเดียวกันไม่ได้ โดยที่โลกเป็นฝ่ายนิยมวัตถุ ธรรมเป็นฝ่ายนิยม "ความเป็นอิสระเหนือวัตถุ" และ ความเป็นอิสระเหนือวัตถุนี่เองคืออาหารของดวงใจ กายต้องการอาหารทางฝ่ายโลก ใจต้องการอาหารทางฝ่ายธรรมผู้ที่เห็นว่าใจเป็นใหญ่ จนถึงกับเป็นที่อิงอาศัยของกาย ย่อมแสวงหาอาหารให้กายเพียงเพื่อสักว่าให้มันเป็นอยู่ได้ (ยาปนมัตต์) เท่านั้น นอกนั้นใช้แสวงเพื่อใจอย่างเดียว

อันความเป็นอิสระเหนือวัตถุนั้นเห็นได้ยาก ตรงที่ตามธรรมดาก็ไม่มีใครนึกว่าตนได้ตกเป็นทาสของวัตถุอย่างใด ใคร ๆ ก็กำลังหาวัตถุกินมาใช้ มาประดับเกียรติยศของตน และบำเรอคนที่ตนรัก ทำให้เห็นไปว่านั่นเป็นนาย มีอิสระเหนือวัตถุพอแล้ว เช่นมีเงินจะใช้มันเมื่อไรก็ได้ ส่วนความหม่นหมองใจที่เกิดขึ้นมากมายหลายประการ หามีใครคิดไม่ว่านั่นเป็นอิทธิพลของวัตถุ ที่มันครอบงำย่ำยีเล่นตามพอใจของมัน ดวงใจได้เสียความสงบเย็นที่ควรจะได้ไปจนหมด ก็เพราะความโง่เง่าของตัวเองที่ไปหลงบูชาวัตถุจนกลายเป็นของมีพิษสงขึ้นมา ดวงใจที่แท้จริง ก็ไม่อาจฟักตัวเจริญงอกงามขึ้นมา เพราะขาดการบำรุงด้วยอาหาร โดยที่เจ้าของไม่เคยคิดว่า มันต้องการอาหารเป็นสิ่งพิเศษยิ่งกว่ากาย สัญชาตญาณทั้งหลายชวนกันขึ้นนั่งบัลลังก์ บัญชาการเต็มที่ ออกคำสั่งให้ทับถมดวงใจที่แท้จริงหรือธรรมชาติฝ่ายสูง ที่เป็นชั้นปรมัตถธรรม จนไม่ปรากฏ สาละวนแต่แสวงหาอาหารตามอำนาจฝ่ายต่ำ หรือที่เรียกในที่นี้ว่ากาย (โวหารธรรม) เมื่อใจขาดอาหาร แม้แต่ที่เป็นเบื้องต้นเสียเช่นนี้แล้ว ก็ไม่งอกงามพอที่จะแจ่มใสส่องแสงให้ผู้นั้นมองเห็น และถืออุดมคติแห่งความสุขทางใจได้ ชีวิตก็เป็นของมืดมน ต้องร้องไห้ทั้งที่ไม่รู้เห็นว่ามีอะไรมาทำเอา

เมื่อเด็ก ๆ ที่เกิดมาในโลก ไม่อาจสำนึกในปริยายนี้ได้ด้วยตนเองเช่นนี้แล้ว การศึกษาธรรมเท่านั้น ที่จะช่วยได้ในเบื้องต้น การศึกษาธรรมทางฝ่ายหลักวิชา จึงเป็นอาหารของดวงใจในขั้นแรก และขั้นกลางก็คือการย่อยหลักวิชา ๆ นั้น ออกด้วยมันสมองของตัวเอง ได้ความรู้ความแจ่มแจ้ง ความโปร่งใสเยือกเย็นอะไรมา นั่นเป็นอาหารขั้นปลาย ส่งเสริมกันสืบไปให้เจริญ จนสามารถทำพระนิพพานให้ปรากฏ จึงนับว่าถึงที่สุด

ปริยัติธรรม หรือธรรมในส่วนหลักวิชานั้น ช่วยได้โดยเป็นเครื่องสกิดใจให้รู้สึกเบื้องต้นว่า เรามีกายสองซีก คือซีกรูปกาย และธรรมกาย รูปกายเจริญได้เองด้วยการมีบิดามารดาเป็นแดนเกิด เติบโตขึ้นด้วยข้าวปลาอาหาร ส่วนธรรมกายนั้น มีกายวาจาใจที่สุจริตผ่องใส เป็นที่ตั้งที่ปรากฏ มีผลของความสุจริตเป็นอาหารที่บำรุงให้เติบโตสืบไปเป็นลำดับว่า ถ้าบำรุงแต่รูปกายอย่างเดียว มันก็จะอ้วนดีแต่ซีกเดียว อีกซีกหนึ่งซึ่งเป็นซีกในจะเหี่ยวแห้งอยู่ ผลที่ได้ก็คือร่างกายที่สมบูรณ์ แต่ใจเต็มไปด้วยความหม่นหมอง เมื่อยังเด็กอยู่ ความหม่นหมองมิปรากฏนัก ก็เพราะยังเป็นผู้ที่ผู้อื่นเลี้ยงดูให้ และกายก็ยังมิได้

ขยายตัวเต็มที่ จนสามารถทำความรู้สึกได้สุดขีดทุก ๆ อินทรีย์ (คือเต็มที่ทั้งทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) ครั้นเมื่อกายเจริญเต็มที่เข้า ความหม่นหมองก็เกิดมากขึ้น เพราะยิ่งขาดดุลยภาพ (ของความที่รูปกาย และธรรมกาย จะต้องมีความเจริญคู่เคียงสม่ำเสมอกันไป จึงความหม่นหมองจะไม่อาจเกิด) นั่นเอง สรุปความว่า ปริยัติธรรม ช่วยให้เราทราบว่าเราจะต้องประพฤติธรรมเช่นนั้นเช่นนี้ เพื่อธรรมกายของเรา มิฉะนั้นเราตายด้านไปซีกหนึ่ง เมื่อเรารู้ปริยัติพอสมควรแล้ว เราก็ได้ อาหารของดวงใจ ในส่วนหลักวิชา, และเป็นภาคพื้นของการปฏิบัติ สัมมาทิฏฐิหรือรุ่งอรุณ ได้ปรากฏแก่เราแล้วเป็นแรกเริ่ม

ปฏิบัติธรรม หรือธรรมคือตัวการปฏิบัตินั้น เป็นการทรมานอินทรีย์ (Sense) เพื่อเอาชนะอินทรีย์, ชนะได้เท่าใด ความเยือกเย็นพร้อมทั้งความรู้แจ้งเกิดขึ้นเท่านั้น ความเยือกเย็นเกิดจากความที่อินทรีย์ สงบรำงับลง ความเห็นแจ้งความจริงในตัวเองปรากฏเพราะไม่ถูกม่านแห่งความกลัดกลุ้มของอินทรีย์ปิดบังไว้เช่นแต่ก่อน วิธีเอาชนะอินทรีย์ตามหลักแห่งพระพุทธศาสนาได้แก่การบังคับตัวเองให้งดเว้นจากสิ่งชั่ว บังคับตัวเองให้ทำแต่สิ่งที่ดีเข้าแทน และต่อจากนั้นพยายามหาวิธีชำระจิตให้เป็นอิสระจากความหม่นหมองทั้งที่เปิดเผยเห็นได้ง่าย ๆ และที่นอนนิ่งเงียบ ๆ อยู่ในสันดานอันเป็นเหมือนเชื้อที่ก่อเกิดของอย่างแรก หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ได้แก่การบังคับกายและวาจาให้อยู่ในอำนาจ เรียกว่า ศีล บังคับจิตใจให้อยู่ในอำนาจ เรียกว่า สมาธิ และใช้จิตที่อยู่ในอำนาจแล้ว คิดค้นหาความจริงที่ยากที่ลึกจนปรากฏแจ่มแจ้ง เรียกว่ ปัญญา การบังคับหรือควบคุมอินทรีย์เช่นนี้ ทำให้ดวงใจได้รับการสะบักสะบอมน้อยลง วัตถุหรืออารมณ์ทั้งหลาย มีพิษสงน้อยเข้าหรือหมดไป เพราะค่าที่เราสามารถบังคับตัวเองไว้ ในภาวะที่จะไม่หลงไหลไปตามทั้งใน ทางชอบ และทางชัง เมื่อใจเราได้รับความพักผ่อนอย่างผาสุก เนื่องจากการบังคับอินทรีย์ของเราเช่นนี้แล้ว เราก็ได้อาหารของดวงใจ ในส่วนการปฏิบัติ อันจะเป็นอุปกรณ์ให้ได้อาหารชั้นสูงสุดสืบไป

ปฏิเวธธรรม หรือธรรมในส่วนการรู้แจ้งแทงตลอด ในสิ่งที่เคยหลงไหล ไม่รู้เท่าทันมาก่อน เป็นความรู้ชนิดที่จะตัดรากความหม่นหมองของดวงใจเสีย โดยประการทั้งปวง เช่นความสงสัย ความเข้าใจผิด หลงรัก หลงชัง ฟุ้งซ่านเสียแล้ว ทำความแจ่มแจ้ง

ใจ โปร่งใจ เยือกเย็นใจให้เกิดขึ้นแทน นี้เป็นผลที่ปรากฏแก่ใจสมจริงตามที่เรียนรู้ตามหลักวิชาโดยปริยัติ ซึ่งเป็นเพียง "การรู้อย่างคาดคะเนด้วยเหตุผลล่วงหน้าไปก่อน" การแทงตลอดนี้ หมายถึงการแทงตลอดม่านอวิชชา คือความโง่หลงซึ่งเป็นของเฉพาะตัวอย่างยิ่ง น่าอัศจรรย์มากที่คนบ้าคลั่งอาจรักษาโรคของตนเอง ด้วยการฟังวิธีรักษามาจากผู้อื่นแล้วรักษาตัวเองพิจารณาตัวเองไปเรื่อย ๆ อย่างค่อยไปจนหายได้ในที่สุด ช่างไม้หรือนักยันตรกรรมที่ติดขัดในปัญหาขัดข้องบางอย่างในหน้าที่การงานของตน อาจผ่านปัญหานั้น ๆ ไปได้ โดยการพยายามคิดค้นหาเอาเอง หรือถามท่านผู้รู้มาแล้วมาแก้ไขไปเอง เมื่อพบเงื่อนถูกผ่านไปได้ ก็ได้รับความสุขใจ ผู้ที่รู้ว่าตนกำลังติดขัดในปัญหาชีวิต (คือ ความที่ชีวิตถูกกดถ่วงด้วยความหม่นหมองอยู่เสมอ ตั้งแต่ชนิดที่หยาบที่สุด จนถึงที่ละเอียดที่สุด) ก็ฉันนั้น คือเมื่อได้ค้นคิดไปเองบ้าง ไต่ถามท่านผู้รู้มาคิดค้นไปบ้าง จนได้รับความแจ่มแจ้งเบาโปร่ง ปรากฏกับใจเอง ก็เป็นสุข นักศิลปินที่แท้จริง เขาหาความสุขจากความพอใจในตัวเอง ในการที่ทำสิ่งที่ยาก ๆ ได้สำเร็จ มิใช่เพราะพอใจในเงินรางวัลที่จะได้รับ ซึ่งเป็นวิสัยของนักการค้า ในที่นี้จะเห็นได้ว่า ความสุขที่เกิดจากความพอใจ หรือความรู้แจ้งนั้น เป็นอีกขั้นหนึ่งซึ่งนักการค้าหรือผู้นิยมวัตถุ จะเห็นเป็นความสุขไปไม่ได้เลย ผลอันนี้คือ อาหารของดวงใจ ในส่วนปฏิเวธ ซึ่งเมื่อแทงตลอดถึงที่สุดไม่มีอะไรเหลือจริง ๆ ก็คือการพบกันเข้ากับพระนิพพาน และการแทงตลอดที่ถึงขีดระยะหนึ่ง ๆ ข้างต้นๆ นั้น คือมรรคผลขั้นหนึ่ง ๆ ตามหลักที่ท่านกำหนดไว้[๑]

เมื่อได้อาหารทางใจเป็นลำดับมา จนลุถึงพระนิพพาน[๒] เช่นนี้แล้วต่อจากนั้นก็เป็น ใจที่มีรสของพระนิพพานเป็นอาหาร ศานติเป็นรสของพระนิพพาน และใจมีศานตินั้นเป็นอาหาร ศานติในที่นี้ หมายถึงความเยือกเย็นของพระนิพพาน หรือสภาพอันหนึ่งซึ่งเป็นสภาพแห่งความว่างโปร่งเป็นอิสระเหนือสิ่งทั้งหลาย เหนือรูปธรรมนามธรรม เหนือกฎแห่งรูปธรรมและนามธรรมทั้งหมด และเป็นสิ่งที่ใครจะบัญญัติกฎเกณฑ์อะไรให้ไม่ได้เลย

---

๑. ข้าพเจ้าเคยอธิบายไว้แล้ว ในเรื่องการปฏิบัติธรรม

๒. นิพพานมีสองอย่าง ข้าพเจ้าได้อธิบายไว้ละเอียดแล้ว ในเรื่องปฏิบัติธรรมเหมือนกัน และในที่นี้หมายเอานิพพานอย่างแรก คือสอุปาทิเสสนิพพาน.

เมื่อเราอาบน้ำ เราได้รับความเย็นของน้ำหรือเพราะน้ำ เมื่อใจลุถึงพระนิพพาน มันย่อมเยือกเย็นเพราะความเย็นของพระนิพพานนั่นเอง ความเยือกเย็นอันนี้ เป็นยอดอาหารชั้นพิเศษของดวงใจ ก็ความหม่นหมองต่าง ๆ ของดวงใจนั้น ถูกสลัดทิ้งเสียหมดแล้วตั้งแต่ได้รับอาหารชั้นปฏิเวธชั้นสูง มาบัดนี้ได้รับความเยือกเย็นของพระนิพพานเข้าอีก จึงเป็นการยากที่จะกล่าวให้เป็นที่เข้าใจกันอย่างทั่วไปว่า รสชาติอันนี้ในขณะนี้จะเป็นอย่างไร ท่านจึงกล่าวว่า เป็นสิ่งที่แม้แต่อยากพูดให้ฟังก็ไม่รู้ว่าจะพูดอย่างไร (Subjective) อย่าว่าแต่รสชาติของพระนิพพานเลย แม้เพียงแต่รสของวิเวก หรือสมาธิชั้นต้น ๆ ก็เป็นของยากที่จะอธิบายว่ามีรสเป็นอย่างไรเสียแล้ว เพราะเป็นรสที่ต้องจัดเป็นรสแปลกใหม่อีกรสหนึ่ง จากบรรดารสที่คนธรรมดาเราเคยรู้รสกันมาในวงแห่งโลกิยารมณ์ ความจริงตามธรรมดาสิ่งที่เรียกกันว่ารสนั้น เป็นของอธิบายยากมาก บางอย่างไม่มีทางจะเทียบเคียงเสียเลย เช่น นาย ก. ไม่เคยกินของหวานเลย นาย ข. ก็ไม่อาจที่จะอธิบายให้ นาย ก. ทราบได้ว่า รสหวานนั้นเป็นอย่างไร จะว่าตรงกันข้ามกับขม กับเค็ม กับเปรี้ยว หรืออะไรทุกอย่าง นาย ก. ก็ไม่อาจทายได้ว่า รสหวานนั้นเป็นอย่างไร แม้ นาย ข. จะคิดค้นหาคำใดมาพูดก็ไม่ได้ คงได้แต่ว่าหวาน ๆ อยู่อย่างเดิมนั่นเอง นี่คือความเป็นปัจจัตตัง และความเป็นของอธิบายให้ชัดไม่ได้ ของรส ส่วนรสของพระนิพพานก็ทำนองเดียวกัน เป็นแต่ยิ่งยากขึ้นไปกว่านั้นอีกหลายเท่านัก แม้ในทางที่จะให้เปรียบเทียบหรือคาดคะเน ก็เมื่อ นาย ก. ไม่ควรจะดื้อเถียง นาย ข. ว่า รสหวานไม่มีในโลก และทางที่ดีที่สุด นาย ก. ควรใช้ความพยายามจนหาน้ำตาลมาชิมดูได้ด้วยตน ก็จะรู้ว่าหวานเป็นอย่างไรฉันใด ผู้ที่ยังไม่ถึงนิพพานก็ไม่ควรปฏิเสธรสของพระนิพพาน แต่ควรตะเกียกตะกาย จนได้ชิมรสของนิพพานด้วยตนเองฉันนั้น

ก่อนแต่จะจบเรื่องนี้ อยากจะเล่านิทานให้ฟังกันเล่นสักหน่อยหนึ่ง เต่าตัวหนึ่งเป็นสหายกับปลาตัวหนึ่ง วันหนึ่งได้พบกัน ปลาถามว่า "สหายเอ๋ย, ท่านไปที่ไหนเสียนาน ?"

"ไปเที่ยวบนบกมา" เต่าตอบ

"บกเป็นอย่างไร ?" ปลาถาม

"อ๋อ บกงดงามมาก, มีอะไรสวย ๆ แปลก ๆ ลมพัดเย็นสบาย, มีอาหารดีแยะ มีเสียงแปลก ๆ ซึ่งที่เราไม่เคยได้ยินในที่นี้เลย"

"ฉันไม่เข้าใจเลยสหายเอ๋ย บกนั้นอ่อนละมุน ให้ศีรษะของเราแหวกว่ายไปได้สะดวกเช่นนี้หรือ ?"

"ไม่ใช่"

"บกไหลเอื่อไปได้ตามร่อง เช่นนี้หรือ ?"

"ไม่ใช่"

"บกเย็นชุ่ม ซึมซาบ เอิบอาบ เช่นนี้หรือ ?"

"ไม่ใช่"

"บกเป็นละลอก ริ้ว ๆ เมื่อถูกลมพัดหรือ ?"

"ไม่ใช่"

แม้ปลาจะตั้งคำถามมาอย่างไร คำตอบก็มีแต่ "ไม่ใช่" ทั้งนั้น ในที่สุดปลาก็หมดศรัทธา ประณามเต่าว่า "สหายเอ๋ย ! ท่านโกหกเสียแล้ว เอาสิ่งที่ไม่มีจริงเป็นจริงมากล่าว" แต่เต่าก็ไม่รู้ที่จะตอบสหายของตนอย่างไรดี ในที่สุดก็ได้แต่ค่อยคลานกลับขึ้นบกอีก เต่าได้เที่ยวไปบนบกอีกใหม่ บนบกซึ่งสหายของเขาไม่เคยนึก และไม่ยอมเชื่อว่ามี ! เต่าได้เที่ยวไปวันแล้ววันเล่า ๆ บนบกซึ่งสหายของเขา หาว่าเขาโกหก ! !

นิทานเรื่องนี้ จะอาจเป็นเครื่องรับรองความเป็นปัจจัตตัง และการพูดบรรยายไม่ได้ ของศานติ อาหารของดวงใจชั้นพิเศษชั้นยอดสุดได้บ้างกระมัง น้ำกับบกติดต่อกันอยู่ ห่างกันเพียงชั่วเส้นริมน้ำเล็ก ๆ ที่ริมสระเท่านั้น แต่ปลาก็ไม่อาจรู้ หรือแม้แต่คาดคะเนว่า บกเป็นอย่างไรได้เลย พระพุทธองค์ตรัสว่า โลกคือโอกะ หรือ โอฆะ (แปลว่าน้ำทั้งสองศัพท์) สัตว์โลกก็คือผู้ที่จมอยู่ในโลกหรือน้ำนั่นเอง พระนิพพานเป็นฝั่งเกาะที่รอดพ้น แต่น้อยคนนักที่จะว่ายออกไปถึงเกาะ ดุจพวกนกที่ติดบ่วงแล้วน้อยตัวนักที่จะหลุดไปได้ ไม่ต้องเป็นเหยื่อของนายพราน ฉันใดก็ฉันนั้น

ผู้ที่ตกโลก หรือจมโลก ก็คือผู้ที่รู้จักแต่โลก หรือกามคุณ ซึ่งเรียกในที่นี้ว่าอาหารทางฝ่ายกาย หรือโลกิยะนั่นเอง เมื่อรู้จักแต่อย่างเดียวก็ไม่ (หรือมักจะไม่) เชื่อว่า

บก หรือโลกุตตระมีอยู่ ณ ที่ใดอีก เช่นเดียวกับปลา ก็บัดนี้ การที่จะเดินทางไปสู่บกนั้น ผู้เดินต้องกิน "อาหารของดวงใจ" ดังที่กล่าวมาแล้ว การที่ไม่ค่อยมีใครสนใจในเรื่องอาหารของดวงใจ ก็เพราะ ไม่เคย คิดที่จะเดินทางไปสู่ "บก" นั่นเอง !

อาหารของดวงใจมีหลายชั้นนัก เพราะฉะนั้น ย่อมจะมีผู้แสวงและเสพย์ได้ในขั้นต่าง ๆ บางขั้นเป็นธรรมดา เรารู้ในข้อนี้ได้ ก็โดยที่จะเห็นได้ว่า คนบางคนหาได้ตกโลกเต็มที่เหมือนกับบางคนไม่ เช่นเดียวกันถ้าเราจะมองดูภาพสมมุติสักภาพหนึ่ง เป็นภาพแห่งริมฝั่งทะเล เราเห็นคนบางพวกตกน้ำจมมิดอยู่ บางพวกชูศีรษะร่อนขึ้นเหนือน้ำได้ มองดูรอบ ๆ สังเกตหาฝั่งบกอยู่ บางพวกมองเห็นฝั่งแล้ว บางพวกกำลังว่ายมุ่งเข้าฝั่ง บางพวกใกล้ฝั่งเข้ามามากแล้ว บางพวกถึงที่ตื้นยืนถึง เดินตะคุ่ม ๆ เข้ามาแล้ว บางพวกเดินท่องเพียงแค่เข่าเข้ามาแล้ว บางพวกนั่งพักอย่างสบาย หรือเที่ยวไปอย่างอิสระบนบก ! เราจะเป็นพวกไหน ย่อมไม่มีใครรู้ได้เท่าตัวเราเอง ! ! เป็นของน่าคิด

ที่สุดนี้หวังว่า ตลอดเวลา ที่มนุษย์ยังคงได้รับรสของพระพุทธวจนะอยู่เพียงใด, คงจะมีสักพวกหนึ่ง, โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือพวกบริโภคอาหารของฝ่ายกายอย่างสมบูรณ์อยู่แล้ว, ซึ่งจะเกิดความรู้สึกอึดอัด ในความซ้ำซากและหมด "ทางไปในฝ่ายสูง" ของโลกิยาหาร หรือลัทธิวัตถุนิยม (Materialism): แล้วเกิดความสนใจในคุณภาพอันสูงสุดของโลกุตตราหาร หยิบเอาลัทธิมโนนิยม (Spiritualism) ขึ้นมาพิจารณาดูบ้าง ด้วยกิริยาอันเคารพและแยบคาย เพราะยังมีทางไปอีกสูงมาก

ในนามแห่งพุทธทาส ข้าพเจ้าขอแสดงความยินดี ที่จะรู้จักท่าน, และแสดงความนับถืออย่างสูงต่อท่าน ล่วงหน้า

พุทธทาส ภิกขุ

๑๙ กันย์ ๘๐

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์ของสมาคมสังคมศาสตร์ แห่งประเทศไทย
จุฬาฯซอย 2 ถนนพญาไท พระนคร โทร. 57622
นายมาตรหมาย พิมลมาศ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา

พ.ศ. ๒๕๑๓